

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT SONRASINDA SÜRGÜN EDEBİYATI
(1870-1908)

Hazırlayan
Ayşegül UYAR

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Turan KARATAŞ

TOKAT – 2009

TANZİMAT SONRASINDA SÜRGÜN EDEBİYATI

(1870-1908)

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28/ 01/2009

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Turan KARATAŞ

.....

Üye : Yard. Doç. Dr. Nesime CEYHAN

.....

Üye: Yard. Doç. Dr. Alpay D. YILDIZ

.....

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 26/01/2009 tarih ve 04/01 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Yaşar AKÇAY

Mühür

İmza

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(.../.../200...)

Ayşegül UYAR

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez konumun tespiti ve çalışmanın hangi yöntemler ve materyaller doğrultusunda şekilleneceği hakkında kıymetli görüşleriyle benden yardımını esirgemeyen aynı zamanda yüksek lisans tez danışmanlığımı yapan değerli hocam Doç. Dr. Turan Karataş'a ve eğitimim sırasında edebiyat sahasındaki derin bilgileriyle beni aydınlatmaya ve geliştirmeye çalışan, benim için değerli vakitlerini ayıran Yrd. Doç. Dr. Zekeriya Başkal'a teşekkür ediyorum.

Yine bendeki edebiyat sevgisini körükleyen, edebiyat alanında beni araştırma yapmaya sevk eden tüm Gaziosmanpaşa Üniversitesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü hocalarıma şükranlarımı sunmayı borç biliyorum.

Tez çalışmam sırasında beni cesaretlendiren ve karşılıksız desteklerini sunan değerli aileme ve yüksek lisans eğitimim süresince tüm nezaketiyle bana yardımcı olan Araş. Gör. Yaşar Şimşek'e teşekkür ediyorum.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde toplum hayatında etkili olmaya başlayan özgürlük temelli düşünceler öncelikle aydınlar tarafından topluma aktarılmaya çalışılmıştır. Aydınların bu husustaki girişimleri ise bilhassa 1870 sonrası dönem yönetiminin basın üzerinde uygulamış olduğu sansür yüzünden ciddi kesintilere uğramıştır. Bu baskıcı ortam beraberinde toplumda muhalif bir kimliğin oluşmasına ve güçlenmesine de neden olmuştur. Oluşan bu muhalif kimlik sürgün edebiyatının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

Çalışmamızda öncelikli olarak konu edindiğimiz sürgün hadiselerinin yaşandığı dönemdeki siyasi ve sosyal durumu inceledik. Sürgün cezalarının verilmesinde rol sahibi olan II. Abdülhamid'in kişilik özellikleri ile imparatorluk genelinde kurmuş olduğu hafiyelik ağı arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermeye çalıştık. Ardından 1870 sonrası basın hayatını, sansür uygulamalarını ve basın üzerindeki yasaklamaları gözden geçirdik. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sürgün kavramını inceleyip sürgünle ilgili sarf edilenleri araştırdık. Sürgüne dair bilgiler ışığında teze konu edindiğimiz edebiyatçıların sürgün psikolojilerini, sürgünün aile hayatlarına ve sağlık durumlarına etkisini inceledik. Bu incelemede edebiyatçıların sürgüne dair hatıralarına ve sürgün döneminde yazmış oldukları hususi mektuplara başvurduk. İncelediğimiz isimlerin sadece sürgün yıllarından değil sürgün cezasının edebi yönlerine olan etkisinden de bahsettik. Söz konusu şair ve yazarların sürgün yıllarındaki edebi faaliyetleri hakkında bilgi verdikten sonra sürgün etkisini belirlediğimiz eserlerini ayrıntılarıyla ele aldık. Yazar ve şairler arasında sürgünün farklı etkileri itibariyle karşılaştırmalar yaptık, çeşitli

değerlendirmelerde bulunduk. Sonda yer alan kaynakçada ise bu tezde faydalandığımız kaynakları belirttik.

Çalışmanın bu kaynaklar üzerinde çalışacak kişilere ve oluşturulacak başka tezlere yardımcı olmasını diliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, II. Abdülhamid, Edebiyat, Özgürlük, Muhalif.

ABSTRACT

Freedom-based thoughts which began to be affective in community life during the disintegration process of the Ottoman Empire were tired to transferred to society by enlightened people at first. Enlightened people's attempts were interrupted seriously owing to censorship which post 1870 term. Management applied upon advertising medium. This oppressive atmosphere brought about an opposite identity to form and to strengthen. This opposite identity had a great role in occurrence and development of the exile literature.

Firstly, we analysed political and social conditions of the period when exile events we discussed were experienced. We tried to revealed the relationship between traits of Abdülhamid who has the roll of banishments and the sleuthing web he founded throughout the Empire. Then, we looked over press, banishments, and prohibitions to pres in Abdülhamid period. Later in the research, we searched the exile term and the sayings about it in the later parts of the research. We analysed exile physiologies of the men of letters who we discussed in the thesis and the effect of exile to their family lives and physical fitnesses in the light of knowledge we attained about exile. We applied to memories about exile and their personal letters written in the exile years of the men of letters in this research. We mentioned not only the exile years of the people we analysed bu also the effect of banishment to their literal aspects. We also dealed with the literary works in detailed in which we found the effect of exile of the poets and authors in guestion after giving information about literary activities in their exile years. We made comparisons between the poets and the authors in respect of different effects of exile

and made different evaluations. We asserted the resources we used in our thesis in the bibliography which is in the end.

We wish our study be helpful to people who will study on this subject and other thesis.

Key Words: Exile, II. Abdülhamid, Literature, Freedom, Opposite.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. LİTERATÜR TARAMASI.....	3
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	5
3.1. DÖNEMİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	6
3.2. DÖNEMİN BASIN HAYATI.....	12
3.2.1. Basına Konan İlk Yasaklar.....	14
3.2.2. II. Abdülhamid'in Basına Yaklaşımı.....	15
3.2.3.II. Abdülhamid Döneminde Sansür.....	19
3.2.4. Dizgi Yanlışlıkları Nedeniyle Kapatılan Gazeteler.....	21
3.2.5. Kitapların Yasak Edilmesi ve Yakılması.....	22
3.2.6. Basına Sağlanan Çıkarlar.....	23
3.2.7. II. Abdülhamid Dönemi Basın Hayatıyla İlgili Son Satırlar.....	24
3.3. SÜRGÜN VE SÜRGÜNÜN ETKİLERİ.....	25
3.3.1. Sürgün Denilince Akla Gelenler.....	25
3.3.2. Sürgünün Psikolojik Etkileri.....	27
3.3.3. Sürgünün Yazın Hayatına Etkisi.....	27
3.4. SÜRGÜNE GÖNDERİLEN ŞAİR VE YAZARLAR.....	30
3.4.1. SÜRGÜNE GİDEN YOL: YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ.....	30
3.4.2. NAMIK KEMAL.....	39
3.4.2.1. Namık Kemal'in Hayatı Hakkında Genel Bilgiler.....	39
3.4.2.2. Namık Kemal'in Avrupa Sürgünü.....	40
3.4.2.3. Tutuklanması ve Magosa'ya Gönderilmesi.....	44
3.4.2.3.1. Magosa Sürgününün Psikolojisine Etkisi.....	47
3.4.2.3.2. Magosa Sürgününün Sağlığına Etkisi.....	51
3.4.2.3.3. Magosa Sürgününün Aile Hayatına Etkisi.....	53
3.4.2.3.4. Magosa Sürgününün Eserlerine Etkisi.....	54
3.4.2.3.4.1. Gülnihal.....	56
3.4.2.3.4.2. Âkif Bey.....	59
3.4.2.3.4.3. İntibah.....	61
3.4.2.3.4.4. Zavallı Çocuk.....	63
3.4.2.4. İkinci Kez Tutuklanması ve Midilli'ye Gönderilmesi.....	63
3.4.2.4.1. Namık Kemal'in Midilli Günleri.....	66
3.4.2.4.2. Midilli Sürgününün Sağlığına Etkisi.....	69
3.4.2.4.3. Midilli Sürgününün Aile Hayatına Etkisi.....	70

3.4.2.4.4. Midilli Sürgününün Psikolojisine Etkisi.....	74
3.4.2.4.5. Midilli Sürgününün Edebî Faaliyetlerine Etkisi.....	78
3.4.2.5. Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal.....	81
3.4.2.5.1. Mutasarrıflık Yıllarında Sağlık Durumu.....	84
3.4.2.5.2. Mutasarrıflık Yıllarının Aile Hayatına Etkisi.....	85
3.4.2.5.3. Mutasarrıflık Yıllarındaki Edebî Faaliyetleri.....	86
3.4.2.5.3.1. Cezmî.....	89
3.4.3. AHMET MİDHAT EFENDİ.....	91
3.4.3.1. Ahmet Midhat Efendi'nin Hayatı Hakkında Genel Bilgiler.....	91
3.4.3.2. Tutuklanması ve Sürgüne Gönderiliş Gerekçesi.....	94
3.4.3.3. Sürgün Günleri ve Sürgünün Psikolojisine Etkisi.....	95
3.4.3.4. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi.....	97
3.4.3.5. Sürgünün Sağlığına Etkisi.....	98
3.4.3.6. Sürgünün Eserlerine Etkisi.....	99
3.4.3.6.1. Hüseyin Fellah.....	100
3.4.3.6.2. Jön Türk.....	103
3.4.4. EBÜZZİYA TEVFİK.....	105
3.4.4.1. Ebüzziya Tevfik'in Hayatı Hakkında Genel Bilgiler.....	105
3.4.4.2. Ebüzziya Tevfik'in Tutuklanması ve Sürgüne Gönderilme Gerekçesi.....	107
3.4.4.3. Ebüzziya Tevfik'in SürgünGünleri.....	109
3.4.4.4. Sürgünün Psikolojisine Etkisi.....	109
3.4.4.5. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi.....	112
3.4.4.6. Sürgünün Edebî Faaliyetlerine Etkisi.....	114
3.4.4.6.1. Ecel-i Kazâ.....	115
3.4.4.6.2. Habîbe Yahut Semâhat-ı Aşk.....	116
3.4.5. İSMAİL SAFA.....	118
3.4.5.1. İsmail Safa'nın Hayatı Hakkında Genel Bilgiler.....	118
3.4.5.2. Siyasi Faaliyetleri ve Sivas'a Sürülmesi.....	119
3.4.5.3. İsmail Safa'nın Sürgün Günleri.....	126
3.4.5.4. Sürgünün Sağlığına Etkisi.....	126
3.4.5.5. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi.....	129
3.4.5.6. Sürgünün Edebî Faaliyetlerine Etkisi.....	131
3.4.6. HÜSEYİN SÎRET.....	133
3.4.6.1. Hüseyin Sîret'in Hayatı Hakkında Genel Bilgiler.....	133
3.4.6.2. Tutuklanması ve Adıyaman'a Sürgüne Gönderilmesi.....	134
3.4.6.3. Hüseyin Sîret'in Sürgün Günleri.....	138
3.4.6.4. Sürgünün Psikolojisine Etkisi.....	138
3.4.6.5. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi.....	140
3.4.6.6. Sürgünün Edebî Faaliyetlerine Etkisi.....	143
3.4.7. SÜRGÜNÜN DÖNEM ŞAİR VEYAZARLARINA ETKİLERİNE DAİR GENEL DEĞERLENDİRME.....	151
4. BULGULAR.....	155

5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	157
6. KAYNAKÇA.....	159
EKLER.....	162
EK-1	
KARİKATÜRLER.....	162
ÖZGEÇMİŞ.....	164

1. GİRİŞ

Osmanlı'da 19. asırda başlayan batılılaşma süreci ile birlikte özgürlükçü akımların büyük kargaşalara neden olduğu en önemli dönemlerden biri de Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarıyla birlikte II. Abdülhamid dönemidir. Bu dönemin sadece siyasal açıdan irdelenmesi geçmişle kurulan bağın çok da sağlam olmamasına neden olacaktır. Bu dönemde faaliyetleriyle dikkat çeken aydın hareketinin bir bütün halinde siyasete, kültüre, edebiyata ve bunların aralarında her zaman sıkı bir ilişki kurdukları matbuat hayatına etkilerini incelemek ve farklı düşüncelerin ne tür engellerle karşılaştığını ortaya koymak, Osmanlı için hayatî bir öneme sahip olan bu dönem hakkında daha sağlıklı ve derinlemesine değerlendirmeleri kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda düşüncelerin en önemli ifade sahası olan edebiyat dünyası mercek altına alınmalıdır. Derinlemesine bir inceleme için matbuat ve edebiyatta uygulanan sansürlerin, gerçekleştirilen tutuklamaların ve yaşanan sürgünlerin dönem şairleri ve yazarlarına ve onların edebî faaliyetlerine etkisini incelemek gerekir. Yapılan bu tür incelemelerle iki meşrutiyet arasındaki dönemde Osmanlı toplumunun düşünsel platformdaki durumu hakkında daha geniş bilgi sahibi olunacaktır.

Söz konusu dönemin inkâr edilemez bir problemi şeklinde karşımızda duran sürgünden şair ve yazarların hayat hikâyeleri içinde birkaç cümleyle bahsedilmiş olması yeterli değildir. Sürgünün dönem şair ve yazarlarının hayatlarına, psikolojilerine, aile yaşamlarına, kişiliklerine olan etkisine ve sürgün psikolojisi ile dönem eserleri arasındaki ilişkiye dikkat edilmesi gerekir. Bu dikkat, bahsi geçen şair ve yazarların eserlerine karşı daha sağlıklı ve ayrıntılı değerlendirmeleri de beraberinde getirecektir. Böylelikle edebiyatın belli bir tarihsel dönemdeki seyri de açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu düşüncelerle üzerinde çalışma yaptığımız 1870 sonrası sürgünleri ve ortaya çıkan sürgün edebiyatı, tarihsel sürecin bu önemli dönemi hakkında araştırma yapacaklara, ortaya koyduğu ayrıntılarla kaynak olacaktır.

Çalışmaya konu edindiğimiz dönemin şair ve yazarları, siyasi kimlikleriyle edebî kimliklerini bütünleştiren ve bu özellikleriyle ön plana çıkan Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Ebüzziya Tevfik, İsmail Safa ve Hüseyin Sîret'tir. Bu isimlere dair değerlendirmelerde 'sürgün ve etkileri' ana tema olarak seçilmiştir. Bu temadan hareketle ilk olarak sürgünlerine neden olan siyasî hayata ve basın hayatına değinilmiştir. Sürgün kavramı hakkında bilgi verildikten sonra andığımız şair ve yazarlar ayrı ayrı ele alınarak oluşturulan alt başlıklarla tutuklanma gerekçelerine ve sürgünün psikolojilerine, kişiliklerine, sergiledikleri muhalif tavra, aile hayatlarına, sağlıklarına dair etkilerine yer verilmiştir. Bu isimlerin sürgün süreleri hakkında da kaynaklar doğrultusunda bilgiler verilmiş ve ardından sürgünün, sürgün yıllarında oluşturmuş oldukları eserlere etkisi anlatılmıştır.

Sürgünün dönem şair ve yazarlarına farklı etkileri karşılaştırmalar yoluyla sunulduktan sonra, çalışmaya katkısı olur ümidiyle birkaç karikatüre de yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

1870-1908 arası “sürgün edebiyatı” ile ilgili yaptığımız araştırmada konu edindiğimiz şair ve yazarlarla ilgili farklı çalışmalarla karşılaştık. Ancak bu çalışmalarda söz konusu edebiyatçıların sürgün hayatlarına dair ayrıntılara yer verilmediğini fark ettik.

Bu çalışmalardan ilki Turan Karataş’a aittir. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılan bu çalışma *Hüseyin Sîret-Hayati ve Eserleri Üzerine Monografik Bir Çalışma* adı altında 1989’da tamamlanmıştır. Hazırlanan bu tezde Hüseyin Sîret’in hayatı, mizacı ve sanatı hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Hayat hikâyesinin içerisinde Hüseyin Sîret’in başından geçen tutuklamalar, bunların sebepleri ve Adıyaman’daki sürgün günleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Özellikle çalışmada sürgün döneminde Hüseyin Sîret tarafından oluşturulan eserlerin incelemeleri mevcuttur.

Çalışmaların ikincisi Ali Sultan Günay’a aittir. Çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde *İsmail Safa Hayati, Şahsiyeti ve Edebi Eserleri* adı altında 1990 yılında tamamlanmıştır. Çalışmada İsmail Safa’nın hayatı hakkında bilgi verildikten sonra sürgüne gönderilme gerekçesi açıklanmıştır.

Üçüncü çalışma, Alaattin Karaca’nın *İsmail Safa* adlı kitabıdır. Kültür Bakanlığı yayınları içerisinde yer alan kitapta İsmail Safa’nın ailesi ve hayatı hakkında bilgi verildikten sonra yayın hayatı ve edebi faaliyetleri üzerinde durulmuş ve eserleri tanıtılmıştır. Söz konusu çalışmada, İsmail Safa’nın oluşturmuş bulunduğu manzum ve mensur eserlerden örnek metinlere de yer verilmiştir.

Dördüncü çalışma ise Kemal Timur'un *Meçhule Yolculuk- Türk Romanında Sürgün* adlı kitabıdır. Esas olarak sürgünün Türk romanına olan etkisinin irdelendiği çalışmada sürgün kavramı, sürgünün nedenleri, sürgün yerleri, sürgün yolculuğu, sürgün hayatı, sürgünün etkileri alt başlıklar halinde ele alınmıştır. 1872'den 1980 tarihine kadar yayımlanan çok sayıda Türk romanı taranmış ve içlerinde sürgünün etkilerinin yer aldığı eserler seçilip incelenmiştir.

Bizim çalışmamızda söz konusu şair ve yazarlar ayrı ayrı ele alınıp alt başlıklarda sürgünün psikolojilerine, aile hayatlarına, çevrelerine, sağlıklarına etkileri incelenmiştir. İncelenen şair ve yazarların o dönemde oluşturdukları eserlere sürgünün etkisi ile dönem eserleri arasındaki ilişkiler irdelenmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEMLER

Bu çalışmada Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Ebüzziya Tevfik, İsmail Safa ve Hüseyin Sîret'in sürgün döneminde yazdıkları eserler, sürgünle ilgili hatıraları, özel mektupları okunup tarandıktan sonra konuyla ilgili bilgiler fişlendi. Söz konusu edebiyatçıların kendi oluşturdukları eserlerden başka bu konuda daha önceden yapılmış çalışmalar ve bu çalışmaların bulguları da yine fişleme usulüyle kayıt altına alındı. Sonra elde edilen malzeme ile psikolojik yöntem esas tutularak çalışmamızın bulguları oluşturuldu.

Sürgün yıllarının tarihsel arka planı hakkında kaynaklar vasıtasıyla genel bilgiler verildikten ve sürgünün etkilerinden bahsedildikten sonra araştırmamıza konu olan isimlerin hayatları, tutuklanma sebepleri, sürgünde geçirdikleri yıllar materyaller desteğiyle aydınlatılmaya çalışıldı.

Bir sonraki aşamada araştırmamıza esas teşkil eden şair ve yazarlar ayrı ayrı ele alındı ve alt başlıklarda sürgünün kişiliklerine, psikolojilerine, sağlık durumlarına, aile hayatlarına, çevrelerine, siyasi kimliklerine, eserlerine etkisi teker teker incelendi. Konu edindiğimiz şair ve yazarların sürgün hakkındaki düşüncelerine yer verildi. Yazılan hususi mektuplar ve hatıralar yoluyla yakın çevrelerinin de sürgün hakkındaki düşüncelerine ışık tutuldu.

3.1. DÖNEMİN TARİHSEL ARKA PLANI

Sultan Abdülmecid'in Osmanlı'ya ilerleyen yıllarda tam 33 yıl hükümdarlık yapacak olan ikinci oğlu Sultan Abdülhamid 1842'de dünyaya gelmiştir. Sultan Abdülmecid'in ilk oğlu ise V. Murat'tır. 1852'de annesi Tir-i Müjgan Hatun'un, 1861'de de babası Sultan Abdülmecid'in vefatıyla Şehzade Abdülhamid, hanedanda yalnız kalmış ve bu andan itibaren hedeflerine ulaşmak için tek başına hareket etmiştir (Georgeon, 2006:29).

Osmanlı'daki veraset usulü gereği bu yıllarda padişahattan sonra hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçmesi gerekiyordu. Doğal olarak 1861'de tahta çıkan Sultan Abdülaziz, her ne kadar veraset sisteminde değişiklik yapmayı amaçlayıp 1857 doğumlu oğlu Yusuf İzzet'i tahta çıkarmayı planlamışsa da bu isteğini yerine getirememiş ve zamanı geldiğinde tahta çıkan, kardeşinin büyük oğlu veliaht şehzade V. Murat olmuştur. Dolayısıyla Abdülhamid, epey bir müddet sadece şehzade sıfatını taşımakla yetinmiştir (Georgeon, 2006:28).

Osmanlı'daki yenilik hareketlerinin başladığı bir dönemde yetişen II. Abdülhamid, doğumu itibariyle "Tanzimat çocuğu" olarak nitelendirilebilir (Georgeon, 2006:23). Haritalarda açıkça görüldüğü gibi imparatorluğun ciddi toprak kayıpları yaşamaya başladığı Sultan Abdülmecid döneminde devletin kurtuluşu için en büyük çare olarak nitelendirilen ve bu suretle ilan edilen Tanzimat, tüm halkın kanun önündeki eşitliğini vurguluyordu. Abdülmecid döneminde Tanzimat, bir dereceye kadar Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmasını engelleyebilmişse de yeterli olmamış ve Sultan, 1856'da

Islahat Fermanı'yla Tanzimat'taki ilkeleri onaylayıp gayri Müslimlere verilen hakları daha fazla genişletmek zorunda kalmıştı (Georgeon, 2006:33).

Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilanıyla başlayan reformlar, Osmanlı devlet düzenini de etkilemiş, artık devletin gerçek iktidar sahipleri nazırlar ve bürokratlar olmuştu. Dolayısıyla hükümetin merkezi de bu dönemde Saray'dan Bab-ı Âli'ye taşınmıştı (Georgeon, 2006:27).

Ancak Sultan Abdülaziz döneminde Fuad Paşa'nın ve ünlü sadrazam Âli Paşa'nın vefatıyla bürokratların yürüttüğü büyük reformlar çağı sona ermişti. Hatta Âli Paşa'nın ölümüyle ilgili İngiliz Sefiri Eliot'ın tespiti bürokratların etkisini vurgulaması itibariyle dikkat çekicidir. Eliot, Ali Paşa'nın ölümüyle Sultan Abdülaziz'in nihayet hür bir adam olduğunu söyler (Georgeon, 2006: 42).

Osmanlı'nın monarşik yapıya sahip olan düzeni bu yıllarda bilhassa yenilikçilerin girişimleriyle değiştirilmeye çalışılmıştır. Veliht şehzade V. Murat, Meşrutiyet'i ilan etmek isteyen aydınların bu dönemde en büyük umuduydu. V. Murat, özellikle 1860'lı yıllarda gelişmeye başlayan basınla yakından ilgilendi. Daha sonraki yıllarda basını kullanarak kamuoyunu etkileyebileceğine inanıyordu. Yalnız bunu düşünen sadece kendisi değildi aynı zamanda Şehzade Abdülhamid de basının gücünün farkındaydı. Bu yüzden Yeni Osmanlılar ile çeşitli temaslar kurdu. Adeta basının gözünde V. Murat'ın rolünü çalmaya çalıştı ve bu eylemlerin hepsi II. Abdülhamid tarafından büyük bir dikkatle yürütüldü (Georgeon, 2006: 44).

Sultan Abdülaziz'in son dönemlerinde özellikle imparatorluğun Hıristiyan topluluklarından Balkan halkları içinde görülmeye başlanan isyanlar, Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmasına neden oldu. 1875 yazında Hıristiyan köylülerin çıkarmış olduğu isyan, siyasî ve mâlî alanda büyük bir

kargaşayı da beraberinde getirdi. Bu kargaşa ortamı, 1876 Mayıs'ında Sultan Abdülaziz'in devrilmesiyle kısa bir süreliğine son buldu. Büyük kutlama törenleriyle tahta çıkan V. Murat, geçirdiği ruhi bunalım sebebiyle sadece üç ay tahtta kalabildi. Kendisine veliaht şehzade unvanı bile verilmeyen II. Abdülhamid, bu kardeş hastalığı sebebiyle birdenbire kendini 1 Eylül 1876'da saltanatın başında buldu (Georgeon, 2006: 49).

Bu dönemde Osmanlı Devleti, reform hareketleri ile daha modern bir çizgiye ulaşmaya çalışırken ülke içinde ve dışında II. Abdülhamid'i çözülmesi gereken önemli sorunlar beklemekteydi. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde baş gösteren milliyetçi akımlar devleti zayıf düşürmüştü, borçlanma hat safhaya ulaşmış, Avrupalı güçlü devletlerin tehditleri artmış ve ülke büyük bir siyasi çıkmaza sürüklenmişti. Abdülhamid tahta çıktıktan dokuz ay sonra Rus harbi başlamış ve bu harp büyük bir felakete sonuçlanmıştı. Yeni Sultan yaşanan bu olumsuzlukların hepsiyle mücadele etmek zorunda kaldı.

Rus Harbinden askerî açıdan çökmüş bir imparatorluk olarak çıkan Osmanlı Devleti, ağır ateşkes koşullarını kabul etmek zorunda kalmış, imzalanan Ayestefanos Antlaşması ile boğazlardaki hâkimiyet son bulmuştu. Batıda Romanya, Makedonya, Karadağ, Bulgaristan gibi önemli topraklarla; doğuda Kars, Ardahan, Batum, Beyazıd elden çıkarılmış ve daha sonraki dönemlerde sık sık gündeme gelen Ermeni sorunu bu antlaşmayla başlamıştı (Georgeon, 2006: 103).

Ayestefanos Antlaşması'nın gözden geçirileceği Berlin Kongresi 13 Haziran 1878'de Berlin'de toplandı. Genel itibarıyla Osmanlı'nın toprak kayıplarını yumuşatan bir kongre olmasına rağmen Balkanlar'daki gerilemenin kabul edilmesi ve imparatorluğun artık güçsüz bir devlet muamelesi görüyor olması oldukça hazindi (Georgeon, 2006: 116).

İmparatorluk adına toprak kayıpları bununla da kalmadı. Kıbrıs adası muharebe yapılmadan İngilizlerin eline geçti. Balkanlar'ın egemenliğinden umudunu kesen II. Abdülhamid, en önemli sorunun Anadolu ve Arap vilayetlerinde huzur ortamının sağlanması olduğunu düşündü. Amaç, imparatorluğu yeniden ileriye doğru harekete geçirecek insan potansiyelini buralardan elde etmektir. Ancak bu bölgelerde yaratılmaya çalışılan refah ortamı ve yeni bir düzen oluşturma borç batağına saplanmış devleti elbette ki güç durumlara sürükledi (Georgeon, 2006: 211).

II. Abdülhamid, bu sırada hilafet siyasetini en iyi şekilde uygulayarak Arap vilayetlerini etkilemeye çalıştı. Padişah, dinin her zaman çok önemli bir dayanışma ve yardımlaşma aracı olduğunun farkındaydı. Avrupa üzerinde öteden beri etkili olan “cihad korkusu”nun devamını sağlamaya çalıştı (Georgeon, 2006: 245).

Dışta çeşitli reformlar ve hilafet gücüyle tesis edilmeye çalışılan birlik ve beraberlik için merkezde yaşanan ciddi problemlerin de son bulması şarttı. Merkezde bilhassa liberallerin Sultan Abdülhamid'den beklentileri büyüktü. Çünkü padişah tahta çıktığında Kanûn-ı Esâsî'yi çıkarmaya ve V. Murat tarafından saray mabeynine seçilmiş Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi liberalleri görevlerinde bırakmaya söz vermişti. Ancak tahta çıkar çıkmaz verdiği sözleri unutan sultan, Midhat Paşa'nın Kanûn-ı Esâsî için hazırlamış olduğu metni reddederek kendisi metin üzerinde yeni düzenlemeler yaptı. Meşrutiyetten ziyade imparatorluk toprakları içerisinde yaşayan milletlerin örf ve adetlerini yansıtan bir meclis oluşturulmasını amaçladı. Aydınları mabeynde tutma sözünü de yerine getirmedi (Georgeon, 2006: 65).

23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanûn-ı Esâsî, her ne kadar padişahın devlet yönetimindeki haklarını sınırlandırsa da onun en son karar verme merci'i olma

özelliğini ortadan kaldırmadı. Sadrazama başvekil denmeyecek, nazırları sultan atayacak ve her şeyden önemlisi padişah arzu ettiği herkesi Kanûn-ı Esâsî'nin 113. Maddesini kullanarak sürgüne gönderebilecekti (Georgeon, 2006: 72). Bu maddenin kullanımıyla bir süre sonra II. Abdülhamid'in otoriter gücü devreye girdi. Padişah, imparatorluğu büyük toprak ve prestij kaybına sürükleyen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden de yararlanarak Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak kapattı (Georgeon, 2006: 89).

Bu arada tüm güç unsurlarını kendinde toplamak isteyen II. Abdülhamid, V. Murat'ı Çırağan Sarayı'nda tutarak onu da gözetim altında bulundurmaya çalıştı. Gazeteci Ali Suavi'nin V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak için gerçekleştirdiği baskın olayı neticesinde Sultan Abdülhamid'in meşhur "istibdat"ı başladı. Birçok siyaset adamı sürgüne gönderildi (Georgeon, 2006: 109).

Merkezde uzun uğraşlar neticesinde iktidarı tek başına ele geçiren II. Abdülhamid için imparatorluğun uzak bölgelerindeki sorunlar bir süre sonra yeniden baş gösterdi.

1885'ten sonra dış baskılar hafiflemeye başlayınca Sultan Abdülhamid, modernleşme yolunda önemli ıslahatlar gerçekleştirmeye çalıştı. Çünkü uzun bir süreden beri gerek askeri gerekse de siyasi açıdan yaşanan sıkıntılar, uygulanacak ıslahatlar ve dolayısıyla da ulaşılabilecek ekonomik refahla son bulacaktı. Bu kapsamda birçok adlî, mâlî ve ticarî reformlar uygulanmış ve nispeten de başarıya ulaşılmıştı.

Ancak "Allah bize sulh ve sükûnet nasip etsin." (Georgeon, 2006: 249) diyen II. Abdülhamid, Osmanlı'nın makûs talihi doğrultusunda 1890'lı yılların başında Balkanlar ve Doğu Anadolu Hıristiyanları tarafından çıkarılan isyanlarla yeniden mücadele etmek zorunda kaldı. Bu isyanlarla biraz daha yıpranan

imparatorluk, 1894–1896 Ermeni Krizi'yle de büyük bir sarsıntı geçirdi (Georgeon, 2006: 274).

İmparatorluktaki önlenemez çöküşü farklı din ve mezheplerin mevcudiyetine bağlayan II. Abdülhamid, her ne kadar büyük çabalar sarf etmişse de kendisinin tahta çıkışını takip eden on beş sene içerisinde Batı'nın, Osmanlı'ya karşı gücünü büyük bir kuvvetle hissettirmesine engel olamadı (Georgeon, 2006: 277).

II. Abdülhamid, imparatorluğun günlerinin her şekilde sayılı olduğu bir dönemde iktidara gelmişti ve ne kadar çaba sarf ederse etsin Osmanlı'nın makûs talihini yaşamasını önleyemedi (Georgeon, 2006: 512).

Nitekim altı yüz yıllık çınar Osmanlı İmparatorluğu, 10 Şubat 1918'de vefat eden Abdülhamid'in ardından dokuz ay daha yaşadı ve bu dokuz aydan sonra ilelebet tarih sahnesinden çekiliverdi (Georgeon, 2006: 503).

3.2. DÖNEMİN BASIN HAYATI

Matbuat hayatı, bir milletin gelişmişlik düzeyini ifade eden ölçütlerden biri olmakla beraber o toplumun edebiyat dilini oluşturup zenginleştirmek hususunda da büyük önemi haizdir. Toplumsal bir ihtiyaç olarak da değerlendirilebilecek basın ve onun başlıca ürünleri gazete ve dergiler bizde özellikle Tanzimat'la birlikte gelişme göstermiştir.

İstanbul'da yayımlanan ilk Türkçe gazete II. Mahmut döneminde 1831'de çıkan *Takvim-i Vakayi*'dir.¹ Bu gazete 1860'tan sonra resmî gazete hüviyeti kazanmış olmasına rağmen basın üzerindeki baskılar nedeniyle kapatılma kaderiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır.² Uzun yıllar bir açık bir kapalı yayın hayatına devam eden gazete, 4 Kasım 1922' de bir daha ortaya çıkmamacasına tarihteki yerini almıştır (Topuz, 2003: 17).

Osmanlı topraklarında Türkçe yayımlanan ikinci gazete bir İngiliz olan William Churchill tarafından 3 Temmuz 1840' ta çıkarılmaya başlanan *Ceride-i Havadis*'tir. Churchill hükümete baskı yapabilecek güçte olduğu için dolaylı da olsa *Ceride-i Havadis* hükümet tarafından desteklenmiştir (Topuz, 2003: 17).

---

¹ *Takvim-i Vakayi*, İbrahim Müteferrika'nın getirmiş olduğu ilk matbaanın kurulmasından tam 105 yıl sonra yayın hayatına başlayabilmiştir (Topuz, 2003: 15).

² İlk kez 1879'da yapılan bir dizgi yanlışıyla kapatılan ve 12 yıl yayımlanmayan *Takvim-i Vakayi* 1891'de yeniden çıkmaya başlamıştır. Ancak hemen bir yıl sonra 1892'de yine bir dizgi yanlış yüzünden 1908'e kadar kapalı kalmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeniden yayımlanmaya başlanmıştır (Topuz, 2003: 16).

21 Ekim 1860'ta Şinasi ve Agâh Efendi tarafından çıkarılmaya başlanan ilk özel gazete *Tercüman-ı Ahvâl*³ ile birlikte basın hayatında belirli bir zamandan beri süregelen gelişme durumu devam etmiştir.

Bir süre sonra *Tercüman-ı Ahvâl*'den ayrılan Şinasi, 27 Haziran 1867'de halkı yaşanan hadiselerle karşı bilgilendirmeyi amaç edinen *Tasvir-i Efkâr* gazetesini yayımlamıştır (Topuz, 2003: 22).

Bu dönemde 1866'da Ali Suavi tarafından çıkarılan, hükümet politikalarını eleştirmeyi kendine amaç edinen, neticede 1867'de hükümet tarafından kapatılan *Muhbir*, Ali Efendi tarafından kurulan ve Ali Suavi'nin de yazılarının yayımlandığı *Basiret* ve Aleksan Safranyan'ın sahibi olduğu *İbret* gazetesi basın hayatındaki çitayı yükseltmeleri itibariyle önemlidirler (Topuz, 2003: 25-26). Özellikle Namık Kemal'in başmuharrirliğini üstlendiği *İbret* gazetesi gerek hükümetin sansür uygulamalarına karşı sergilediği direnç gerekse de matbuat hayatına getirdiği yeni solukla farklı bir konuma sahip olmuştur (Topuz, 2003: 27).

Türk basını II. Abdülhamid dönemine kadar büyük bir gelişme gösterse de basın hürriyeti henüz sağlanmamakla birlikte basın üzerindeki baskı da giderek artmıştır.⁴

³ Yaşanan olaylarla ilgili halkı aydınlatmayı amaçlayan, resmi haberlere yer veren ve tercümelere de yer veren bir gazetedir. Türk tiyatrosunun ilk örneği olan *Şair Evlenmesi* de bu gazetede yayımlanır (Topuz, 2003: 19).

⁴ Gazetelerin siyasi, çoğu zamanda keyfi tutumlar neticesinde kapatılmaları hakkında Namık Kemal şunları söyler: "Katilleri, canileri, Girit esirlerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Duruşmasız sürülmek, susturulmak, aç bırakılmak, yalnız ve biçare gazetecilere mahsus bir ceza mıdır?"(Topuz, 2003: 28).

3.2.1. Basına Konan İlk Yasaklar

Basının sınırsız bir hürriyete sahip olmasının sakıncalı bir durum yaratacağına inanan devlet erkânı, gazeteciliğin yavaş yavaş gelişmesi ile büyük bir tehlikenin yaklaşmakta olduğuna inanıyordu. Bu hususta çeşitli önlemler almanın zorunlu olduğunu düşünen yöneticiler, 1858 Ceza Kanunu'nu uygulayarak basına ilk yasaklamaları getirmişlerdir (Topuz, 2003: 44).

Avrupa'da yayımlanan birçok gazetenin kurulan hükümetleri zor durumlara düşürdükleri kabul edilirse, Osmanlı devlet yöneticilerinin basınıla ilgili kanunlarda ciddi değişikliklere gitmeleri oldukça doğaldır. Bu doğrultuda 1864'le birlikte Fuat Paşa'nın batıdan model alarak oluşturduğu Matbuat Nizamnamesi basını etkilemeye başlamıştır (Topuz, 2003: 45).

Basını kısmen etki altına alan bu kanunlar zamanla yetersiz görülmüş ve hükümet 1867'de yayınlanan Âli Kararnamesi⁵ ile basını tamamen sınırlandırmayı başarmıştır. Namık Kemal' in bu kararname hakkındaki yorumları şöyledir:

Vakıa Kararname-i Âli gazetelerin başına kaza kurşunu yağdırmak için bir nevi mitrayöz (aynen) hükmünü aldığından hâlâ memlekette hiçbir gazetenin yarına kadar yaşamaya ümitvar olabildiği yoktur (Özön, 1997:223).

1909 tarihine kadar kurulan tüm hükümetler tarafından uygulanan Âli Kararnamesi bu tarihe kadar basını baskı altında tutmayı başarmıştır.

Basını baskı unsuruyla sınırlandırmayı yeterli görmeyen hükümet, 11 Mayıs

⁵ Muhbir gazetesinin hükümeti Girit meselesinde eleştirmesi, *Tasvir-i Efkar*'da yayımlanan "Şark Meselesi" başlıklı makalenin ülkenin içinde bulunduğu durumdan adeta hükümeti sorumlu tutması Âli Kararnamesi'nin uygulanmaya başlama nedenleri olarak sıralanabilir (Topuz, 2003: 46).

1876'dan itibaren çıkarılan Sansür Kararnamesi ile de basında sansür uygulamalarına başlamıştır (Topuz, 2003: 47).

Sultan Abdülaziz'in 1876'da tahttan indirilip yerine V. Murat'ın geçmesiyle basın bir süreliğine de olsa rahat bir nefes alma imkânı bulmuştur. V. Murat'ın saltanatın başında bulunduğu dönemde ve hemen akabinde II. Abdülhamid'in sultanlığının ilk günlerinde gazetelere ufak bir sınırlandırma dahi getirilmemiştir. Ancak Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı ile basının ileride büyük baskılara uğrayacağı anlaşılmıştır. Anayasanın 12. Maddesi yani "Basın kanun dairesinde serbesttir." ibaresi ileride basın üzerinde her türlü siyasi ve keyfi iradenin etkili olacağını açıkça ortaya koymuştur. Akabinde Sultan Abdülhamid Osmanlı-Rus muharebesini ileri sürerek 20 Eylül 1877'de Sıkıyönetim Kararnamesi'ni yayımlamıştır (Topuz, 2003: 49). Abdülhamid yayımlanan bu kararnameyle ilgili şunları söylemiştir:

Askeri hükümet, gerekli kişilerin gece gündüz evlerini arayabilir, şüpheli ve sabıkalı kişileri başka bölgelere gönderebilir (...) Zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal kapatabilir ve her türlü cemiyetleri yasak edebilir(...) (Topuz, 2003: 49- 50).

Bu kararnamenin ilanı ile birlikte Sultan Abdülhamid'in "İstibdat Dönemi" olarak nitelendirilen otuz üç buçuk yıllık saltanat dönemi başlamıştır.

3.2.2. II. Abdülhamid'in Basına Yaklaşımı

31 Ağustos 1876'da atılan topraklarla Osmanlı hanedanının 34. Padişahı olan II. Abdülhamid saltanatının ilk gününden itibaren birçok önemli hadise ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kardeşi V. Murat'ın ani rahatsızlığı nedeniyle veliaht şehzade iken tahta çıkan Sultan Abdülhamid, ekonomisi neredeyse çökmüş bir

imparatorluğu devralmıştır. Savaş yüzünden Balkanlar kasılıp kavrulmakta, Rusya büyük bir tehdit oluşturmaktadır.

Sultan Abdülhamid, bilhassa V. Murat'ın sağlığına kavuşup tekrar padişah olacağına dair yaşadığı korkunun esaretiyle imparatorluktaki yegâne gücü ve otoriteyi kendinde toplamak için büyük uğraş verir. II. Abdülhamid, çevresindekilerin ifadelerine göre hastalık boyutuna varan endişelerin ve kuşkuların esiridir. Şüphesiz bu durum amcası Sultan Abdülaziz'in intiharı, kardeşi V. Murat'ın hastalığı ve daha sonra da Ali Suavi'nin saraya gerçekleştirdiği baskın olayı gibi bazı önemli hadiselerle bağlıdır. Asıl korktuğu şey, ağabeyini tekrar saltanatın başına getirmeyi amaçlayan bir komplodur. Sultan Abdülhamid bu şüpheciliğinin zamanla artmasıyla hastalıklı, saplantılı bir insan haline gelir. Kendisini güvende hissedeceği Yıldız Tepelerine büyük bir köşk yaptırarak Ocak 1878'de bu yeni ikamete yerleşir ve kendisini sarayına gönüllü olarak hapseder. Sahip olduğu kuşkular onun yakın çevresi dâhil hiç kimseye güvenmemesine neden olur. Tüm bu sebeplerden dolayı imparatorluğun iktidar gücünü kendinde toplayıp devleti mutlakiyetçi bir tarzda idareye yönelir (Georgeon, 2006: 158).

Zaten Kanûn-ı Esâsî'nin Osmanlı padişahının devletin güvenliğini tehdit edenleri Memalik-i Mahruse dışına gönderme hakkının düzenlendiği 113. Maddesi de II. Abdülhamid'e büyük kolaylıklar sunmaktadır. Bir müddet sonra Kanûn-ı Esâsî beklemeye alınınca Sultan Abdülhamid çok daha rahat davranmaya başlar. Kendi iktidarı için tehlike yaratabileceğinden şüphelendiği herkesi imparatorluğun en ücra köşelerine göndererek etkisiz hale getirir. Esasında Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde daha çok yeni fetih yapılan yerlere imar, iskan ve güvenlik politikası gereğince Müslim veya gayr-i Müslim halkın yerleştirilmesi olarak başlayan sürgün; zaman içinde ve özellikle 19. yüzyılda bir ceza ve muhalifleri sindirme

politikası olarak kullanılan, başvurulmuş bir devlet politikası haline gelir (Acehan, 2008:27). Sürgün yerleri itibariyle imparatorlukta sorun yaşanmıyordu. Sürgün mekanı olarak seçilen yerlerin hepsinin bir tek ortak özelliği mevcuttu o da; merkezden olabildiğince uzak beldeler olmalarıydı. Fakat uzaklığının yanında sürgün yerlerini birbirinden ayıran bir diğer özelliği de yaşam şartları oluşturmaktaydı. Bir Manisa vilayeti ile Rodos, Akka aynı konumda olmadığı gibi Afrika kıyıları hatta Afrika'nın iç kısımları ise bu mekanlardan en kötü olan yerlerdi (Acehan, 2008:24). Sürgünler için en korkulacak yerler, Osmanlı'nın güneyinde kalan yerlerdi. Bu yerler, gerek yaşam tarzları, gerek sıcaklık gerekse mesafe bakımından bütün sürgünlerin gitmek istemedikleri gitseler de bir yolunu bulup kaçmak için fırsat kolladıkları yerlerdi (Acehan, 2008:25).

Zaman zaman dönemin karikatüristleri tarafından kanlı canavar, paranoyak hükümdar olarak tanıtılmaya çalışılan Sultan Abdülhamid, imparatorluğun önemli güç kalelerini orduyu, ulemayı, bürokrasiyi uyguladığı birtakım tedbirlerle etkisiz hale getirdikten sonra yavaş yavaş kendini göstermeye başlayan kamuoyu gücünü de ortadan kaldırmak için çareler aramıştır. Nihayetinde kendisine ve çevresine karşı birtakım komplo teorilerinin üretildiğini ifade ederek bir istihbarat teşkilatı kurmuştur. Bu istihbarat teşkilatı hakkında Sultan Abdülhamid şunları söyler:

Münzevi bir hayat yaşadığım için, imparatorluğun dâhilinde cereyan eden hadiselerden haberdar olmadığımı söylüyorlar. Halbuki istihbarat teşkilatım o şekilde kurulmuştur ki hiçbir şey benden saklanamaz. Fevkalade işleyen istihbarat teşkilatımın sayesinde kimin ne dediğini, kimin evinde ne söylediğini gayet iyi biliyorum (Georgeon, 2006:184).

O dönemlerde yaygın olarak kullanılan Fransızca bir terim vardır: jurnal (journal). Fransızcada memurların amirlerine verdikleri günlük rapor anlamına gelen bu jurnal kelimesi Osmanlı Türkçesinde başkaları hakkında gizli rapor verme anlamında kullanılmaya başlanmış ve Sultan Abdülhamid tarafından büyük bir iktidar sağlama aracı olarak görülmüştür. 1880'lerden itibaren Yıldız'da istihbarat işleriyle ilgilenecek bir çeşit gizli polis teşkilatı oluşturulur. Bu polislere de hafiye adı verilir. Hafiye, rejim anlayışına göre haber almakla mükellef bir görevlidir. Rejim muhaliflerine göre ise hafiye bir nevi ispiyoncu ve muhbirdir⁶ (Georgeon, 2006: 185).

Söz konusu hafiyeler dörde ayrılır: İlk sırada, jurnallerini doğrudan Sultan Abdülhamid'e ulaştıran hükümet adamları yer alır. İkinci sırada özel olarak hafiyelikle görevlendirilmiş istihbaratçılar vardır. Sonra saraya iletecekleri gizli raporlarla birtakım ödüller almayı ümit eden çeşitli devlet görevlileri ve memurlar gelir. Son sırada ise önemli devlet adamları ve şahsiyetlerin hizmetinde çalışan avaneler⁷ bulunur. Ancak tüm bu sıralanan istihbaratçıların dışında yaygın olarak bulunan başka bir hafiye bölümü daha vardır. O da saraydan ufak bir lütuf görmek için önüne gelen herkesi ihbar etmekte bir sakınca görmeyen sokaktaki sıradan adamdır. İstihbarat teşkilatı özellikle de bu "sıradan adam"dan gelen jurnallerle hedefine daha kolay ulaşabilmiştir. Sultan herkese birer jurnalci kimliği vererek halkı baskı altında tutmayı ve korkutmayı başarmıştır. Artık birbirine şüpheyle bakan insanlar, hiçbir şekilde bir araya gelip birlikte hareket etme ruhunu taşıyamayacaklardır. Oluşturulan istihbarat örgütünün amacı esasında sıradan halkı

---

⁶ Niyazi Berkes'in hafiyelik örgütü ile ilgili tespitleri şu şekildedir: "Hafiyelik ve jurnalcılık örgütünün başkentte 'Baş Hafiye' altında bilinen resmi bir makamı, dairesi ve ödeneği olmakla birlikte, hafiye ve jurnalci kadroları temelde geniş bir gönüllü ordusuydu." (Berkes, 2007:344).

⁷ Önemli devlet adamlarının hizmetinde çalışan özel yardımcıları.

jurnal etmek değil, sultana komplo dzenleyebilecek mevkilerde görev alan kişileri ihbar etmektir. Örgüt bu hususta sınırsız bir hürriyete sahiptir (Georgeon, 2006: 185).

Jurnalcilik sisteminin imparatorluk için gerekliliği hakkında II. Abdülhamid kendi hatıralarında şunları ifade eder:

Jurnalciliğin ayıp bir şey olduğunu, gazetelerdeki jurnal raporlarının da kötü şeyler olduğunu biliyorum. Fakat bundan vazgeçmeye de imkân yoktur. Dünyanın hiçbir yerinde entrikanın bizde olduğu kadar feci olabileceğini zannetmiyorum. Fakat kendine ehemmiyet payı çıkarmak isteyen gayretkeşlerin yazdığı mübalağalı raporları, diğerlerinden ayırmasını biliyorum (Abdülhamid, 1999:155).

3.2.3. II. Abdülhamid Döneminde Sansür

Türkiye’de basın üzerinde baskı ve sansür denilince akla ilk olarak II. Abdülhamid dönemi gelir. Aslında basın üzerinde uygulanan baskı ve sansür Sultan Abdülaziz döneminde başlamıştır. II. Abdülhamid bu konuda epey zengin bir birikime mirasçı olmuş geçmişteki denemeleri göz önünde bulundurarak, sistem üzerinde her yıl biraz daha oynamış, kanun ve tzklerdeki tüm boşlukları doldurmuştur (Kudret, 1977:5)

İmparatorlukta sansürün zorunlu olduğunu düşünen sultan, sansür uygulamaları için şu gerekçeyi ileri sürmüştür:

Tebaamıza ocuk muamelesi etmeye mecburuz; hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur. Ebeveyn veya mürebbi nasıl

gençliğin eline zararlı neşriyatın geçmesine dikkat ederse, bizim hükümet de halkın fikrini zehirleyecek her şeyi halktan uzak tutmaya çalışmalıdır (Georgeon, 2006:187).

II. Abdülhamid döneminde basınla ilgili ilk tüzük olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'ne hiç dokunulmamış, 1888'de Matbaalar Nizamnamesi düzenlenerek basılacak her şey denetim altına alınmıştır (Kudret, 1977:13).

Sansür uygulamalarıyla ilgili çok sayıda kurul da oluşturulmuştur. Bunlardan biri de 1880'de kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurulu'dur. Bu kurulun amacı siyasal olmayan süresiz yayınların ve kitapların sansürüyle ilgilenmektir. II. Abdülhamid döneminde kitapların sansürü işi Meclis-i Maarif'ten alınıp bu kurula verilmiştir (Kudret, 1977:20).

Yine 1897'de yazılmış kitapların incelenmesine ve din kitaplarının incelenmesine dayalı olarak Tedkik-i Müellefat Komisyonu ve Kütüb-i Diniye ve Şer'iyye Tetkik Heyeti oluşturulmuştur (Topuz, 2003: 55).

Tüm bu kurulların incelemelerinden sonra ruhsat verilen kitaplar dahi, basımevlerini ve kitapları denetlemekle görevli Matbuat İdaresi memurlarınca zararlı diye toplanmak istenmiştir. Ruhsat alma işinin zor olduğu bu dönemde kitaplar oluşturulmuş kurullarda dört beş kişinin elinden geçerek ve her birince birtakım yerleri çizilerek öyle delik deşik hale getirilmiştir ki yazarların çoğu artık yazmamayı bile yeğlemiştir (Kudret, 1977:25). Encümen üyelerinin sayıları arttıkça inceledikleri kitap sayısı azalmış. Üyeler sigara kağıdı ve kibrit kutusu kapaklarındaki resimleri incelemeye başlamışlardır (Kudret, 1977:26).

II. Abdülhamid döneminde kitaplara uygulanan sansürle birlikte süreli yayınlar üzerinde de sansür uygulanmıştır. Sultan Abdülhamid döneminde süreli yayınların sansürü Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü'ne bağlı sansür kurulu

tarafından yürütülmüştür. Bu kurul üyeleri süreli yayınlarda dikkat edilmesi gereken kelimelerin tespiti noktasında da belirli ölçütlere göre hareket etmemişlerdir. Bu dönemde kullanılan itibarlı kelimelerle, kaçınılan tehlikeli kelimeleri şu şekilde ifade edebiliriz:

İyi sözcükler: ubudiyet, sadakat, tevazu, dua, melek-simat, atıye, melek-haslet, ihsan-ı şahane, halife-i rû-yi zemin, hilafet-meap vb.
Tehlikeli sözcükler: hürriyet, murat, Reşat, vatan, isyan, zulüm, yıldız, içtima, hun-har, hain, musibet, istikbal, içtihat, meşum, esaret, mecnun vb... (Berkes, 2007:350).

Esasında II. Abdülhamid, belirli şartlarda desteklediği basından bir nevi haber ve düşünce çeşitliliği beklememiştir. Basının her şeyden önce temin edilmeye çalışılan düzen ortamını sarsmak yerine buna bilakis iştirak ederek kurulmaya çalışılan düzeni daha da sağlamlaştırması gerektiğine inanmıştır. Sultan Abdülhamid'e göre zihinler, düşünceler ve sarf edilen sözler birbirinden farklı olmamalıdır.

3.2.4. Dizgi Yanlılıkları Nedeniyle Kapatılan Gazeteler

II. Abdülhamid döneminde birtakım dizgi yanlılıkları nedeniyle de gazetelerin kapatıldığına tanık olunmuştur. Bu yanlılıkların bazıları şunlardır:

İkdam gazetesi hakkında, padişahın tahta çıkışını anlatan bir yazıda yapılan dizgi yanlılığıyla “leyle-i mes’ude” (mutlu gece) “leyle-i mesude” yani karanlık gece olarak çıktığı için gazete hakkında kovuşturma başlatılmıştır (Topuz, 2003: 59).

Sabah gazetesinde “Şevketlû Abdülhamid Han-ı Sâni” ifadesinde şevketlû sözcüğünün “l” harfi düşmüş Arap alfabesine göre sözcük “şu kötü Abdülhamid” diye okunur olmuştur. Gazete bu nedenle bir süre kapatılmıştır (Kudret, 1977:62).

Takvim-i Vakayi gazetesinde “Hollanda Kraliçesi” ne bir nişan itası konulu haberde dizgi yanlışlığıyla “nişan hatası” ifadesi çıktığı için gazete 1908’e kadar kapalı kalmıştır (Topuz, 2003: 59).

Yine *Servet-i Fünun* dergisi’ni çıkaran Ahmet İhsan’ın sultanın cülus döneminde çıkaracağı yıllık için hazırladığı cülusiyede “ve-l istihkak” (hak ederek) sözcüğü “ve la istihkak” (haksız olarak) biçiminde dizilmiştir. Dergi bu hata nedeniyle kapatılmamasına rağmen dizgi yanlışlığının yapıldığı sahife tamamen yakılmıştır (Berkes, 2007:349).

3.2.5. Kitapların Yasak Edilmesi ve Yakılması

Uygulanan sansür sadece süreli yayınlara son vermek ya da gazete kapatmakla sınırlı değildir. Daha önceden yayımlanmış çok sayıda kitap yasaklanmış bazıları da toplatılarak yakılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde hükümet çuval çuval kitap yaktırmıştır. Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurulunun tespit ettiği yaklaşık yüz elli çuval kitap Çemberlitaş Hamamı’nda imha edilmiştir (Topuz, 2003:58).

Saray’a olayla ilgili gönderilmiş belgelerden birinde yer alan cümleler şunlardır:

Bugün saat on ikide toplandı. Akşam saat on buçuğa kadar 22 çuval yaktırdı. Her ne kadar yanan belgeler bir kül yığını haline geldiyse de hamam külhanında iz bırakılmaması için

üstüne su dökülerek çamur haline getirildi. Sonra bakanlığın yanındaki bahçede bazıları çukurun içine doldurularak üzeri toprakla örtüldü... (8 Mayıs 1902) (Topuz, 2003: 58).

Mabeyn'e gönderilen bu belgede yer alan ifadeler, kitapların ortadan kaldırılma isteğini vurgulaması itibariyle önemlidir.

Kitap yakma hadiseleri Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* adlı eserine de konu olmuştur. Yazarın "İstibdat İstanbul"unu anlattığı satırlarda kullanılan ifadeler, Sultan Abdülhamid'i hedef almakla birlikte kitap yakma olaylarına da telmihte bulunur. Dağıstanlı Hoca lakaplı kişi dönemin Maliye Nazırı'na şunları söyler: "Senin Fatih'in torunu, Buhari'yi geçende Çemberlitaş Hamamı'nın külhanına attırdı; hadisleri odunlar gibi yaktırdı; duymuşsundur tabii..." (Kuntay, 2007: 50). Yine aynı eserde kurulan bir sohbet ortamında Doktor Haldun kitap yakma olayıyla ilgili kendi değerlendirmesini yapar:

Padişah Buhari'yi yaktıysa ne çıkar? Yakar a!.. Her yer zaten yangın yeri! Ben olsam hamamları değil, fırınları da din kitaplarıyla ısıtırdım. Herif memleketi yakıyor (...) Şarkî Rumeli'yi veriyor. Mısır'ı veriyor, Bosna'yı, Hersek'i veriyor. On padişahın aldığı bir padişah verdi... (Kuntay, 2007:103).

3.2.6. Basına Sağlanan Çıkarlar

Sultan Abdülhamid, her ne kadar basına almış olduğu kararlarla büyük bir baskı uygulasa da basının desteğine de ihtiyaç duymuyor değildi. II. Abdülhamid ve hükümet kendisine taraftar bulmayı da hiç ihmâl etmiyordu. Sultan yürüttüğü

bu destek sağlama politikasıyla kendisini övenleri mükâfatsız bırakmayarak kimi zaman onlara ödenekler sağlıyor kimi zaman da nişanlar veriyordu.

Bu ödeneklerden İstanbul'da çıkan *Levant Herald*, *Moniteur Oriental*, *Saadet*, *Byzantis*, *La Turguie* gibi gazeteler de faydalanıyordu (Topuz, 2003: 60).

Sultan Abdülhamid için sadece yurt içinde yayımlanan gazeteler değil aynı zamanda yurt dışında yayımlanan gazeteler de önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. İmparatorlukta yaşananların dışarıya sızmasına dikkat eden sultan, bu gazeteler için de hazineden belirli bir ödenek ayırtmıştı.

3.2.7. II. Abdülhamid Dönemi Basın Hayatıyla İlgili Son Satırlar

Yaşamış olduğu iniş çıkışlarla, bazen sınırlı hürriyeti ve bazen de sınırsız hürriyetiyle basın; çok hırpalanmış, yorulmuş ancak asla düşünceleri ifade etmekten vazgeçmemiştir. Namık Kemal bu süreçte matbuatın gösterdiği kararlılığı şöyle ifade eder: “Mülkümüzde matbuat kadar şiddetli ceza görmüş hiçbir şey yoktur. Gene matbuatın gösterdiği sebat-i cesurane herkese hayret veriyor.” (Özön, 1997:218).

3.3. SÜRGÜN VE SÜRGÜNÜN ETKİLERİ

3.3.1. Sürgün Denilince Akla Gelenler

Sürgünün tarihi yeryüzünün, insanlığın tarihi kadar eskidir. Daha çok siyasal bağlamdaki söylemle sınırlandırılan sürgün, esasında her şeyden önce insani bir durumdur. Yerinden yurdundan edilmek, kovulmak, göçmek vb. anlamları taşısa da; sonuçta sürgün olma, sürgün edilme, sürgüne gitme, sürgünü yaşama insanla onun doğasıyla ilgilidir (Andaç, 1996: 63).

Dilimizde sürgün kelimesi yerine, kalebent, ikâmete memur-ikâmete mecbur, inhâ, iclâ, teb'id, mütebâidin, nefy ü irsâl, sarf ü tahvîl, menfî gibi kelimeler kullanılmıştır (Acehan, 2008:13)

Bu kavramların ortak noktaları ise bellidir: “Yurdundan uzak kalmak.” Yurt sözcüğü ne anlam taşırsa taşırsın, insan sürgün yaşadığı yerde sürekli geçmişle iç içedir. Daima onu sorgular. Sürgünün nedenini mazide arar. İlk olarak menfayı tüm varlığıyla reddeder. Yaşanılan yere alışmamak, orayı benimsememek için adeta direnir. Menfadaki güzellik, iyilik, hoşluk kavramlarını zihinden silip atma uğraşı verir. İlk başta her şey kötü ve çirkindir. Geçmiş ve doğup büyüdüğü yerlerle ilgili kendince bir düş dünyası kurar. Yaşadığı yerden ziyade kendini bu düş dünyasına salıverir ve bir an olsun buradan ayrılmak istemez.

Bu çalışmada incelenecek şair ve yazarlar da ilk başlarda menfalarına alışmayı adeta reddetmişler, uzunca bir süre buldukları yerleri benimseyememişlerdir. Bununla birlikte geçmişlerini sorgulamayı da ihmal

etmemişler, gerek yazılan hatıralar, gerek gönderilen mektuplar, gerekse de okunan kitaplarla yurtlarıyla ve geçmişleriyle bağlarını canlı tutmak için uğraşmışlardır. Ancak bir süre sonra, çevrelerine ve yaşadıkları ortama tutunma gayretini gösterebilmişlerdir. Uzunca bir müddet boşlukta yaşayan bu kişiler kendilerine layık görülen sürgün adını tüm gerçekçiliğiyle taşımışlar bir taraftan da kaybettikleri kendilerini yeniden bulmaya çalışmışlardır.

Sürgün kavramı bir zorunluluk hali olduğu gibi verilen mücadeleden yenilgi ile ayrılanların buldukları ortamlardan uzaklaşma çabası, kendilerinden ve yaşamınlardan kaçıp varlıklarını arındırma arayışı olarak da ifade edilmektedir. Mücadele taraftarları için sürgünün kaçınılmazlığı her şekilde ortadadır. Sürgün bir mücadeleciler için adeta kaçınılmazdır. Kişiyi yenilmişlik hissiyle yüzleştirecek yeni bir yurt arayışı olarak da nitelendirilebilir. Kimi zaman zorunlu olarak kabul edilen kimi zaman da tercih edilen konumundaki sürgün hakkında Feridun Andaç şu tespitte bulunur:

Dayatma zorunlu sürgünlüğü, değişmeme gönüllü sürgünlüğü, çözümlenme/yozlaşma iç sürgünlüğü veya kendi kendine sürgünlüğünü getirir. Burada belirgin bir başka ayrım da şudur: Sürgüne gidenler, sürgünü seçenler. Giden zorunlu, seçense gönüllüdür. Ortak paydaları ise kaçıştır (...) (Andaç, 1996: 13).

İster zorunlu isterse de gönüllü olsun sürgün illa ki bir çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkar. Sebep, kişinin bazen kendisiyle giriştiği iç hesaplaşma; bazen de çevresine ve kendisine hükmetmeye çalışan siyasi iradedir.

3.3.2. Sürgünün Psikolojik Etkileri

Her sürgün olayı aynı zamanda büyük bir şoktur. Esasında sürgünün dili, dini, cinsiyeti yoktur. Sürgüne gönderilen erkek ya da kadın fark etmez her şeyden önce bir insandır. Doğup, büyüdüğü yeri terk etmek zorunda kalan, sahip olduğu her şeyi bir anda geride bırakan, ailesinden, sevdiklerinden, belirli bir yaşam tarzından, sahip olduğu imkânlardan, alıştığı çevreden koparılmış bir insandır (Andaç, 1996: 22). Sürgün, aklın ve kalbin dayanma sınırlarını zorlayan bir çılgınlıktır. Amaçsa sadece sürgünün psikolojisiyle kurnazca oyun oynamaktır. Bu kurnaz oyunda rakibin en zayıf noktası ise yalnızlıktır.

Afşar Timuçin sürgünün yalnızlığı hakkında şunları söyler: “İnsanı kendine yabancı düşsün, kendiyle tersleşsin diyerek sürgüne gönderirler... Sürgün her yerde yalnızdır.” (Andaç, 1996: 38). Böyle bir cezanın gayesi kişiyi kendisiyle çelişir duruma getirmek, madden ve daha çok manen çökertmeye hatta yok etmeye çalışmaktır. Sürgün, ancak sürgüne gönderilenin psikolojisini sarsabilirse amacına ulaşacaktır.

3.3.3. Sürgünün Yazın Hayatına Etkisi

Sürgün, kişiye büyük bir duygu yoğunluğu yaşatır. Sürgüne giden de onun geride bıraktıkları da hissettikleri bu duygu yoğunluğunu yavaş yavaş söze dökmeye başlarlar. Yazı, bir süre sonra her iki taraf için de bir dışa vurum biçimi halini alır.

Tezin ilerleyen sayfalarında da görüleceği gibi Namık Kemal, sürekli ailesiyle, çeşitli yazar ve şairlerle kimi zaman da devlet görevlileriyle yani geride bıraktıklarıyla duygu yoğunluğunu mektuplar aracılığıyla paylaşır. Yine İsmail Safa'nın sürgün hayatını bizler kardeşi Ali Kami'yle mektuplaşmalarından öğreniriz.

İnsanlığın acılarla yüklü serüvenini anlatan sürgün, edebiyat için zamanla zengin bir kaynak olma özelliği kazanır. Yazar için de durum aynıdır. Yaşanılan ıstıraplar, çekilen acılar, hissedilen yoksunluklar ona işlemek için bambaşka bir âlem sunar. Sürgün, yazarın yaratıcılığını etkilemekle birlikte ona dilsel açıdan gelişme imkânı da tanır. Ana dilini, kendi sözlerini yitirmemek sürgüne giden için oldukça önemlidir. Gerçekten de sürgünlerin mücadelesi anadile sahip çıkılarak onunla ifade edilerek sürdürülür bir durumdur. Sürgündeki yazar için anadil gerçek vatan yerini tutar. Tarihçi Braudel “Dil=Kimlik”tir der (Andaç, 1996: 32). Kişinin geçmişiyle ve yaşadıklarıyla bağı dil aracılığıyla sürer. Sürgün ve dil ilişkisi bir hayli önemlidir. Kendi dilinin konuşulduğu ortamın dışına itilen sürgün her şeyden önce bir kimlik bunalımı yaşar. Bu durum sürgün kişinin bir toplumun bireyi olma vasfını da yitirmesine neden olur. Dilin yoksunluğuyla yaşanacak kültürel sürgünlük ise daha büyük bir felaket olarak nitelendirilebilir. Bu yüzden ki sürgün yazarlar anadillerine sıkı sıkıya bağlı kalmaya ve kendi dillerinde eserler yazmaya büyük önem göstermişlerdir.

Sürgündeki sanatçıların yazınsal faaliyetleri de sürgünden etkilenmiştir. Sürgün yazarlar genellikle, ülkelerinde baskı altında kalanlardan çok daha verimli olmuşlardır. Ancak genelin dışında kalan küçük bir grup yaşam koşullarına uyum sağlamak için büyük çaba sarf etmiş ve uzun süren bu alışma evresinde nispeten edebiyattan uzaklaşmıştır (Andaç, 1996: 23).

Sürgün yaşamı coşkun bir dışavurumla hemen hemen her ülkenin edebiyatında etkili olmaktadır. Tüm edebiyatlarda sürgün edebiyatı olarak adlandırılan edebiyatın özel bir yeri vardır.

Tüm bu düşünceler ışığında, gerek dünya edebiyatında gerekse de Türk edebiyatında sürgün yazar ve şairlerin yazınsal faaliyetlerinin sürgün öncesi ve sonrasında birtakım farklılıklar arz ettiği ortadadır. Sürgünün duyarlılıklarıyla ön planda yer alan sanatçıları etkilememesi mümkün değildir. Sürgünle birlikte ortaya konulan yazınsal faaliyetlerin azlığı, çokluğu ya da içerikleri sürgünden etkilenir ve ondan izler taşır.

3.4. SÜRGÜNE GÖNDERİLEN ŞAİR VE YAZARLAR

3.4.1. SÜRGÜNE GİDEN YOL: YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ

Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Ebüzziya Tevfik, Nuri ve Hakkı Bey'lerin 1873'te tutuklanıp imparatorluğun farklı yerlerine sürgüne gönderilmelerinin hükümet tarafından belirtilen özel gerekçelerinin dışında, bu isimleri hep birlikte tutuklanmaya iten ortak nedene yani 1865 Haziran'ında tüzüğü oluşturulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne eğilmek gerekir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucusu Mısır hanedan mensubu Mustafa Fazıl Paşa, Mısır'daki veraset usulü gereği Mehmet Ali Paşa'dan sonra valiliğe geçecek isimdir. Ancak Mustafa Fazıl Paşa, Prens Sait Paşa'nın ölümünden sonra Mısır'ı terk ederek İstanbul'a yerleşir. Ünlü Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa yerini ilk oğlu İsmail Paşa'ya bırakmak için veraset usulünü değiştirir. Bunun karşılığında ise Mustafa Fazıl Paşa'ya Mısır hazinesinden 1866 tarihinde 4,5 milyon İngiliz lirası verilir. İstanbul'a yerleşen Mustafa Fazıl Paşa kısa zamanda yükselerek kabinede Meclis-i Hazain başkanlığına getirilir. Ancak vezir Fuat Paşa Mustafa Fazıl Paşa'yı kabinede görmek istemez. Sultan Abdülaziz'i etkileyen Fuat Paşa, bayram münasebetiyle protokol gereği iletilmesi gereken saray davetiyesinin Paşa'ya gönderilmemesine neden olur. Bunu kendisi ve makamı için hakaret olarak kabul eden M. Fazıl Paşa, Osmanlı ülkesinden ayrılır ve Paris'e giderek oraya yerleşir. (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:20).

Toplum, ticaret ve sanat hayatındaki geri kalmışlık, hat safhaya ulaşan yoksulluk, hükümet işlerindeki düzensizlik Osmanlı'yı aşılması zor bir noktaya

getirmiştir. 19. yüzyılda hükümetlerin kuvveti adeta, halka tanıdıkları özgürlüğün ve serbestliğin derecesiyle ölçülüyorken Osmanlı'da o dönemde özgür düzenden bahsetmek mümkün değildir. Halk ne kadar kısıtlanmışsa, hükümet o derecede kendini kuvvetli hissetmiştir. Osmanlı'daki hükümet adamları Avrupalı büyük devletlerce “hasta adam” olarak nitelendirilen imparatorluğun şöyle böyle çarelerle, ne tamamen hayat bulmasını sağlayabilmiş ne de onun ölümüne neden olmuşlardı (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:41).

Halk, böyle bir ortamda çaresizliği sonuna dek yaşamaya razı olmuşken Namık Kemal, Ali Suavi gibi aydınlar ilk Batı hareketi olan Fransız Devrimi'nin sloganı “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” (Arai, 2000: 15) ifadelerinden yola çıkarak halkı hareketlendirmeyi arzulamışlardı. Hatta *Muhbir*'in tüm yayın haklarını üzerine almış olan Ali Suavi, kendi gazetesiyse halkın düşüncesini etkileyecek fıkra ve makaleler kaleme almaya başlamıştı. Elbette bu durum hükümeti rahatsız ediyordu. Saray için bardağı taşıran son damla *Muhbir*'de yayımlanan “Şark Meselesi” başlıklı makale oldu. Bu makalede imparatorluğun yarı özerk bir valisi konumundaki Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Osmanlı'dan yeni imtiyazlar talep ettiği vurgulanıyordu. Osmanlı'nın egemenliği ile ilgili böyle bir makalenin kaleme alınmış olması hükümet tarafından kabul edilemezdi. Dolayısıyla *Muhbir* yayınına son vermek zorunda kaldı. *Muhbir*'in kapatılması da hükümetin bu tarzdaki kapatma cezaları için sürekli sarf ettiği “halkın zihnini bulandırmak” ifadesiyse gerçekleşti. Hükümeti rahatsız eden bu ve buna benzer makale ve yazılar 29 Şubat 1867'de Osmanlı basınına kayıt ve şart altına alan ilk basın yasası Kararname-i Âlî'nin büyük bir süratle çıkarılmasına neden oldu. Bu yasayla birlikte Ali Suavi gece yarısı Zabtiye Nezareti'ne götürülerek tutuklandı Bu tutuklanmayla kalınmamış Namık Kemal'e Erzurum Vali Muavinliği görevi duyurulmuştu

(Ebüzziya Tefvik, 2006 a:51-53). Amaç Namık Kemal gibi önemli bir yazarı gazetecilikten uzaklaştırmaktı. İşte bu günlerde Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal'i ve Kıbrıs'a tayin edilen Ziya Paşa'yı, gönderdiği bir mektupla haklı davalarını Avrupa'da rahatlıkla yürütebileceklerine dair inançlı sözlerle Paris'e çağırdı (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:57).

Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine yeni memuriyet yerlerine gitmek istemeyen Namık Kemal ve Ziya Paşa, 17 Mayıs 1867'de Fresine Kumpanyasının Bosfor adlı vapuru ile Marmara'ya açılmışlardı. (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:60).

Bu tarihten epey bir zaman önce Namık Kemal ve Ziya Paşa'yla birlikte M. Fazıl Paşa'nın mektubunda belirttiği faydalı ve yararlı işler görebilecek Mehmet, Nuri ve Reşat Bey'ler gibi başka kalem sahipleri bir araya gelerek 1865 Haziran'ında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin tüzüğünü oluşturmuşlardı. Cemiyetin tüzükle belirlediği en önemli husus ise mutlak padişahlık idaresinin ortadan kaldırılması ve bunun yerine meşrutiyet idaresinin getirilmesiydi. Ebüzziya Tefvik de bu tarihten tam sekiz ay sonra cemiyete girmişti (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:70-71).

Bu arada tutuklanıp Kastamonu'ya gönderilen Ali Suavi kaçırılmış ve Paris'e ikinci seferde gidecekler bir araya gelmişti. Ali Suavi, Mehmet, Reşat, Nuri Bey'ler ve Agâh Bey İtalya Mesina'da Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından karşılanmış, burada kabileye Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da katılımıyla 7 Haziran' da vapurla Marsilya'ya ulaşılmıştı (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:107).

Bu isimlerin Paris'e gelişleri Fransız mecmualarında geniş yer tutmuş onlara "Türkiye'nin kurtarıcıları, ilerleyiş ordularının öncüleri" diye hitap edilmeye başlanmıştı (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:110). Ancak kısa bir süre sonra Fransız hükümet üyeleri tüm bu çıkarılan haberlere Osmanlı hükümetinin de

isteğiyle tepki duymuş ve bu tepkiyle birlikte Ziya Paşa, Namık Kemal, Âgâh Bey ve Ali Suavi Londra'ya gitmeye Mehmet, Nuri ve Reşat Bey'ler de Jersey Adası'na çekilmeye karar vermişlerdi (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:119).

Yeni Osmanlılar kısa bir süre sonra Avrupa'da yavaş yavaş faaliyet göstermeye başlamıştı. Ali Suavi İstanbul'da kapatılan *Muhbir*'i Londra'da yayımlamak istiyordu. Namık Kemal ve Ziya Paşa ise *Hürriyet* adlı başka bir gazete çıkarmak arzusundaydılar.

Nihayet 31 Ağustos 1867'de Londra' da *Muhbir* gazetesi “Muhbir doğru söylemenin yasak olmadığı bir memleket bulur, yine çıkar.” (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:131) şeklindeki ilk cümlesiyle yeniden yayın hayatına başladı. Yeni Osmanlılar'ın düşüncelerini yaymak için gazeteyi kullanmaları Batı'ya yeni bir pencere açılmasını da sağlamıştır. Şerif Mardin bu hususta şunları söyler: “Bu yıllarda Batı hakkındaki bilginin artması ve yayılması, Yeni Osmanlılar'ın önemli bir rol oynadıkları Osmanlı gazeteciliği yoluyla olmuştur.” (Mardin, 2007: 13).

Ancak Ali Suavi, bir müddet sonra Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin düşüncesinden uzaklaşmış ve ilk sayıları henüz çıkmış olan *Hürriyet*'i kendine rakip olarak görmüştü. Bir hileyle *Hürriyet*'in Londra'daki yayınını durdurmayı başardı. Bu olay üzerine Ziya Paşa İsviçre'ye çekildi (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:136).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti içerisindeki bu ilk çözümlenin hemen akabinde, daha büyük bir çözümlüş cemiyeti derinden sarstı. Kurucu Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'in isteği ve daveti üzerine kırgınlığına son verip İstanbul'a döndü (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:147). Bu İstanbul'a geri dönüş hadisesi Mustafa Fazıl Paşa'nın Meşrutiyetin ilanı yönündeki idealinden geri adım attığının en büyük göstergesi oldu.

Yeni Osmanlılar için hükümetteki en büyük problem, sadrazam Âli Paşa'ydı. Âli Paşa'nın farklı, yeni, ilerici fikirlere karşı büyük bir alerjisi vardı. Yeniliklere yarar gözüyle değil de her zaman zarar gözüyle bakıyordu. Bu bağlamda Ziya Paşa'nın *Hürriyet*'in ikinci sayısında yer alan kutlama yazısı önemlidir: “(...) hürriyet fikirleri yatağından taşmış bir sel misali dünyanın her tarafına hızla yayılmaktadır. Hem öylesine bir yayılış ki hapis, sürgün, belki de idam çeşidinden zalimlerin en büyük saldırı aracı olan şeyler bile bu selin önüne set çekememektedir.” (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:222).

Hürriyetin temininin amaçlandığı bu süreçte Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve *Hürriyet* gazetesi hakkında çok sayıda şüphe de üretiliyordu. *Hürriyet*, Mısır meselesinin muharebe alanına dönüşmüştü. Gazete muharrirleri, Mısır Hidivi karşısında Osmanlı hükümetine tam destek sağlarken; İsmail Paşa da onları rakibi Mustafa Fazıl Paşa'nın sözcüleri olmakla yargılıyordu. Halk; Mehmet Ali Paşa isyanı, Nizip bozgunu gibi sebeplerle Mehmet Ali Paşa hanedanına kin besliyordu (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:266). İsmail Paşa, kamuoyundaki bu aleyhtarlığın farkındaydı. Basının bu konudaki öneminin farkında olan Mısır Hidivi, *Hürriyet* gazetesini Mısır meselesi için yüklüce bir para karşılığında kullanmaya çalıştı. (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:275). Namık Kemal, bu beklenmedik durum karşısında hem Mustafa Fazıl Paşa'nın parasını almanın hem de onun aleyhinde yazılar yazmanın elinden gelemeyeceğini vurgulayarak *Hürriyet* gazetesinden yazılarını çekeceğini belirtti. Namık Kemal hemen kararını uygulamaya geçirdi ve *Hürriyet* gazetesindeki yazı görevine son verdi⁸ (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:289).

---

⁸ Namık Kemal'in *Hürriyet*'ten ayrılışına dair yazdığı ilan şöyledir: “Bir zamandan beri Arif imzası altında neşir buyrulmakta olan '*Hürriyet*'in ne yazılışında, ne de savunduğu fikir ve görüşlerde bizim katkımız olmadığı sizler tarafından da bilinmektedir. Bir gerçeği, yani şimdiki *Hürriyet*'le aramızda hiçbir ilgi ve ilişkisi olmadığını göstermek için şu ilanımızın gazetenizde yayımlanmasını istirham ederim (...)” (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:299).

Namık Kemal'in ayrılışıyla çalkantıya uğrayan *Hürriyet* bu tarihten itibaren Cenevre'de çıkarılmaya başlandı. Gazetenin yegâne amacı da sadrazam Âli Paşa'yı ve Mustafa Fazıl Paşa'yı kötölemektir. Ancak Ziya Paşa'nın İsviçre Cumhurbaşkanı Mösyö Mülter ile yaptığı Cumhuriyet idaresi ile ilgili görüşme ve neticesinde oluşturulan yazı nedeniyle *Hürriyet*'in yayın hayatı 100. sayı ile son buldu. *Hürriyet*'in de yayın hayatının son bulmasıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti tamamen ortadan yok oldu (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:338).

Avrupa'da beklenen Alman-Fransız savaşının 1870'de patlak vermesiyle Mustafa Fazıl Paşa devreye girmiş nihayetinde Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'nın Namık Kemal'in affına dair gönderdiği mektupla Namık Kemal yurda dönmeye karar vermişti. Ve 6 Eylül 1871'de Ali Paşa'nın vefatıyla yerine geçen Mahmut Nedim Paşa, halkın giderek artan hoşnutsuzluğunu ortadan kaldırmak için, 1867'de tutuklanıp sürgüne gönderilmiş siyasi suçlular hakkında genel bir af ilan ettirmişti. Paris'te bulunan Mehmet, Nuri ve Reşat Bey'lerle İsviçre'de bulunan Ziya Paşa bu aftan yararlanarak yurda döndüler (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:371).

Mehmet, Nuri ve Reşat Bey'ler Avrupa'dan döndükten sonra Namık Kemal bu isimlerle İstanbul'da yeni bir gazete çıkarmaya karar verdi. *İstikbal* adlı bir gazete çıkarmak isteyen Namık Kemal, Bakanlar Kurulu'nun ret cevabıyla karşılaşınca yeni bir çare buldu. O sıralarda Aleksan Safranyan adında bir Ermeni'nin sahibi bulunduğu *İbret* adlı gazeteyi Namık Kemal ve arkadaşları ayda on beş liradan iki yıl süreyle kiraladılar. *İbret* gazetesini daha önceden kısa bir süre de Ahmet Midhat Efendi yayımlamıştı (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:372).

Böylelikle Haziran 1872'de *İbret* ilk sayısını çıkardı. Kısa sürede yüksek bir tiraj yakalayan gazete, bir süre sonra Ahmet Midhat Efendi'nin matbaasıyla birleştirildi. Zaten Ahmet Midhat Efendi'nin Rodos sürgününün ana sebebi de bu matbaa ortaklığı olmuştur. *İbret* ilk sayısından itibaren siyasi ve sosyal konularda bilgi vermeyi amaç edinen bir gazete olmayı başarmıştı. Bilhassa gazetede Mısır Hidivi İsmail Paşa aleyhinde yazılanlar, toplumda büyük bir infial yaratıyordu. Bu konuda ikinci bir defa girişimde bulunan İsmail Paşa, Tütünbaşı Şevki Ağa'yı kullanarak Namık Kemal'e kendi aleyhinde yazılar yazılmaması doğrultusunda bir kez daha rüşvet önerdi. Bu teklifi şaşkınlıkla karşılayan Namık Kemal, hiç düşünmeden ret cevabını ilettiler (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:382). Teklife karşı verilen bu cevap *İbret*'in de sonunu getirerek, büyük ümitlerle çıkarılan bu gazetenin on dokuzuncu sayısından sonra kapatılmasına neden oldu. Bu olaydan birkaç gün sonra *Tevcihat* sütunlarındaki şu ifadeler dikkat çeker:

Gelibolu Mutasarrıflığı: Kemal Bey'e

Ankara Mektupçuluğu: Nuri Bey'e

Son zamanlarda İzmir'de kurulan Mahkeme-i Kebire-i Merkeziye

Başkâtipliği: Tefvik Bey'e

Bilecik Kazası Kaymakamlığı: Reşat Bey'e tevcih buyrulmuştur

(Ebüzziya Tefvik, 2006 a:383).

Hükümet tarafından öngörülen memuriyet yerlerine gitme konusunda bir süre isteksiz davranılmasına rağmen ilk olarak Reşat Bey görev yerine gider ve memuriyetine başlar. Ardından listedeki diğer isimler de birer birer görevlendirildikleri yerlere giderler.

Büyük devlet adamı ve Meşrutiyet yanlısı Midhat Paşa'nın desteğiyle *İbret* yeniden yayımlanmaya başlar. Bu sırada Gelibolu Mutasarrıfı olan Namık Kemal

gazeteye sürekli yazılar gönderir. Gelibolu'daki görevinden bir süre sonra yaşanan bir “kuduz köpek” vakasıyla azledilen Namık Kemal, İstanbul'a döner ve faal bir biçimde *İbret*'le ilgilenir (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:389).

Bu dönemde tek muhalif gazete *İbret* değildir. Âli Paşa'nın sadrazamlığının son yıllarında Teodor Kasap'ın çıkarmış olduğu *Diyojen* adlı bir mizah dergisi de vardır. Mizahi unsurlar katarak hükümet adamlarını eleştiren bu dergi de nihayetinde kaderini yaşayacak ve kapatılacaktır (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:421).

Diyojen'le birlikte hükümetin dikkatle takip ettiği gazetelerden birisi de *Hadika* idi. *Hadika*'nın kısa sürede kapatılmasında ise tersane işçileri meselesi etkili olmuştu. Uzun süredir ücretlerini alamayan tersane işçileri, dilekçelerini Bahriye Nezareti'ne ulaştıramayınca çareyi dilekçeyi *Hadika*'da yayınlamakta bulmuşlardı. Bu dilekçe olayı üzerine *Hadika* iki ay süreyle kapatıldı (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:424).

Bu sıralarda Ahmet Midhat Efendi'nin *Dağarcık* adlı dergisi ve Namık Kemal'in *Evrak-i Perişan* adlı eseri hakkında gerekli izin alınmadığı için Maarifçe toplatma kararı alınmıştı. Bilhassa Ahmet Midhat Efendi, uzun bir süre *Dağarcık*'ta yayımlanan “Duvardan Bir Sada” adlı makalesi yüzünden ağır eleştirilere maruz kaldı. Makale, özellikle Hoca İshak Efendi'nin pek mantıksız bir saldırısı üzerine dedikodu konusu olmuş ve makalenin yazarı Ahmet Midhat Efendi dinsizlikle suçlanmıştı (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:428).

Sadece *Dağarcık* ve *Evrak-ı Perişan* değil Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı *Cüzdân* adlı haftalık dergi de daha ilk sayısında Maarif tarafından toplatıldı. Ebüzziya Tevfik yeni bir girişimle 15 Mart 1873'te *Sirâc*'ı yayınlamaya başladı (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:432).

Ancak verilen onca uğraşlar çıkarılan gazete ve dergilerin iki-üç aylık ömürlerini daha fazla uzatmaya yeterli olmadı ve nihayetinde *İbret*'in hükümet tarafından kapatılmasıyla Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Mehmet ve Nuri Bey'ler, Ebüzziya Tevfik ilk sürgünlerini yaşama kaderiyle yüz yüze kaldılar. Hükümet tarafından her biri için ayrı ayrı tutuklanma gerekçeleri üretilmişti. Ancak bunlar hiç kimse için tatminkâr gerekçeler olmadı.

Hükümet tarafından belirtilen sürgün gerekçelerinin ana kaynağının tespit edilmesi bu isimlerin ortak noktalarının araştırılması ile mümkündür. Yeni Osmanlılar Cemiyeti kendi içerisindeki çözümlerle kendi kendine son vermiş bir cemiyet olmasına rağmen bu isimlerin birkaç sene evvel hükümetin başına açtığı dertler, elbette ki hükümet tarafından unutulmayacaktı ve zamanı geldiğinde böyle bir sürgünle cezalandırılacaktı. Ortaya çıkan birtakım gerekçeler de bu cezalandırma işi için büyük bir fırsattı.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin varlığıyla birlikte tutuklamaların asıl nedeni de ortaya çıktı. Bu nedeni Ebüzziya Tevfik şu cümlelerle nakleder: “Namık Kemal de memleketinin geleceğini ve mutluluğunu sadece ve sadece veliaht Murat Efendi'nin şahsında görüyordu.” (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:477).

Şehzade V. Murat'ın tahta çıkacağı endişesi şehzade Abdülhamid'i harekete geçirmiş ve bu hareket Midhat Paşa'yı birtakım yersiz bilgilerle doldurmasıyla sonuçlanmıştı. Yani Sultan Abdülhamid, Sultan Abdülaziz döneminin sonlarında sahneye çıkmış ve saltanatın başına kendisinin geçmesini engelleyecek her türden engeli bertaraf etmeye çalışmıştı.

3.4.2. NAMIK KEMAL (1840- 1888)

3.4.2.1. Namık Kemal'in Hayatı Hakkında Genel Bilgiler

Namık Kemal 1840 yılı 21 birinci kânun Çarşamba günü Tekirdağ'da doğdu. Babası müneccimbaşı Mustafa Âsım Bey'dir. Baba tarafı I. Mahmut devrinde, İran Harplerinde şehit olan Sadrazam Topal Osman Paşa'dan gelir. Annesi Konica eşrafından mirlivanlığa kadar yükselen Abdülatif Paşa'nın kızı Nesime Hanım'dır. Namık Kemal'in annesi, Abdülatif Paşa'nın Afyon'da memur olduğu sırada ölmüştür. Namık Kemal annesinin ölümünden sonra çocukluğunu ve ilk gençliğini hemen hemen Abdülatif Paşa'nın yanında geçirmiştir. (Tanpınar, 2003: 342-343)

Namık Kemal, Abdülatif Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu sıralarda Beyazıt rüştiyesine ve sekiz ay kadar da Valide rüştiyesine devam etmiştir. Namık Kemal dedesiyle birlikte Kars'a gittiği zaman 12 yaşındadır. (Tanpınar, 2003: 343)

Daha sonra dedesiyle beraber Sofya'ya geçer. 1857'de Sofya'dan İstanbul'a dönen Namık Kemal'in artık bir defter dolusu şiiri olmuştur. (Tanpınar, 2003: 343)

İstanbul'a dönen Namık Kemal Memduh Faik ve Hayret Bey'ler gibi yaşıtı olan şairlerle tanışır. Sonra Leskofçalı Galip, Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avni ve Ziya Beylerle dost olur. 1277'de Encümen-i Şuara'ya dahil olur. (Tanpınar, 2003: 343)

Namık Kemal 1862'de tanıştığı Şinasi'nin etkisiyle eski şiirden uzaklaşır ve *Tasvîr-î Efkâr* gazetesinde yazılar yazmaya başlar. Bu gazete Namık Kemal'in yönetim karşıtı düşüncelerin oluşumunda oldukça önemli bir yer tutmuştur ve Namık Kemal 1865'de de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılmıştır.

Meşrutî yönetimin ısrarla vurgulandığı cemiyet, hükümet tarafından kısa sürede fark edilmiş ve özellikle cemiyetin en önemli ismi olarak görülen Namık Kemal, İstanbul'dan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

3.4.2.2. Namık Kemal'in Avrupa Sürgünü

Bab-ı Âlî tarafından Namık Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak için türlü çarelerin arandığı bir dönemde Namık Kemal, amacı vükelâyı ortadan kaldırmak olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile irtibat halindeydi. Mustafa Fazıl Paşa'nın davetine uyarak 30 Mayıs 1867 tarihinde Ziya Paşa ve Ali Suavi ile birlikte Paris'e gitmiştir.

Suavi, Filibe'de bulunduğu bir sırada *Tasvir-i Efkar*'da çalışan Namık Kemal'e *Ehemmiyet-i hıfz-i mâl*' risâlesi ile *Heradot Tarihi* tercümesini göndermiş bu şekilde de Kemal'in dikkatini çekmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelen Suavi, Şehzâde Câmî'inde dersler vermiştir. Rumeli'de bulunmuş olduğu bir sırada Mustafa Fazıl Paşa'nın ismini, Abdülaziz'e karşı yazdığı mektupta "Tebdil-i usûl-i idâre ile devleti kurtarmaz iseniz, hâtime-i salâtin-i Osmaniye olursunuz." dediğini duymuş ve Osmanlı için kurtarıcı olarak Fazıl Paşa'yı görmeye başlamıştır (Tansel, 1967 a:95).

İstanbul'da bulunan Suavi'ye Filib Efendi, *Muhbir* adlı gazeteyi çıkarması yönünde teklif sunmuş, sunulan bu teklif karşılığında her ne kadar muharrirliği kabul etmese de ilk nüshayı kendisi yazmıştır. Gazetede Fazıl Paşa'nın Jön Türklerle ilgili ilânının yayılması, Belgrad Kalesi, Millet Meclisi hakkındaki yazıları ve Girit'e yardım toplama cemiyetini kurması Bâb-ı Âlî'nin dikkatini çekmiş ve Mart 1867'de Kastamonu'ya sürülmüştür (Tansel, 1967 a:95). Bir ay kadar sonra Fazıl Paşa, adamlarından biri aracılığıyla Paris'e çağrıldığını bildirmiştir. 18 Mayıs 1867'de Kastamonu'dan ayrılan Ali Suavi, İnebolu yoluyla İstanbul'a ulaşmıştır. 22 Mayıs'ta da

Marsilya vapuru ile Mesina'ya gelmiştir. Marsilya'dan da hep beraber 30 Mayıs 1867'de Paris'e ulaşmışlardır. Paris'te bir ay kadar kalan aydınlar, III. Napoleon'un düzenlediği Paris sergisine Abdülaziz de katılacağı için Paris'i terk etmek zorunda kalmışlardır. Ziya ve Kemal Beyler Âgâh ve Suavî Efendiler Londra'ya gitmişler. Reşad, Nurî ve Mehmed Beyler ise Jersey Adası'na çekilmişler, Rif'at Bey ise Brusel'e çekilmiştir (Tansel, 1967 a:97).

Namık Kemal'in 1867 Temmuz'unda babası Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği mektupta yer alan "Allâh murâdımızı versin de, mev'ûdâtın hepsi olur." cümlesinde mûrad kelimesini tevriyeli kullandığı, isteğinin Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine V. Murad'ın geçirilmesi olduğu fark edilmiştir (Tansel, 1967:100). Aynı tarihli mektupta Namık Kemal, Sultan Aziz için de "Baba Recûl iyice sıkıştı." ifadesini kullanmıştır (Tansel, 1967 a: 101).

Büyük umutlarla kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti bir süre sonra büyük bir sarsıntı geçirir. Tüm çabalarına rağmen Namık Kemal, 19 Eylül 1867'de Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesine engel olamaz. Beş-on gün sonra da *Muhbir* Paris'te yayın hayatına başlar (Tansel, 1967 a:116).

V. Murat ve Fazıl Paşa, Namık Kemal'in de İstanbul'a dönmesini isterler. Ancak Namık Kemal, Fazıl Paşa mebuslarla görüştüktan sonra İstanbul'a gidebileceğini söyler ve İstanbul'a dönen Fazıl Paşa'nın yeni bir millet meclisi açacağını, vekillerin mevkilerinde kalmayacağını ümit eder (Tansel, 1967 a:119).

Namık Kemal *Muhbir*'den sonra Avrupa'da başka bir gazetenin de neşrine başlanacağını bildirir. Bu gazetenin adı *Hürriyet*' tir. *Muhbir*'de Suavi'nin sürekli Fazıl Paşa aleyhinde yazılar yazması Ziya Paşa ve Namık Kemal'in *Muhbir*'den ayrılarak Reşad Bey adına *Hürriyet*'i çıkarmalarına neden olur (Tansel, 1967 a:132).

Hürriyet düşüncesinin İstanbul'da doğduğu günlerde Londra'da 29 Haziran 1868'de çıkmaya başlayan *Hürriyet*, Kemal'i çok heyecanlandırır. Ancak *Hürriyet*'in beşinci sayısından itibaren başmuharrirlik görevini yürütmeye başlayan Namık Kemal'in maaşı Fazıl Paşa tarafından kesilir. Namık Kemal Avrupa'da büyük bir maddi çıkmazla uğraşmak zorunda kalır. Hükümet, belirli bir tahsisat karşılığında *Hürriyet*'in politikasından vazgeçerek Bâb-ı Âlî'yi tutan yazılar ve makaleler yazmasını teklif eder, Kemal ise bu durumun ekmeğini yedikleri Fazıl Paşa'ya nankörlük olacağını düşünür (Tansel, 1967 a:155).

1869 Aralık ayında babası Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği başka bir mektupta Namık Kemal sıkıntılıdır. Hükümet tarafından *Hürriyet*'le bağlarını koparması istenmiş ancak bu takdirde affedileceği belirtilmiştir. Bu teklife karşı Namık Kemal ancak V. Murat kendisine maddi destek sağlarsa Avrupa'da yaşamaya devam edebileceğini belirtir (Tansel, 1967 a:155).

Hürriyet uğruna katlanılan gönüllü sürgün, Namık Kemal için bir ıstırap yumağına dönüşmeye başlar. *Hürriyet* gazetesini 64. sayıya kadar idare eden Namık Kemal, gazetede Âli Paşa'nın devlet hazinesinden yararlanarak konak yaptırdığı yolunda yayınlanan haberler nedeniyle kendisine uygulanan baskıya daha fazla dayanamaz. Gazeteyi bırakmak zorunda kalır aksi takdirde affına ve İstanbul'a dönmesine imkân yoktur (Tansel, 1967 a:166). Namık Kemal *Hürriyet*'ten ayrıldıktan sonra Ziya Paşa muhalif tutumuna gazetede devam eder. Namık Kemal'in *Hürriyet*'le ilişkisini kestiğine dair ilân 40- 50 bin kadar nüsha bastırılarak memleketin her köşesine dağıtılır.

Namık Kemal, 24 Şubat 1870 tarihinde babasına gönderdiği mektupta Ziya Bey'in *Hürriyet*'teki neşriyatından dolayı İngiltere hükümeti tarafından dava edildiğini ve bu nedenle Londra'da yaşamasına izin verilmeyen Ziya Bey'in Cenevre'ye gittiğini

belirtir. Esasında bunu sağlayan kişi Âli Paşa'nın kendisidir. Ali Suavi'nin *Hürriyet*'in 78. sayısında kaleme aldığı Osmanlı Devleti'nin mali durumunu anlatan yazıda yaşanan vaziyete sebep olarak Âli Paşa'nın idaresizliğinin gösterilmesi ve İslam'ın fıkıh kitaplarına göre zalim olarak nitelendirilebilecek Âli Paşa'nın da katlinin mümkün olabileceğine dair ifadeler, Âli Paşa'yı harekete geçirir ve matbaanın sahibi Ziya Bey olunca Cenevre'ye gitmek zorunda kalan da o olur (Tansel, 1967 a:189).

Namık Kemal, *Hürriyet*'ten ayrıldıktan sonra Suâvî ve Ziya Bey Fazıl Paşa aleyhtarlığı yapar. Onların bu tercihinin ardında Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın destekleri olduğu dedikodusu ayyuka çıkar. *Hürriyet* aynı zamanda Sultan Abdülaziz lehinde tavır takınırken, Âli Paşa aleyhtarlığı yapar. O dönemlerde Hüseyin Vasfî Paşa ile Yeni Osmanlılar'dan Sağır Ahmed Beyzâde Mehmet Bey, Cenevre'de *İnkılâb*'ı çıkarırlar. Mayıs 1870'de çıkan *İnkılâb* tam manasıyla Abdülaziz aleyhinde bir politika güder. Bâb-ı Âlî'nin gücü İsviçre'de çıkarılan *İnkılâb*'ı kapatmaya bir türlü yetmez (Tansel, 1967 a:197).

1870 yazında yapılacak şehzadelerin sünnet törenleri dolayısıyla umumî bir af çıkacağını düşünen Namık Kemal, bir taraftan da *İnkılab*'ın padişah hakkındaki tutumunu düşününce affı imkânsız görmeye başlar ve şunları söyler: “Benim i'tikâdımca, *İnkılab*'ın bu şiddeti üzerine, öyle düğün falan münasebeti ile afv-ı umûmî olmaz; eğer Âli Paşa da yaparsa, anı da budala defterinde berikilerin yanına kaydederim...” (Tansel, 1967 a: 202).

Sultan Abdülaziz'in şehzadelerinin sünnet düğünü başlamasına rağmen, Namık Kemal'in düşüncesi doğrultusunda beklenen umumî af ilân edilmez. Temmuz 1870 tarihli mektubunda: “Ben Mustafa Fazıl Paşa'nın emri ile Erzurum vâlî muâvinliğini terk ettim; herif bana kaybettiğim şeyin bedelini ma'ziyâdeten veriyor (...) Bir adam ateşe saldırılıp da arkasından ben anı tanımam denilmez (...)” der (Tansel, 1967 a: 210).

Bu arada Fazıl Paşa Namık Kemal için Âli Paşa'yla görüşür. İsteddiği zaman İstanbul'a gelebilmesi için bazı şartları yerine getirmek koşuluyla Kemal'e izin verilecektir.⁹

Kemal'in *Hürriyet* gazetesi ile hiçbir bağının bulunmadığına yönelik hazırlanan yazı sayesinde Bâb-ı Âli Namık Kemal'i affeder. Bu haberi "İçerinin cevabından pek memnun oldum" diyerek babası Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği mektupta açıklayan Namık Kemal 25 Kasım 1870'de İstanbul'a döner (Tansel, 1967 a:218).

3.4.2.3. Tutuklanması ve Magosa'ya Gönderilmesi

İstanbul'a dönen Namık Kemal, iki yıl süreyle resmî bir görev üstlenmemiştir. Âli Paşa'nın 7 Eylül 1871'de vefatından sonra yerine geçen Mahmut Nedim Paşa zamanında Ağustos 1872'de kendisine Gelibolu Mutasarrıflığı görevi verilmiştir.

İbret gazetesinde üç ay süresince başmuharrirlik görevini yürüten Namık Kemal, bu süre sonunda Gelibolu'daki görevinin başına gitmiştir. Gelibolu'dayken B(e)M(im) rumuzunu kullanarak çeşitli makaleler neşreden Namık Kemal, bu makaleleri Ebüzziya Tevfik'in İstanbul'da çıkarmış olduğu *Hadika*'ya göndermiştir. Bunlar genel olarak hürriyet temeline dayandırılarak yazılan makalelerdir. Bu makalelerin bazılarının adları şöyledir: "Hürriyet-i Efkâr", "Biz İstemeseک Zelil Olmazdık", "Acabâ İstanbul'dan Niçin Asker_ ve Vergi Alınmaz", "Meslek Fikrî" vb. " (Tansel, 1967 a: 223).

Namık Kemal, Gelibolu'dayken *İbret* 23 Ekim 1872 tarihinde Matbuat Komisyonu'nca uyarılır. Bu arada 1872 Aralık ayında Gelibolu'daki görevinden

⁹ Bu izin meselesi hakkında da aynı tarihli mektupta şunları söyler: "Efendi'nin teveccühü bana münhesir olduğunu, o birlerini hiç tanımayacağını yazar. Avrupa'ya geleli üç ve böyle şeyleri okuyalı, tahkik edeli on yıl oldu. Elhamdülillâh büyüklerde öyle vefâ falan olmadığını lâyıkiyle öğrendik. Şimdi, martavala kulak asacak kadar çocuk değiliz." (Tansel, 1967 a: 210).

azledilen Namık Kemal, 2 Ocak 1873'te İstanbul'a döner. İstanbul'a döndükten sonra *İbret*'in başmuharrirliğini yeniden devralır. Ancak 6 Şubat 1873 tarihinde Matbûât İdaresi bir beyannâme yayımlar. Bu beyanname¹⁰ gereğince *İbret* bir ay süreyle kapatılır. *İbret* bu bir aylık süreç sonunda Mahmud Nedim Paşa'nın Sadaretteki görevine Ahmed Es'ad Paşa'nın getirilmesiyle neşriyatına yeniden başlar. Bu esnada Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı *Hadika* da tatil edilir. Ebüzziya Tevfik *Hadika*'nın kapatılmasından bir süre önce *Sirâc*'ı çıkarmaya karar vermiştir (Tansel, 1967 a: 224).

Namık Kemal'in Magosa sürgününün sebebi olarak her zaman *Vatan Yâhût Silistre* oyununun halk üzerinde yarattığı nümayişler gösterilir. Bu oyunu izleyenlerin “Yaşasın Kemal, yaşasın millet!” nidaları arasında “Murâdımız budur, Allâh murâdımızı versin!” cümlelerini sarf etmeleri halkın Abdülaziz yerine V. Murat'ın geçmesi yönünde sundukları bir taraftarlık olarak algılanmıştır. *Vatan Yâhût Silistre*¹¹ oyununun bir hayalden ziyade gerçeğe dayalı olması da dikkatleri üzerine çekmesinde ayrı bir etkidir (Tansel, 1967 a: 224-225).

Oyundaki gerçekliğin halk üzerindeki tesirleri, Namık Kemal'i görmek üzere *İbret* matbaasına gelen bir kısım seyircinin “Var olsun Kemal-i Millet” diye başlayan bir tezkire bırakmaları ve Namık Kemal'in Avrupa'dan arkadaşı olan Hacı Nûrî Bey'in piyesle ilgili övgü dolu bir yazı neşretmesi *İbret*'in kapanması için yeterli olmuştur. Gazetenin kapatılmasından bir gün sonra tiyatroyla ilgili bazı meseleleri görüşmek

¹⁰ Beyannâmede aynen şunlar söylenir: “*İbret* gazetesi bir müddetten beri hilâf-ı nizam hareketi terveci yolunda iltizam eylediği neşriyâta ilâveten 109 numaralı nüshasında dahi o meâlde mütecâvizâne lisân kullanmış olması ile 13 Mart, sene 1867 ve 7 Zilkı'de, 1283 tarihli karârname mücibince tarih-i i'lândan i'tibâren bir ay müddetle ta'fil kılınmıştır.” (Tansel, 1967 a: 224).

¹¹ Namık Kemal piyesi hakkında Ebüzziya Tevfik'e gönderdiği bir mektupta şunları söyler: “Silistre'nin mevzû müellifinin hayâli değildir. Benim yaptığım şey, Rumeli'nce cennet- mekân Sultan Mahmud Han zamanındaki Şumnu muhâsarasında naklolunan bir hikâyeyi bir dereceye kadar tevsî için gördüğüm mecbûriyet üzerine Kırım muhârebesi sırasında vukû bulan Silistre muhârebesine nakletmekten ibaretir ve maksad-ı te'lif ise millete olan hissiyât-ı vatan perverâneyi tasvir idi; tiyatro yazmakta mehâret göstermek değil idi.” (Tansel, 1967 a: 225).

üzere Namık Kemal ve Nûrî Bey, Güllü Agop Tiyatrosu'na giderler. Namık Kemal bu görüşme sırasında Zabtiye Müşirliği tarafından istenildiği gerekçesiyle tevkif edilir. Tutuklama hadisesinden yaklaşık bir saat kadar sonra da Kemal'in neden dönmediğini düşündüğü bir sırada Nûrî Bey, tutuklanarak önce Bâb-ı Zabtiye'ye sonra da Umûmî Hapishaneye götürülür (Tansel, 1967 a: 228).

Ahmet Midhat Efendi de Namık Kemal gibi Güllü Agop Tiyatrosu'nda tevkif edilmiş ve Umûmî Hapishaneye gönderilmiştir. Ahmed Midhat burada kendisiyle birlikte Namık Kemal ve Nûrî Bey'in tevkif edildiğini Hakkı adında bir talebenin de arandığını Ebüzziya Tevfik'ten öğrenmiştir (Tansel, 1967 a: 229).

Bereketzâde İsmail Hakkı Bey ise *İbret*'e gönderdiği birkaç makaleyle Namık Kemal'in teveccühünü kazanmış olduğu için ve birkaç defa Namık Kemal'le *İbret* Gazetesi'nde görüştüğü için tevkif edilmiştir (Tansel, 1967 a: 229).

Hükümet tarafından hemen nefy edilmeleri gereken bu isimler 9 Nisan Çarşamba günü Dikhaliyye adlı bir posta vapuruyla İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Zaptiye memurlarından Binbaşı Bahri Bey, Yüzbaşı Hüseyin Ağa, Yaver Emin Efendi ve dört asker kendilerine refakat etmeleri için görevlendirilmişlerdir. Nereye götürüldükleri hakkında bilgi sahibi olmayan tutuklulara sürgün yerleri vapurda Binbaşı Bahri Bey tarafından haber verilmiş, Namık Kemal Lefkoşa'ya, Ahmet Midhat Efendi ve Ebüzziya Tevfik Rodos'a, Nûrî ve Hakkı Bey'ler ise Akkâ'ya sürülmüşlerdir. Ertesi sabah Pesendîde vapuruna nakledilen tutuklular Kal'a-i Sultani'de üç-dört gün kaldıktan sonra Hanya vapuruna bindirilerek sürgün yerlerine götürülmüşlerdir (Tansel, 1967 a: 229).

3.4.2.3.1. *Magosa Sürgünü'nün Psikolojisine Etkisi*

İlk başta Lefkoşa'ya gittiğini düşünen Namık Kemal, son anda verilen bir kararla zabıtlarce Magosa'ya götürülür. Kemal'in bu haber karşısındaki metanetini Nisan 1873'te Nûrî Bey'e gönderdiği mektupta görmek mümkündür. Söz konusu mektupta Magosa'ya gittiğini ancak Kâğıthâne'ye gider gibi gittiğini söyler. Sürgünü kabul edişini güçlü bir tutumla ve neredeyse mizahi bir yaklaşımla ortaya koyan Namık Kemal, kaledeki ilk gecesini ve bu geceye dair duygularını ise şu şekilde ifade eder: “Altın taş olarak, üzerimde bir hasır ile bir asker fanilasası var idi. Sonradan fanilâ inceliğinde bir de şilte getirdiler. Setremi yastık, paltomu yorgan ettim; fâsılasızca dokuz saat rahat rahat uyudum.” (Tansel, 1967 a: 247).

Namık Kemal ilk anda insan psikolojisini alt üst etmeyi amaçlayan bu sürgün cezası karşısında, mesleğini ve yürüdüğü yolu hayatına tercih etmiş bir aydın olarak gayet güçlü ve kararlıdır. Başına gelenlerden müteessir olmamıştır. İlk gece dokuz saat gibi bir süre rahatça uyuduğunu ifade etmesi onun metânetiyle ilgilidir. Yine kalede geçirdiği ilk geceye dair sarf ettikleri korumaya çalıştığı gücün ispatlarındandır: “Derhâl, altıda bir, üstü de birdir yerin mısraı hatırıma geldi. Bizim zindanı bir iyice süzdüm; İstanbul'daki evden değil, Paris otellerinden bile bir farkını görmedim.” (Tansel, 1967 a: 247). Bu cümleleri haksızlığa karşı direniş cümleleri olarak sarf eden Namık Kemal'in gücü geçirilen ilk gecenin ertesinde ise yavaş yavaş kırılmaya başlar.

Magosa'ya ve kalenin içinde tanık olduğu olaylara karşı tutumu pek de içi açıcı olmaz. Hatta bir mektubunda mezar gibi bir yere tıkdıklarından bahseden Namık Kemal, dolayısıyla kendisini de bu mezara koyulan bir ölü olarak nitelendirir. Kale

içinde yaşayanlardan kefenlere bürünmüşler diye söz eden yazar, kendisinin de Magosa'da onlardan farksız olduğunu duyurmaya çalışır.

Kendisine Magosa'da daha iyi şartlar sağlanması için Şirvânîzâde Hakkı Bey'e gönderdiği mektupta bulunduğu yeri cehenneme benzeten Namık Kemal, burada geçirdiği her günü kıyamet günü olarak algılar. Psikolojisine göre Magosa birçok sebepten dolayı yaşanılabilir bir yer değildir. Adanın madence oldukça fakir olduğunu vurgularken yaptığı benzetmeler sürgün psikolojisine ışık tutması bakımından dikkate değerdir. Buradaki taş ve kayaları insana işkence eden birer cellata benzeten Namık Kemal, İran çöllerinden Magosa'ya atıldığını düşündüğü toprağı gözleri dağılayan kızgın bir mile benzetir. Namık Kemal'in ifadelerinde var olabileceği düşünülen abartı unsuru esasında sürgün için tartışılmaz bir gerçeklik olarak ortaya çıkar.

Magosa'nın sürgün cezası için Lefkoşa'dan çok daha olumsuz bir yer olduğunu düşünen Namık Kemal, Nûrî ve Hakkı Bey'lerin gönderildiği Akka ve kendisinin gittiği Magosa'yı yeryüzünün kutsanmış iki çıbanına benzetir.

Magosa'nın bitmek bilmeyen sürüngenlerinden, böceklerinden ve kuşlarından söz ederken kullandığı ifadeler yine Namık Kemal'in buradaki psikolojisini aydınlatması itibariyle önemlidir. Yazmış olduğu bir mektupta buranın kertenkelelerini babası Mustafa Asım Bey'in yakın arkadaşlarından Emin Beyefendi'nin timsah zannettiğini söyler ve çok sayıda olmak üzere zehirli yılanların mevcudiyetinden haber verir. Namık Kemal:

“Fâresi zümre-i küttâb gibi nâ-mahdûd

Piresi leşker-i küffâr gibi bî-pâyân” beytiyle de Magosa'nın faresinin kâtipler zümresi kadar haddinden fazla, piresinin ise kâfir askerleri kadar sayısız olduğunu söyler (Tansel, 1967 a: 239). Ardı arkası kesilmeyen böcek ve sürüngen istilâları burada Namık Kemal'in hem sağlığını hem de psikolojisini derinden etkiler.

Namık Kemal her ne kadar kale içindeki hayatından hoşnut değilse de güçlü bir iradeye sahip olduğunu her defasında kanıtlamaya çalışır. Sürgün kelimesi yerine ısrarla seyahat kelimesini kullanması bu irade sayesinde. Yavaş yavaş sürgünün alışma evresine geçer. Moralini yüksek tutmak ve bir an önce bulunduğu ortama uyum sağlamak zorunda olduğunun farkındadır. Veys Paşa'ya yazmış olduğu bir mektupta böyle giderse Magosa'ya ısınacağını söyleyen Namık Kemal, girişmiş olduğu hürriyet yolunda değil bu gibi sürgün cezalarıyla mücadele etmek gerekirse hayatından bile vazgeçmesi gerektiğine inanır ve yok oluş anlamına gelen çaresizliği asla kabul etmez. Öncelikle içinde bulunduğu şartları rahatlatmaya çalışır. Kale içinde kaldığı yerin değiştirilmesi için birtakım girişimlerde bulunur. Kıbrıs Mutasarrıfı Veys Paşa'nın yardımı ile kaldığı odadan daha rahat bir yere taşınır. Ancak Veys Paşa mutasarrıflıktan azledilince Namık Kemal büyük bir üzüntü yaşamış ve bu üzüntüsünü "Hürriyet Kasidesi"nde yer alan "Felek her türlü esbâb-i cefasın toplansın gelsin." mısraı ile anlatmıştır (Tansel, 1967 a: 273).

Veys Paşa'nın görevden ayrılması ile birlikte kendini yalnız hissetmeye başlayan Namık Kemal, çevresiyle haberleşme konusunda da ciddi sıkıntılar yaşamaya başlar. Kemal'i en çok etkileyen yalnızlık ve dostlarıyla haberleşememektir. Magosa'da üretmenin ve çevresiyle iletişim kurmanın şart olduğunu düşünen Namık Kemal'in tanıdıklarından hep uzun mektuplar beklemesi bir ölçüde de haberleşme yoksunluğu nedeniyledir. Bu açıdan Namık Kemal'in Recaizâde Mahmut Ekrem'in mektubu için sadece üç sahifecik yorumunu yapması dikkat çekicidir.

Veys Paşa'nın azliyle verdiği mücadelede yalnız kaldığını düşünen Namık Kemal, Magosa'dan kurtulmak için türlü çarelere başvurmaya devam eder. Adliye Nazırı Ahmet Midhat Paşa'dan ve onun adaletinden bahseden Namık Kemal, taşrada bir memuriyete tayininin mümkün olup olamayacağını araştırır. Uygun görülecek

memuriyetlerle hem kendisinin hem sürgündeki diğer arkadaşlarının hem de beş ailenin birden kurtulabileceğini ifade eder. Tüm bu çabalar Namık Kemal'in sürgün psikolojisiyle artık mücadele edemeyeceğinin de işaretlerini veriyor olması itibariyle önemlidir.

Namık Kemal'i sürgünde en çok uğraştıran meselelerden biri de para meselesi olmuştur. Bu hususta Namık Kemal, parasızlığın canına yettiğini ve musibet memleketin masrafça Londra'dan çok daha ağır olduğunu söyler. Yaşanan sıkıntılara bir de para meselesi eklenince Magosa'dan bir an önce ayrılmak, yazar tarafından tek çare olarak görülmeye başlanmıştır.

Namık Kemal'in Magosa'dan affı için hiç kimse Mahmud Nedim Paşa'ya müracaat edemezken oğlu Ali Ekrem vasıtasıyla istîdâ sadrazama takdim edilir. Sürgünün neden olduğu ruhsal çöküntünün kendisini olumsuz etkilediğini ifade eden Namık Kemal : “Kendimi oldukça tasvir-i vicdân ve idâre-i kelâma muktedir zanneder idim; meğer insan bir şiddetli teessür içine düşünce, hissiyatını tahrirden bile değil, feryâd etmekten bile aciz kalırmış. (...)” der (Tansel, 1967 a: 412).

Üç yıl gibi uzun bir süreyi neticesiz gayretlerle geçiren Namık Kemal artık aczinin farkına varmıştır. Böceklerle, türlü türlü haşerelerle yaşamak zorunda kalan Namık Kemal kuşatma altında filkulağı yemekle yetinebileceğini ancak böyle bir durumda zehirli böcek yenemeyeceğini söyler. Ne için bu sürgün hayatını yaşadığını anlamayan Kemal, Sadaret mevki'ine geçen Mütercim Rüşdî Paşa'nın oğlu Süleyman Reşad Bey'e gönderdiği mektupta birçok kimselerin affına rağmen kendisinin ve arkadaşlarının hâlâ affedilmediklerini, kendisinden ziyade özellikle sürgündeki diğer arkadaşlarının maddi durumlarının idare edilemeyecek seviyelere ulaştığını, yakalandığı sıtma hastalığı yüzünden çok muzdarip olduğunu şayet taşrada birer memuriyete tayin edilirlerse tüm bu ıstıraplardan kurtulacaklarını belirtir. “Şöylece sükûnet mevte intizar

edip durayım mı?” diyen Namık Kemal, üç yıl boyunca kurtuluş için çaba sarf etmekten asla vazgeçmez (Tansel, 1967 a: 450).

İçinde bulunduğu durumu farklı bir üslupla dile getirmeye çalışan Namık Kemal halkın kendisine edip namını uygun görmesine rağmen hükümetin kendisini te'dip amacıyla Magosa'ya sürdüğünü, milleti için çektiği ıstıraplardan bir mutluluk çıkardığını, Magosalıların ise alçakgönüllü tabiatına inceliği ve güzelliği azap hükmünde göstermek istediklerini, mesleğinin onu memleketinden uzaklaştırdığını, hükümetin ise sonunda kendisine sürgünü layık gördüğünü belirtir. Hatta bu ifadeleri üç beyitle şöyle dile getirir:

Hadd-i zâtında kim olmazsa edip
 Feleğin sillesi eyler te'dip
 İğtîrâb ile garib olmayanı
 Devletin himmeti eyler tagrib
 Birse indinde 'uzûbetle azâb
 Kıbris eyler seni birgün ta'zib (Tansel, 1967 a: 463).

3.4.2.3.2. Magosa Sürgününün Sağlığına Etkisi

Son derece rutubetli bir ortama sahip olan Magosa'da insanları şişhâne kurşunu kadar hızlı bir şekilde telef eden sıtma, Namık Kemal'e göre bu yöre insanını mecburî savaşçı yapmıştır. Kendisi de sıtmaya yakalanan Namık Kemal burada hastalıkla sıkı bir mücadeleye tutuşmuştur.

Sadrazam Şîrvânîzâde Rüşdî Paşa'nın oğlu Hakkı Bey'e gönderdiği bir mektupta bulunduğu yerin rutubeti yüzünden muzdarip olduğunu şayet bir eve çıkarsa bu durumdan kurtulacağını söyler. Namık Kemal, sağlığıyla ilgili duyduğu endişelerle

birlikte Magosa'da fazlaca kayıt altında bulunduğuna da inanır. Kendisine kale-bendlik nizâmına göre davranılmasını talep eder.

Rutubet ve kötü hava Namık Kemal'i öylesine zorlanmıştır ki kurşuna dizilerek ölmeyi rutubetten ölmeye yeğ tutmaya başlamıştır. Sinek ve sıtmanın kendisini yok etmek üzere olduğuna inanmış ve rahatsızlıklarının edebî çalışmalarına da engel olduğunu söylemiştir. Hatta bu rahatsızlık nedeniyle bir ara kalemin gözüne kargı gibi görüldüğünü ifade eder. 1874 yılının Ekim ayında başlayan şiddetli göz ağrılarıyla uğraşan Namık Kemal'e doktor bir ara yazı yazmayı bile yasaklamıştır.

Kemal, sürgün hayatı boyunca nezleden bir türlü kendisini kurtaramaz. Hatta 1875'in Ocak ayında ahababı Osman Bey'e gönderdiği mektupta sağlık itibariyle çok rahat olmadığını ve neredeyse nezleden kurtulduğu bir günü hatırlamadığını ifade eder.

Magosa'nın havası ve suyunun insan sağlığını olumsuz etkilediğini söyleyen Namık Kemal içme suyuyla ilgili olarak da şunları söyler:

Kuyularından çektirilip de içtiğimiz sudaki şâb ile küherçileyi bir yere toplasalar, Mısır Çarşısı'nı değil, Kahire'nin barut-hâneleri ile Tanta mevliidi'nin şâhid-i Pazar olan çingânelerini asırlarca idare eder. Evvel ağızdaki acılığın def için rakı üzerine su içiyorduk; şimdi bil'akis su üzerine rakı içiyoruz (Tansel, 1967 a: 239).

Namık Kemal'in Magosa'da bulunduğu dönemde özellikle Suriye'de şiddetlenen kolera, beraberinde büyük bir endişeye de neden olmuştur. Yaşanılan panikle Kemal, İstanbul'dan ihtiyaten buz makinesi ve birkaç binlik kızılıcık şurubu istemek zorunda kalmıştır.

Namık Kemal'in Avrupa'dayken de kullanmış olduğu rakı, Magosa'da hissetmiş olduğu yalnızlık, acizlik ve cesaretsizlik nedeniyle adeta bağımlılığa dönüşmüş ve bu

bağımlılık, çevresi tarafından yapılan tüm uyarılara rağmen sağlığını tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır.

3.4.2.3.3. Magosa Sürgünü'nün Aile Hayatına Etkisi

Namık Kemal'in kızı Feride, babasının gazetecilikten ve yazmış olduğu tiyatro eserlerinden dolayı Magosa'ya gönderildiğine inanır. Bu yüzden Kemal, kızına gönderdiği mektuplarda onu mutlu etmek için rahat olduğunu sık sık vurgulamaya çalışır.

Kızının mektuplarını Magosa'da bir eğlence olarak gören Namık Kemal, işi şakaya vurarak bir nebze de olsun kızını gülümsetmek niyetiyle şunları söyler: “Her gece rüyama giriyorsun; ‘Beybaba, ne vakit geleceksin; niçin gazetede yazdın, niçin tiyatro yazdın? Bir daha elime geçersen kalemlerini kırarım; yazdığın kâğıtların hepsini yırtarım, diye ağzına gelen zevzekliği ediyorsun (...) Seni geveze seni!” (Tansel, 1967: a 289).

Namık Kemal'in Magosa, Midilli ve Sakız'da yazmış olduğu mektuplar incelendiğinde aile çevresinden bilhassa kızı Feride'yle olan iletişimlerinin çok yoğun ve farklı olduğu görülür. Magosa'da kendisine on iki-on üç yaşlarında bir kız çocuğunu ahretlik olarak aldığını belirten Namık Kemal, sürgünde kendisine kızı Feride'yi hatırlatan ve onu yaşatan bu kız çocuğuna yardım etmeyi yapacağı işler listesinin en başına yerleştirir. Kızına duyduğu özlemi gördüğü rüyalarla dindirmeye çalışan yazar özellikle kızından mektup almaya kendini muhtaç hisseder. Hatta bir ara yalnız kaldıkça kızı Feride'nin mektuplarının aynısını yazarak onunla konuşuyormuş gibi eğlendiğini söyler. Eşi Nesime Hanım'a selam gönderememesinin nedenini ise mektuplarının

açılarak incelenmesine ve haremimi kimseye duyurmak istememesine bağlar. Yoksa Namık Kemal'in eşine ve evlatlarına karşı sevgisi ve sadakati sorgulanamaz.

Namık Kemal'in kızı Feride'yle mektuplaşmalarında sağlık durumuyla ilgili kullanmış olduğu ifadelerin genel olarak aynı olması ailesini bu hususta endişelendirmek istememesi ile ilgilidir. Kızına yazdığı mektuplarda genellikle rahatının yerinde olduğunu söyleyen Namık Kemal'in sağlığına dair tekrar eden ifadeleri şunlardır: “Ben elhamdülillâh âfiyette ve rahattayım... Elhamdülillâh şimdi vücudce pek a'lâyım... Şimdiye kadar keyifsizdim bir-iki gündür iyileştim. Elhamdülillâh bütün bütün iyileştim.” (Tansel, 1967 a: 467- 473).

Namık Kemal'in ailesine özellikle de kızı Feride'ye gönderdiği mektupların samimi bir üslup taşıdığı görülmektedir. Bu aile mektuplarını oldukça kısa tutuyor olması da dikkate değerdir.

3.4.2.3.4. Magosa Sürgününün Eserlerine Etkisi

Otuz sekiz aylık Magosa sürgünü her ne kadar fiziksel ve ruhsal açıdan Namık Kemal'i zorlasa da edebî açıdan en verimli dönemini yazar, Magosa'da geçirir. Burada dört oyun birden kaleme alan Namık Kemal, edebî çalışmalarını ara vermeden sürdürme imkânına sahiptir. Sürdüğü edebî çalışmalar, Kemal'in psikolojisini de olumlu yönde etkilemiş ve çevreye bakış açısını yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır.

Kalemimi kullanarak halka ulaşmayı amaçlayan Namık Kemal ilk olarak *Râz-ı Dil* adlı tiyatro eserini tamamlamıştır. Ardından *Âkif Bey*, *Zavallı Çocuk*, *Kara Belâ* adlı tiyatro eserlerini kaleme almıştır. Roman türündeki ilk eseri *İntibah*'ı Magosa'da tamamlamıştır. Magosa'da özellikle eleştiri kitaplarına ağırlık veren Namık Kemal'in eleştirel manadaki bu yoğunluğunu içinde yaşadığı psikolojik ortama bağlamak

mümkündür. Özellikle eski şiir örneklerinden oluşan *Hârâbât*'ı yenilik karşıtı olarak nitelendiren Namık Kemal, bu eserden dolayı Ziya Paşa'yı şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. *Tahrib-i Hârâbât*, şiirdeki bu eski-yeni tartışmasının bir ürünü olarak yazar tarafından kaleme alınmış bir başka eserdir. Namık Kemal, Zeynü'l Abidin Reşid'e gönderdiği bir mektupta *Harâbât*'ın ikinci ve üçüncü ciltleri eline ulaşır ulaşmaz elden gelen muâhezede kusur olmayacağını söyleyerek *Ta'kib-i Hârâbât*'ın da oluşturulacağı ipucunu vermiştir. Yine eski edebiyatı ve şiiri hedef alarak *İrfan Paşa Muahezenamesi*'ni kaleme alan Namık Kemal'in tenkit türünde oluşturduğu önemli eserlerden biri de Recâizade Mahmut Ekrem'in Silvio Pellico'nun *Mes Prizons* adlı eserine dair *Muahezenamesi*'dir.

Bu dönemde oluşturduğu *Kaniye* ve *Silistre Muhasarası* adlı kitaplar tarih alanındaki denemeleri olarak değerlendirilebilir. *Bahar-ı Dâniş* adlı eseri de Magosa'da çevirmeye başlar.

Mufassal bir Osmanlı tarihi kaleme alan Namık Kemal, bu dönemde daha çok tenkit ve tiyatro türünde verdiği eserlerle ön plana çıkar. Yazar, edebî verimliliğin üst düzeylerde olduğu Magosa'da çok fazla şiir türüyle ilgilenmez. Bu durum, şairliğini çok iyi bulmaması yönündeki inancıyla ve şiirdeki yeni tavrı bir türlü yakalayamaması ile de ilgili olabilir.

Namık Kemal, şiir bahsinde Recaizâde Mahmut Ekrem'i ve onun vasıtasıyla tanıdığı Abdülhak Hâmid'i kendisinden çok daha üstün görür. O zaman *Mâcerâ-yi Aşk* ve *İçli Kız* adlı eserlerin sahibi Abdülhak Hâmid Magosa'dayken Namık Kemal'in dikkatini çekmiştir. Sürgünde bu iki isim arasında Recaizâde Mahmut Ekrem vasıtasıyla başlayan mektuplaşmalar, Hâmid'e Namık Kemal'den edebî meseleler hakkında izahat almak ve kendi eserlerine dair düşünceleri öğrenmek için büyük bir imkân sunmuştur. 1888'e kadar devam eden mektuplaşmalar, Hâmid'in Namık Kemal'den aldığı edebî

öğütlerle ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Aralarında kurulan bağ o derece yoğundur ki Namık Kemal sürgündeyken bir yanında Hâmid'i bir yanında Recaizâde Mahmut Ekrem'i görmek ister fakat böyle bir güne erişemeyeceği hususundaki ümitsizliği kendisine: “Dur... biraz ağlayayım da mektubun cevabına ondan sonra devam edeyim!” dedirtir (Tansel, 2005: 44).

Son bir tespitle, Namık Kemal'in yaşadığı otuz sekiz aylık sürgün macerası kendisinde maddi ve manevi açıdan onulmaz yaralara neden olmuş olsa da edebiyatımız için büyük bir zenginliği de beraberinde getirmiştir.

3.4.2.3.4.1. *Gülnihal*

Bu oyunun asıl adı *Râz-ı Dil*'dir. Ancak, “gönül sırrı” anlamına gelen bu isim sansür uygulamaları nedeniyle değiştirilmiş ve *Gülnihal* kabul edilmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın belirttiği gibi oyunda olayların yaşanmış olduğu sancak Rumeli'dir ve oyunun konusu, Osmanlı tarihinde, özellikle XVIII. yüzyılla XIX. yüzyılın başında sık sık görülen yerel zorbalık ve isyan olaylarından alınmışa benzer (Tanpınar, 2003:385).

Yine Tanpınar'ın tespitine göre *Celaleddin Harzemşah*'la birlikte *Gülnihal* Namık Kemal'in siyasi ve ahlakî karakterlerini en çok anlattığı ve en çok kendisi olduğu eserlerden biridir.

Kaplan Paşa, Rumeli'de hüküm süren bir sancak beyidir. Düşmanca bir tavır takınarak kendi beyliği için tehlike olarak addettiği kişileri teker teker ortadan kaldırmıştır. Geriye ailesinden yalnız iki kişi kalmıştır. Onlar da amcasının çocukları İsmet Hanım'la Muhtar Bey'dir. Eskiden beri Kaplan Paşa İsmet'i sevmektedir. Ancak bu sırada İsmet Hanım'la Muhtar Bey büyük bir aşk

yaşıyorlardır. Bu durumun farkında olan Kaplan Paşa, Muhtar Bey'e büyük bir kin beslemektedir. Halk üzerinde önemli bir nüfuza sahip olan Muhtar Bey geleceğin sancak beyi olarak görülmektedir.

Eserde Kaplan Paşa'nın yaptığı zulümler, uyguladığı işkenceler İsmet'in dadısı Gülnihal'in ağzından aktarılır. Gülnihal, kocası işkencelerle öldürülen, evi barkı söndürülen ve nihayetinde esir olarak konağa satılan bir kadındır. Ana karakter Gülnihal, eserde hem zorbalığın ve istibdadın mağduru hem de onunla mücadelenin onurlu savaşçısı olarak canlı bir karakter çizmektedir. Gülnihal, İsmet Hanım'ı kendi çocuğu gibi sever. Oyun boyunca İsmet'i korur ve ona korkularından bahseder. Bu korkularında haksız olmayan Gülnihal, Kaplan Paşa'nın gönderdiği adamlarla Muhtar Bey'i İsmet Hanım'ın evinde tevkif ettirdiğine bilakis tanık olur. Bu bölümde Gülnihal'in yaptığı aslan-yılan tasviri dikkat çekicidir. Bu tasvir işkence ve zulme dair sarf edilmiştir: "Muhtar Bey, tıpkı aslan yaratılışında. Karşısındakinin yılan olduğunu hiç düşünmüyor. Üzerine salına salına gidiyor. Yılan, aslanla pençeleşmeye gelmez. Uzaktan üzerine atılır, beline sarılır, kemiklerini kırar." (Namık Kemal, 2007 a : 34).

İbrahim Necmi Dilmen'in tahminine göre *Gülnihal* gizli bir siyasi maksada sahiptir. Oyun içerisinde Rumeli'de yaşanan isyanlar, verilen mücadeleler Abdülaziz dönemindeki hürriyet mücadelesini andırmaktadır (Tanpınar, 2003:385). Durum böyle olunca Muhtar Bey de kurgu içerisinde V. Murat oluyor denilebilir.

Namık Kemal'in Şehzade Murat'la kurduğu yakınlık herkes tarafından bilinirken hatta kendisinin ve Ahmet Midhat Efendi'nin, Ebüzziya Tevfik'in Nuri ve Hakkı Bey'lerin sürgüne gidişlerinin ana sebebinin V. Murat'la kurulan bu yakın ilişki olduğundan emin olunurken piyesteki Muhtar Bey'in Sultan Murat

olması dolayısıyla da Namık Kemal'in düşüncelerini vurguluyor olması hiç de garip değildir.

Oyunda yer yer Muhtar Bey'in yani Sultan Murat'ın babası Abdülmecit'e de telmihte bulunulur. Bu açıdan Muhtar Bey'in İsmet Hanım'a söylediği sözler önemlidir:

Ben burada Allah'ın kılıcına dayandım, öyle duruyorum.
Kimsenin bir kılıma dokunmak haddi değildir. Babamın kanı damarlarımda, senin aşkın gönlümde iken, korku belki aslanın gönlüne girer, benim kalbime girecek yol bulamaz (Namık Kemal, 2007 a : 36).

Namık Kemal, yazar olarak Muhtar Bey'in bir nevi de Sultan Murat'ın yanındadır. Gülnihal şunları söyler: “Bundan önce babanız memlekete hükmediyordu. Bundan sonra da siz hükmedebilirsiniz. Halk sizin ömrünüze dualar ediyor.” (Namık Kemal, 2007 a : 37).

Yine Gülnihal'in Kaplan Paşa için sarf etmiş olduğu şu ifade Abdülaziz'e yöneltilecek olursa onun padişah olmadığı sadece padişah gibi davrandığı Namık Kemal tarafından dile getirilir ki bu oldukça ağır bir ithamdır: “O, kendisini bu memlekette padişah gibi tutuyor.” (Namık Kemal, 2007 a : 41).

Bununla birlikte yine oyunda Muhtar Bey'in Kaplan Paşa'nın sancakbeyliğinden alınmasına dair Sofya'dan alınan yazılı emrin, Abdülaziz'in hâl edilmesi için lazım gelen fetvaya karşılık gelmesi de dikkatlerden kaçmaz.

Piyeste, bu çarpıcı örneklerde ve tespitlerde olduğu gibi Abdülaziz'e atıfta bulunulsun ya da bulunulmasın Namık Kemal'in kendisini sürgüne gönderen anlayışı istibdat anlayışı olarak telakki ettiği ve her türden zulüm ve işkencenin karşısında olduğu açıkça ortadadır.

3.4.2.3.4.2. *Âkif Bey*

Eski harflerle 1874'te, yeni harflerle 1958'de basılıp yayımlanan *Âkif Bey*, Namık Kemal'in Magosa sürgünü ürünlerindedir. Eser, Namık Kemal'in sürgün hayatında *Vatan Yahut Silistre* ile başlayan 1873'te *Zavallı Çocuk* ile devam eden zincirin üçüncü halkasını oluşturur.

Romantik dram özelliği gösteren *Âkif Bey*; beş perde, otuz bir fasıldan oluşmaktadır.

Oyun, bir deniz subayının savaş nedeniyle göreve koştuğu sırada karısının kendisine bağlılık göstermeyişi anlatmaktadır. Ayrıca Osmanlı'nın o dönemde cemiyet hayatındaki ahlak anlayışına da yorum getirilmeye çalışılmıştır.

Konu itibariyle ahlaki yapıyı irdelemeye çalışan bu eserde ana karakter *Âkif Bey* aslında Namık Kemal'i temsil eder görünür. Çünkü Ebüzziya Tefik'in Namık Kemal hakkında sarf ettiği cümleler yapı itibariyle bu iki karakterin ortak özelliklerini vurgulamaktadır:

Vatana musallat olacak en küçük bir belânın bile def edilmesi, mesela tüm ailesinin fertlerini feda ettirmeyi gerekiyorsa, o bu fedakârlığı gözünü kırpmadan yapabilirdi. Önden ve içten bir hürriyet aşığıydı. Öte yandan kendisine büyük meziyetler tasavvur ettiği herhangi bir kimsenin kendisine göstereceği iltifata esir olacak kadar da zaafı vardı (Ebüzziya Tefik, 2006 a: 480).

Âkif Bey de oyunda özel hayatındaki zaaflarıyla ön plana çıkan bir karakterdir. Dilruba'nın iltifatlarına esir olmuştur. Her ne kadar bu bilgiden yola

çıkılarak Âkif Bey, Namık Kemal'in kendisidir demek doğru olmayacaksa da yazarın Âkif Bey karakterini yakından tanıdığı aşikârdır.

Âkif Bey de aynen Namık Kemal gibi vatanına âşıktır. Memleketine karşı beslemiş olduğu yüce duygularla gittiği görevinde tam bir vatansever gibi davranmaya çalışmıştır.

İlginç bir tespit olarak Âkif Bey'in birinci perdede eşi Dilrûba ile yapmış olduğu fırtına bahsi Namık Kemal ve arkadaşlarının Pesendide vapuruyla sürgüne giderken yakalandıkları fırtınaya dair yapılan tasvirle kesişmektedir:

Birkaç tahtayı bir yere toplamışız, bir tekne haline koymuşuz, üzerine birkaç ağaç dikmişiz, kenarına birkaç arşın bez bağlamışız, o sayede su gibi, bulunduğumuz dünyanın dört yanını kaplamış iki heybetli kudretin birleşmesine üstün geliyoruz. Uğraşıyoruz, uğraşıyoruz; rüzgâr yoruluyor, şiddetinden kuvvetinden kesiliyor, insan yine yorulmuyor, bir fırtına daha istiyor, çarpışacak bir düşman daha istiyor (Namık Kemal, 2005: 19-20).

Âkif Bey, karşılaşılabilecek en büyük felâketlerden biri olan fırtınanın tüm ihtişamına ve gücüne rağmen yine insan karşısındaki yenilgisini biraz hayretle biraz da insanın varlık gücüyle açıklamaya çalışır.

Ebüzziya Tefvik, Rodos'a giderken yakalandıkları fırtınayı ise aynen şu şekilde aktarıyor:

Gemimiz boğazdan çıkıp da hayli açıldıktan sonra, güneybatıdan esmekte olan rüzgâr sancak tarafını dövmeye başlamıştı (...) Bu fırtınadan ve onun gerçekleştireceği sonuçlardan pek üzgün değilim. Böyle bir durumda üzülp korksam ne olacaktı?

Korkunun ecele faydası mı vardı? (...) Ahmet Midhat ile Namık Kemal de sallantıya karşı oldukça mukavemet gösteriyorlardı (Ebüzziya Tefvik, 2006 a: 492-493).

Büyük ihtimalle Namık Kemal'in karşılaştıkları büyük sürgün felâketini fırtınaya benzetmesi ve kendilerini sürgüne gönderenlere karşı kazandıkları zaferi fırtınanın yani o büyük gücün yenilgisi olarak nitelendirmesi hep bu karşılaşılan gerçek fırtına hadisesinin anımsanması nedeniyledir.

Her ne kadar *Âkif Bey* adlı oyun, içerik itibariyle sadece ahlakî bir boyut taşıyor ise de Namık Kemal'in mizacının *Âkif Bey* karakterine yansımaları ve dolayısıyla da kısmen de Namık Kemal düşüncelerinin yer alması bakımından dikkat çekicidir.

Aynı zamanda, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın tespitiyle her memlekette *Âkif Bey* gibi uzun bir esareten dönerek eşlerini evlenmiş bulan kişiler vardır. Dolayısıyla bu mevzu edebiyat tarafından ihmal edilmemiş ve çok defa işlenmiştir. *Âkif Bey*'de de bu konu ele alınmıştır. Namık Kemal, bu gerçekliği ele almakla esaretin, sürgünün insan hayatında meydana getirdiği tahribatı vurgulamaya çalışmıştır.

3.4.2.3.4.3. *İntibah*

İntibah, Namık Kemal'in Magosa'da iken yazdığı roman türündeki ilk eseridir. *Son Pişmanlık* olarak belirlenen hikâyenin adı, Maârif tarafından sakıncalı görülerek *İntibah*'a çevrilmiştir. Roman, Tanzimat dönemi romanına hâkim olan içtimai bir meseleye dayanmaktadır. Dilâşup ve Ali Bey arasındaki hüznü aşk hikâyesini konu

edinen *İntibah* dönemin siyasi hayatının edebiyata yansımaları sergilemesi itibarıyla önemlidir.

Eserdeki kişilerde mutlu olamama, huzursuzluk ve yalnızlık ön plandadır. Dilâşup ile Ali Bey'in mutluluğuna Mehpeyker engeldir. Mehpeyker'in mutluluğuna ise kendi geçmişi engeldir. Romanda kişilerin ruhsal dünyalarındaki bu engeller ve yaşadıkları korkular romanda apayrı bir psikolojik atmosfere neden olur. Bu psikolojik atmosfer karakterlerin davranışlarına, düşüncelerine ve ifadelerine yansır. Esasında romanda hâkim olan psikoloji Namık Kemal'in sürgün psikolojisinden izler taşımaktadır.

Bu eserde esaretin insan mizacına etkisi Dilâşup' da en canlı haliyle belirir. Dilâşup'u tarif eden şu cümleler bu açıdan dikkat çekicidir:

Bir biçare ki en ziyade şefkat ve hürriyete muhtaç olan masumiyet zamanını esaret gibi eşna-i bela denilmeye layık bir felaketin her nevi musibeti içinde geçirir; bir mazlume ki, rüzgâr-ı ömrün germ ü serdi arasında bir nev-bahar-i kâmrânı sayılan mabadi-i şebabı muhabbet gibi eşedd-i infialat olan bir ibtilanın bin türlü felâketiyle imrar eder
(...) (Namık Kemal, 2006 a :141).

Âkif Bey adlı eserde de esaret gerçeğine değinen Namık Kemal, *İntibah*'ta da Dilâşup aracılığıyla bu gerçekliğe işaret eder ve sürgün yaşamının insanın ruhsal dünyasına olan etkisini bu şekilde vurgulamaya çalışır.

3.4.2.3.4.4. *Zavallı Çocuk*

Zavallı Çocuk, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle Abdülhamid döneminin ilk zamanlarındaki hissî hayatı yansıtır (Tanpınar, 2003:383). Bizim edebiyatımızda *Zavallı Çocuk* piyesi hissî edebiyatın ilk ürünü olarak kabul edilir.

Zaten Abdülhamid idaresinin ilerleyen yıllarında edebiyat siyasî içeriğini tümünden kaybetmiş tamamen psikolojik tahlillere dayanan hissî bir boyut kazanmıştır. İstibdadın gerekçeleri tüm gücüyle ve varlığıyla kendini edebiyatta hissettirmiştir.

Oyunun konusunu asıl oluşturan unsur, 19. yüzyılda edebiyatta moda halini alan ana babaların kendi çocuklarını yine kendi menfaatleri uğruna evlendirerek büyük bir felâkete neden olmalarıdır.

Her ne kadar piyesin vaka kurgusu içerisinde Namık Kemal'in siyasi söylemlerinden hiçbir iz olmasa da yaşanan siyasi dönemin edebiyattaki yansımalarını vurgulaması bakımından eser önemlidir.

3.4.2.4. İkinci Kez Tutuklanması ve Midilli'ye Gönderilmesi

Sultan Abdülaziz'in tahttan inmesiyle yerine geçen V. Murat'ın 31 Mayıs 1876 tarihindeki cülûsundan dört gün sonra Namık Kemal ve diğer sürgün arkadaşları affedildi. Namık Kemal ve arkadaşları İstanbul'a henüz dönmeden 5 Haziran 1876'da Sultan Abdülaziz vefat etti ve sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Çeşme'de ikamet etmeye mecbur bırakıldı. Yaşanan bu hadiseler Osmanlı başkenti için oldukça mühimdi. Kemal, Nûrî ve Hakkı Beylerin İstanbul'a gelişleri uzun bir yolculuğun ardından 20 Haziran

1976'da mümkün olabildi.¹² V. Murat'ın hastalığı dolayısıyla tahttan indirilip yerine II. Abdülhamid'in geçmesi pek de uzun sürmemiştir. Abdülhamid'in tahta çıkmasından bir hafta kadar sonra Şûrâ-yı Devlet âzâlığına tayin olan Namık Kemal, burada beş ay çalışmıştır. Bu beş ay süresince yaşanan bazı olaylar Namık Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasına ve Midilli Adası'nda ikamete me'mur edilmesine neden olmuştur. Hükümet ile Namık Kemal gerek Terceme Cemiyeti'nin, gerekse de Asâkir-i Milliye Cemiyeti'nin kapatılması nedeniyle sık sık karşı karşıya gelmişlerdir (Tansel, 1967 b:5).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki neşriyâtı tâkip ve inceleme amacıyla Ziya Paşa'nın başkanlığında kurulan, Namık Kemal'in de azalık görevini üstlendiği Terceme Cemiyeti, hükümetin Ali Suavi'nin de bu cemiyete iştirâkı hususundaki baskıcı politikasına Ziya Paşa ve Namık Kemal'in karşı koyması neticesinde yirmi dört saat içerisinde kapatılmıştır (Tansel, 1967 b:5).

Kuruluş amacı Türk-Rus Savaşı nedeniyle asker ve mühimmat tedâriki olan Asâkir-i Milliye Cemiyeti ise bu cemiyete kaydedilen askerlerin beraberlerinde büyük bir maddi külfet getiriyor olmaları nedeniyle yönetim itibariyle değişikliğe uğramıştır. Cemiyetin nazırı Maârif Müsteşarı Ziya Bey vezir olarak Suriye valiliğine tayin edilmiş ve onun yerine cemiyetin başkanlığına Ahmet Vefik Paşa getirilmiştir. Bir süre sonra da Asakir-i Milliye lağv edilmiştir (Tansel, 1967 b:5).

Namık Kemal'in Midilli'ye memur olarak tayininde Kanûn-ı Esâsî'nin düzenlenmesinde aktif rol oynaması etkili olmuştur. Kanûn-ı Esâsî'nin sultanın istediği kişiyi sınır dışına gönderebileceği hükmüne dayanan 113. Maddesi nedeniyle sadrazam

---

¹² 9 Nisan 1873'te İstanbul'dan Magosa'ya hareket ederek sürgün hayatını başlatan Namık Kemal, 2 Haziran 1876'da İstanbul'a dönebilmiştir. Namık Kemal'in Magosa'daki sürgün hayatı yaklaşık olarak 3 yıl 2 ay kadardır.

Midhat Paşa'ya Namık Kemal ve Ziya Paşa karşı çıkmıştır. Namık Kemal ilgili maddenin anayasadan çıkarılmasını talep ederken, Midhat Paşa bu isteğin gerçekleşmeyeceğini ifade etmiş ve neticede Kanun-i Esâsî 24 Aralık 1876'da ilân edilmiştir. Kânûn-i Esâsî'nin ilânından on gün sonrası 3 Ocak 1877'de Ziya Paşa Suriye valiliğine gönderilirken, Şûrâ-yı Devlet âzâsından Namık Kemal memleket güvenliğini tehlikeye atacak davranışlar sergilediği gerekçesiyle Ceza Mahkemesi'ne havale edilmiştir (Tansel, 1967 b:7). Bâb-ı Zaptiye'de tutuklu bulunan Namık Kemal'le ilgili olarak *Ceride-i Havâdis*'te çıkan haber aynen şöyledir:

Bu zât, üç mâh Girid ve Sakız adalarından tercih eylediği adada ikâmet ile, zâbitanın taht-ı nazarında bulunmayacaktır. Bu müddet zarfında Şûrâ-yı Devlet âzâlığı sıfatını hâiz olarak maaşını ahzeyecek ve Bâb-ı Âlî, ileride bir münâsip hizmette istihdâm edecektir. Mûmâileyh Sakız'ı tercih eylemiştir (Tansel, 1967 b: 8).

Namık Kemal'in sorgulanması 10 Temmuz 1877 tarihinde sonuçlanırken tutuklanması 12 Şubat 1878'de ilân edildiğine göre yaklaşık olarak beş buçuk ay kadar tutuklu kalmıştır.

Esasında Namık Kemal, Midilli'ye memuriyetin asıl gerekçesini tutuklu bulunduğu günlerde babası Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği mektupla açıklamıştır. Terceme Cemiyeti ve Asakir-i Milliye Cemiyet'i hükümetin sadece sürgüne bahane araçları olmuştur. Hükümet için asıl endişe uyandıracak husus Namık Kemal'in ta öteden beri V. Murat'a karşı sergilediği yakınlık ve V. Murat'ı yeniden tahta çıkarma isteğini taşıyor olma ihtimaliydi. Namık Kemal'in çevresindekileri harekete geçirerek bu husustaki isteğini uygulamaya geçirmesi mümkündü. Dolayısıyla ileri sürülen bahanelerin aslı ne olursa olsun Namık Kemal İstanbul'dan uzaklaştırılmalıydı.

Nihayetinde öyle de oldu. Kemal, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 19 Temmuz 1877'de Midilli'ye hareket etti.

3.4.2.4.1. Namık Kemal'in Midilli Günleri

Namık Kemal, Magosa'dan döndükten yaklaşık bir yıl sonra Midilli'ye sürgüne gönderilmiştir. Bu sürede dönemin mecmualarında çeşitli haberler çıkmıştır. Bu haberlerin çoğu eksik ya da asılsızdır. Bunlardan birisi Namık Kemal'in Magosa'dan döndükten sonra Tahran Sefaretine Münif Efendi'nin yerine tayin edileceği haberidir. Ancak böyle bir olay gerçekleşmemiştir. *Ceride-i Havâdis* adlı gazetede ise Namık Kemal'in Girit ve Sakız adalarından tercih ettiği birinde üç mah kalacağı ve kendisinin Sakız'ı tercih ettiği yönünde haberler çıkmıştır. Haberin devamında Bâb-ı Ali ileride kendisini bir münasip hizmete istihdam edecektir, denmiştir. Bu haberde gerçekliğini bulmamıştır. Daha sonra Namık Kemal'in bir mektubundan anlaşılacağı üzere kendisi Sakız değil Midilli'de ikamete mecbur edilmiştir.

Namık Kemal, 1877 yılının 12 Şubat'ında tevkif edildiğine, muhâkemesi 10 Temmuz'da neticelendiğine göre, beş buçuk ay kadar tutuklu kalmıştır. Bu müddetin uzamasının sebebi biraz da Namık Kemal'in Midilli'yi tercih etmesi ile alakalıdır. Kemal'in isteğini yerine getirebilmek için şartların ayarlanması bu süreyi uzatmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sürgün yerinin belirlenmesi sürecinde çeşitli ihtimaller üzerinde düşünülmüştür. Yine sürgün yerinin belirlendiği zaman dilimi içerisinde Zaptiye Nazırı Müşir Paşa bir ziyaretinde kendisinin Girit'e gönderileceğini söyleyince Namık Kemal Girit'te oğlumu okutacak mektep yok; uygunsuzsa Midilli'ye gitmek isterim, şeklinde fikir bildirir. Bir müddet sonra isteği kabul edilince 19 Temmuz 1877'de İstanbul'dan Midilli'ye hareket eder.

Hapishanedeyken Namık Kemal'e en büyük desteği veren Nazım Bey, hapishane yaşamında Namık Kemal'in yalnız kaldığını, hapishaneye girmeden önce etrafını saran kişilerin hapishaneye girdikten sonra hiç ziyaret etmediğini bu nedenle kendisinin Namık Kemal'i sabah akşam ziyaret etmeye başladığını söyler. Namık Kemal Midilli'ye gittikten sonra diğer sürgün yerlerinde olduğu gibi bol bol mektup yazarak bulunduğu yere alışmaya çalışmıştır. ¹³Uzaktayken mektuplarıyla İstanbul'da yani vatanının yönetildiği yerde, ailesinin yanında olmayı arzu etmiştir. Tam burada bir parantez açıp başka bir konudan söz açmak yanlış olmaz. Mektubun o günlerde Namık Kemal'in hayatında ne büyük yer tuttuğu anlatılmaya değer. O günlerde Namık Kemal için beklemesi çok zor olan mektuplar bugün bizim için Namık Kemal'in hayatının o dönemini gün ışığına çıkaran en önemli kanıtlardır. Bir kişinin mektuplarını okumak onun sırlarına davetsiz misafir olmak olabilir ancak mektuplar olmasaydı o günleri aydınlatmamız mümkün olmazdı. Günümüzdeyse mektup neredeyse yoktur ve onun yerini içi boş, başıbozuk bir dille yazılan elektronik postalar almıştır. Öyle görünüyor ki birkaç kuşak sonra mektup türü geçmişte kullanılan türler arasında tarihteki yerini alacaktır. Burada mektubun güzelliklerinden ve faydalarından uzun uzun bahsedebiliriz, konumuzdan uzaklaşabiliriz ancak amacımız bu değil. Dahası bu konu ayrı bir kitap olma özelliği gösterir. Mektuplar geçmişi anlamamız için

---

¹³ İstanbul'dan ayrılacağı gün onu geçiren Nazım Paşa'nın hatıralarında şu sözler dikkat çeker: Sandal, Midilli'ye gidecek olan vapura yanaşıp da, vapurun salonundan içeri girince fikrim alt-üst oldu. Vapurda Kemal Bey'in akrabâ ve ahibbâsından hiç kimse yoktu; kamarada bir İzmir yolcusu vardı. İşte o kadar... İçim yanıyordu. Kemal Bey de müteessir, hüznü görünüyordu. Vapur harekete hazırlandığı sırada dayanamadım. Gözlerim dolu dolu: 'Hazret' dedim, 'dünyanın, insanların senden öğrendiğim garâib-i ahvâlini gene sana söyleyecek kadar mecnun değilim: fakat şu hâlin garipliği beni edepsiz etse yeri değil mi? Hani, nerede şakird-i irfânınız olan falanlar, hani şerik-i mesâ'iniz ve meftûn-i kemâliniz olan falanlar? Hani, nerede bundan altı ay evvel Ziya Paşa'nın evine gitmek üzere Filip'in gazinosunda birleştiğimiz akşam şu mübarek ellerini başlarına götürmekten yorulanlar? Fedâkâr-ı ictihâdınız olanlar?'. Kemal Bey düşünceli idi; şöyle bir İstanbul'a baktı. 'Nâzım' dedi, 'dünyaya, insanlara ait feci' tecrübelerimin en dil-sûz, fakat en son nümûnesi bu olsun. Felek yâr olur ise her hisâbı görürüz (Tansel, 1967 b: 20).

o kadar kıymetli ki onların içinde dönemin siyasi, sosyal ve edebi havasını görebiliyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi posta Namık Kemal'in her şeyidir. Namık Kemal ülkedeki gelişmelere hiçbir zaman duyarsız kalmamıştır. Aksine yaşananlarla yakından ilgilenmiştir. Midilli'de iken ülkenin gündemindeki Osmanlı-Rus harbine dair neler olduğunu sürekli merak etmiştir, bir an önce vatan topraklarından haber almak istemiştir. Bu nedenle mektuplar geciktiğinde dostlarına ve ailesine çok kızmaktadır. Bir mektubunda; "Biri 1, Öteki 8 Şabân tarihli mektuplarının ikisini de bu hafta içinde aldım; birini Mısır, ötekini Avusturya postası getirdi." demektedir. Yukarıda görüldüğü gibi mektuplarının bir kısmı İzmir postası ile bazısı Mısır, bir kısmı da Avusturya postası ile gelmektedir. Bu durum da sabit bir ulaşım ve posta ağının olmadığını gösterir. Yaşanan aksilikler elbette ki mektupların bazen geç ulaşmasına neden olmaktadır. Mektupta aldığı haberler üzerine kafa yormakta, yorumlarda bulunmakta ve çoğunlukla yorumları doğru çıkmaktadır. Yorumları tıpkı olayları yaşamış ve olayların içinde biriymiş izlenimi verir. Bu durum düşünsel olarak onun vatan savunmasını gerçekleştirenlerin yanında olduğunu göstermektedir. Askerin cephede yaşadığı galibiyetler, mağlubiyetler, dönemin siyaseti onun mektuplarında en canlı halleriyle mevcuttur.

Bir mektupta ya da mektuplar dışında başka bir kaynaktan bir haber duyduğunda o haber güzelse doğru çıkmasını değilse yanlış çıkmasını temenni etmektedir. Mektupları kısa ise bunun nedeni ya sağlık problemidir ya da ülkenin içinde bulunduğu duruma duyduğu üzüntüdür. Yazdığı satırlar gelen mektuplardaki haberlerin iyi ya da kötü oluşuna göre kısaltmakta ve uzamaktadır. Aldığı mektupta kötü bir haber geldi ise bu haberin de etkisiyle mektubunu kısa tutmaktadır.

Namık Kemal için sürgünde mektubun ne demek olduğunu anlamak için onun bir gecede yirmi bir mektup cevapladığı bilgisini dikkatlerden kaçırmamak gerekir. Bizler için bir gecede yazılacak yirmi bir mektup imkânsız gibi görünürken, tek iletişim aracı olarak mektubu kullanmak ve ona zaman ayırmak Namık Kemal için büyük bir zevktir.

3.4.2.4.2. Midilli Sürgününün Sağlığına Etkisi

Mektupları boyunca Namık Kemal'in neşeli bir kişiliğe sahip olduğu ve yaşadıklarına rağmen neşesini korumaya çalıştığı anlaşılıyor. Hasta olduğu zamanlarda bile moralinin çok kötü olmadığını görüyoruz. Rahatsız olduğu bir günde baş ağrısının hafiflediğini ama “kâfir nezle”nin misafirliğe gitmediğini, hatta kendisini de misafirliğe göndermediğini söylüyor. Hastalığından dolayı mendil yetişmediği, yakında mendil yerine yatak çarşafı kullanmaya başlayacağı yönünde şaka ediyor. Çevresinde de şakacı biri olarak tanındığını görüyoruz. Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı mektupta; “Sen şimdi mektubumu alır-almaz, ‘Bey’e ne olmuş ki, hiçbir muziplik etmemiş’ diyeceksin. Ben adama muzipliği umduğu zamanda değil, ummadığı zamanda ederim.” diyerek şakacı kişiliğini büsbütün yitirmediğini kanıtlıyor (Tansel, 1967 b: 176).

Midilli'nin havasının sağlığına etkisinden çeşitli mektuplarda söz etmektedir. Sağlığını bozan etkenlerin en başında bazen beğendiği ancak çoğunlukla amansız olarak nitelendirdiği Midilli'nin havası yer almaktadır. Bir mektubunda Midilli'nin Magosa kadar sıcak olduğunu, yaprak kıvıldamadığını ve bu nedenle vücutça rahat olmasına karşın tepeden tırnağa ter içinde olduğunu söylemektedir. Yaz aylarının insanı böyle ter içinde bırakmasına karşın Midilli'de kışın çetin geçtiği ve kendisinin de nezle olduğunu söylediği bir diğer mektubunda ise ailesiyle geçirdiği kış sohbetlerini ne kadar

özlediğini ifade eder. Aralarında olmasını sağlayacakmış gibi onlara bilmeceler sorar. Sanki bu bilmecelerle o çok özlediği mangal başı sohbetlerinde ailesiyle birlikte: “Şimdi siz mangal ve yâhut tandır başında kış gecesi eğlencesi yaparsınız, boza içersiniz, konuşursunuz. Beni hatıra getirmeğe medâr olmak için bir bilmece yaptım...” (Tansel, 1967 b:124) der. Bu cümleler Namık Kemal’in ailesiyle kış gecelerini nasıl geçirdiğini ve o dönemde kış gecelerinin aile arasında nasıl geçirildiğini anlatması itibariyle dikkat çekicidir.

Bazen o kadar yoğundur ki mektubu bile başkasına yazdırır, bazen de mektuba cevap verecek vakit bulamadığı ya da bir engelinin olduğu görülür. Aşağıdaki mektup herhalde yazdığı en kısa mektuptur: “28 Rebi‘ü’l-âhir, sene 95 tarihli mektubunu aldım. Cevabı gelecek postaya.” (Tansel, 1967 b: 151).

Namık Kemal’in sürgünde en çok yakalandığı hastalık bazen ağır bazen hafif atlattığı nezledir. Nezle bazen mektubunu uzun yazmasına engel olmuştur. Bu rahatsızlığı çok sonraları zatürreeden hayatını kaybedeceğinin bir işareti sayılabilir.

3.4.2.4.3. Midilli Sürgününün Aile Hayatına Etkisi

Namık Kemal, ailesine yazdığı mektuplarda onları üzmemek için -özellikle kızını- Midilli’nin güzelliklerinden bahsetmektedir. Kızı Feride ile arkadaşymışçasına konuşmaktadır. Kızıyla mektuplaşmalarında sık sık vücutça iyi olduğundan bahseden Namık Kemal, psikolojik olarak bazen karamsarlığa düşmekte bunu da kızı dışında yakın bulduğu kişilere açmaktadır. Çocuklarına karşı her zaman güçlü bir baba olmaya çalışmıştır. Bir yandan sürgünle uğraşırken bir yandan da ailesinin sağlık durumu vb. ile ilgili endişelerine üzülmemektedir. Ailesinden uzak olmanın yanında kızının zayıflaması hakkında duyduğu üzüntü ile uğraşır. Bir mektubunda kızı hasta olduğunu ancak bunun

önemli bir hastalık olmadığını söylemiş olacak ki bu hastalığın belki küçük bir rahatsızlık olduğunu ancak kendisinin bir baba olarak merak etmemesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Bu durum ailesiyle olan ilişkisini de açıklamakta ve ailesine ne kadar düşkün olduğunu göstermektedir. Midilli’de ailesini hatırlamaktan, rüyasında görmekten başka bir şeyin elinden gelmediği bellidir.

Çocuklarına yazdığı mektuplardaki bir diğer farklılık da cümlelerini kısa tutuyor ve anlaşılır bir dil kullanıyor olmasıdır. Mektuplarında onları çok merak ettiği, büyümelerine ilişkin yaptığı tahminlerde görülüyor. Çocuklarına yazdığı mektuplarda onları teşvik edici ifadelere sık sık rastlanıyor. Oğlu Ali Ekrem, Namık Kemal Midilli’de iken 9-10 yaşlarındadır. Namık Kemal oğluna kendi mektubunu kendisinin yazması gerektiği yönünde sık sık uyarılarda bulunmakta her fırsatta çocuklarını ne kadar özlediğinden söz etmektedir. Namık Kemal’in onlarla meşgul olmaya çalıştığı açıktır. Çocuklarına eğitimleriyle ilgili ders vermekten geri kalmaz. Hem eğitimleri hem sağlıklarıyla ilgili endişeleri mektuplarında yer alır. Sadece kendi çocuklarına değil mektubu gelen diğer gençlere de bir öğretmen gibi dersler vermektedir. Bazen onlara mektuplarıyla kızmaktadır. Kızdığı kişilerin de daha sonra “...Darılmazsın ya! Ben adamı ara-sıra böyle azarlarım.” diyerek gönlünü almaktadır. Mektuplarda tarih bulunması gerektiği hususunda çevresini tembihlemektedir. Bunu biraz da gelen mektuplara bakarak Midilli dışında neler yaşandığını anlama gayreti zorunlu kılmaktadır. Tarihsiz bir mektup olduğunda mektupta yer alan olayın net olarak ne zaman meydana geldiği konusu aksi bir durumda muallâkta kalmaktadır. Oysa onun tek gazetesi mektuplarıdır.

Çocuklarını çok özlemesi üzerine bir zaman sonra oğlunu yanına istemiştir. Ali Ekrem’in yanında olması çocuklarına dair hasretini biraz dindirmiştir ve oğluyla yoğun olarak ilgilenmiştir. Ekrem’e olan bu ilgisi herhalde ailesine yeterince vakit

ayıramadığına dair taşıdığı suçluluk duygusu nedeniyledir. Ali Ekrem'in Midilli'ye geldikten sonra çok okuması ve okumasının nedeni olarak da babasını göstermesi hoşuna gitmektedir. Oğlu Ekrem ile ilgili olarak kızına neredeyse senin kadar seveceğim geliyor, demektedir. Ancak Namık Kemal'in oğlundansa kızı Feride'ye karşı ayrı bir bağlılığı olduğu mektuplarında açıkça görülmektedir. Bunun kanıtı da bir süre sonra oğlunun yanında olmasının bile kızının hasretini dindirememiş olmasıdır. Kızı ile uzun zaman mektuplaşmış, hasretini böyle başından savmaya çalışmıştır. Bir gün artık dayanamayacağını anlaması üzerine kızına şunları söylemekten kendini alamamıştır: “Benim biraz keyfim yok. Ekrem de biraz hastadır. Seni o derecelerde göreceğim geldi ki, bir türlü tahammüle imkân kalmadı (...) Birinci vapura yetişmeğe çalış. Pek özlüyorum; pek üzüliyorum. Sen gelmedikçe keyifsizlikten kurtulamayacağım.” (Tansel, 1967 b: 426).

Namık Kemal'in ailesiyle Midilli'ye dair her şeyi paylaştığı görülür. Mektuplarındaki ifadelerden onun hayvanları seven bir kişi olduğu açıkça anlaşılmaktadır:

Daha bizim bahçeye bülbül gelmedi. Her sene gelir imiş; bu sene de gelmesini bekliyoruz. Kırlangıçlarımız var, kara-tavuklarımız var; boğmalıklarımız var; baykuşlarımız bile var.. Baykuş adını işitip de, musibet haber verir bir şey zannetme! O bir güzel kuş.. Benim gibi koca kafalı, Ekrem gibi cırba vücutlu bir şey (...) Maskaraların bir dânesini tutturabilsem besleyeceğim (Tansel, 1967 b: 146).

Namık Kemal'in mektupları, kimden geldiği ve kime yazıldığı, içeriğinin aile içi ilişkiler mi siyaset mi yoksa edebiyat mı olduğunu göstermektedir. Özellikle kızı Feride ile yazıştığı mektuplarda savaş, siyaset, edebiyat gibi konular yok denecek kadar azdır, ona daha çok Midilli'den, rahat olduğundan, havaların durumundan söz eder.

Kızına yazdığı mektuplarda sanatlı söyleyiş çabasından uzak, sade günlük bir dil tercih eder. Oysa diğer ahbablarına yazdığı mektuplar sanatlı söyleyişlerle doludur. Oğlunun yanında olduğu zamanlarda Ali Ekrem'in Feride'ye mesajlarını iletir. Bazen kızı ile mektuplaşmaları bir gezi yazısı gibidir, okuyucu Midilli'nin coğrafyası hakkında epeyce bir bilgiye sahip olmaktadır. Velhasıl siyaseti siyaset konuşması icap eden kişilerle, edebiyatı edebiyat konuşması icap eden kişilerle konuşur. Kimi zaman kızına yazdığı mektuplarda da aile ilişkilerinden başka bir konuya küçük atıflarda bulunabilmektedir. Bu durumu vatanını düşünmeden edememesi şeklinde yorumlayabiliriz: “Havanın değişmesi bizlere zararsız bir şey ise de, kışın bu kadar gecikmesi askerimiz için hayırlı bir şey olmadı.” (Tansel, 1967 b: 146).

Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı bir mektupta İstanbul'da açılığa tahammül etmektense taşraya yerleşmenin daha doğru olacağını, aksi takdirde ümit ile yaşayanın açlıktan öleceğini anlatır. Bu sözler Namık Kemal'in hayalperest değil gerçekçi bir kişi olduğunu göstermektedir.

Evdeki kedisine bile bir merhabası vardır: “Şeb-remg'in başka kediler sevdiğim için bana gücenmeye hakkı yoktur; çünkü kendisi ile beynimizde ülfet hâsıl olmamıştı. Hatta bir kere elimi tırmaladı...” der (Tansel, 1967 b: 84).

Namık Kemal, sürgünde olsa bile insan ilişkilerini iyi kullanmaktadır. Mektupları aracılığıyla insanları tanıştırmakta, birbirine tavsiye etmekte, yönlendirmektedir. Hatta ailesi kendisinden tavsiye mektubu istemekte o da kıramadığı için istemediği birine tavsiye mektubu yazabilmektedir. Bu mektup trafiğinde gizli kalmasını istediği şeyleri ise muhatabına özel olarak bildirmektedir.

İstanbul'dan uzakta olduğundan her şeyi merak etmektedir. Sanki İstanbul'da yaşıyormuşçasına her gün neler olduğunu bilmek ister. Kızına yazdığı bir mektupta bunu şöyle kanıtlar:

Maşallah sen hamarat olmuşsun. İstanbul'dan Çarşamba günü çıkacak postanın mektubunu, Pazartesi'den yazıyorsun; hâlbuki ben, senin havâdisini mümkün olan sür'atin en son dakikasına almak isterim. Arada kaybolan iki gün, bana iki yıldan uzun gelir; burasını düşünmedin mi? (Tansel, 1967 b: 138).

3.4.2.4.4. Midilli Sürgününün Psikolojisine Etkisi

Namık Kemal'in psikolojik yönden Midilli ile bir problemi yoktur. Hatta güzel bir yer olduğundan bahsetmektedir. Namık Kemal'in psikolojisini etkileyen en önemli iki şey ailesine-özellikle çocuklarına-duyduğu özlem ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı duyduğu üzüntüdür. Midilli adasını tasvirlerinde bile ülkesinin içinde bulunduğu durumla ve savaşlarla bağ kurmaktadır. Bu da zihninin bu olaylarla meşgul olduğunu göstermektedir. Lakin uzaktadır ve olaylara tesiri azdır. Bu durum da onu kızdırmaktadır. Bunu yazdığı mektuplarda hoşlanmadığı kişilere söylediği sözlerde fark ediyoruz.

Namık Kemal Midilli'ye gittiği ilk zamanlarda sürgün psikolojisini daha fazla hissetmiş olacaktır ki; belki başkasının eline geçer ve yazdığı kişiye bir zarar gelir endişesi ile mektuplarını kime yazdığını kaydetmemiştir.

Mektuplarında, çok önemli görülmeyen satır aralarında aslında onun her şeye dair özlem içerisinde olduğunu gösteren ipuçları bulunmaktadır. Mektuplarında insanî yanı, korkuları, aldanişları da görünmektedir. Örneğin zelzele hakkında kızına yazdığı mektupta şunları söyler:

Bu dünyada ben hiçbir şeyden hatta yılandan, güllenden, falandan korkmam da, ândan korkarım. Bundan gâliba on gün evvel idi. Bir

akşam saat dört buçuk kararlarında yatağa yattım, kitap okuyordum; bir sâniyenin içinde iki kere öyle salladı ki, yerlerin göklerin direkleri alındı zannettim... (Tansel, 1967 b: 84).

Yaşanan başka bir olayda da Namık Kemal'in insanî yönü ön plandadır. Bu olay şöyle gelişmiştir: Namık Kemal güya Rus harbinden kaçan ve ailesini yitiren bir muhacir çocuğa yardım etmektedir. Kaybettiği ailesini araştırmakta ve ona para vermektedir. Ancak sonradan anlaşılır ki çocuk bir dolandırıcıdır.

Çok kişiyle mektuplaşması bazı dalgınlıklara ve yanlış anlamalara da neden olmuştur. Çoğaltılması için gönderdiği bir eserin en son kimde olduğunu hatırlamamaktadır. Önce çoğaltıp bir an önce eserini geri göndermesini istediği kişiye, eserin onda olmadığını öğrenince kimde olduğunu araştırması yönünde talimat verir.

Namık Kemal müstakbel damadı Menemenli Rif'at Bey'e gönderdiği mektubunda günün olaylarından dolayı duyduğu hassasiyeti belirtir. Onun bu kadar duygulanmasına neden olan olaylar sık sık dile getirdiği Türk-Rus savaşının olumsuz etkilerinin yanı sıra mektubu getiren geminin Midilli'ye gelmeden dönüp İzmir'e gitmesi ve İstanbul'dan beklediği mektupları bu yüzden zamanında alamamasıdır. Özellikle çok kızgın ve üzgün olduğunda Namık Kemal'in hiçbir sözünü sakınmadığı görülmektedir. Vapurun zamanında gelmemesi mektubu alamamasına sebep olmuş bu da onu çok sinirlendirmiştir. Bu vesileyle bir kez daha mektubun Midilli'de Namık Kemal için her şey olduğunu anlamaktayız. Namık Kemal'in mektuplarla sürgün yarasını iyileştirmeye çalıştığını, ufak aksiliklerde hemen direncinin kırıldığını göstermesi itibariyle şu satırlar önemlidir:

Vallahi ne söyleyeyim, bende bir garip ruh var idi; gönlüm, vücûdum,
hâsılı maddî olan kâffe-i havâsım ne hâlde bulunur ise bulunsun-hattâ
Magosa'nın mühlik sıtmaları halinde bile-istediğim şeyi bir dereceye

kadar tasvir edebilirdim... Şimdi Şu mektubu yazmak için fikrimi toplamaya, fikrimi toplamak için ise, iyiden iyi cebr-i nefis etmeğe muhtaç oluyorum. Doğduğuma zâten piŐmân idim; Magosa'da iken gebermediğime-hattâ vücûdümün bir hummâ-yi mühlikeye mukavemet edebildiğine-dakikada bin kere piŐmân olmaktayım.
(Tansel, 1967 b: 130).

Mektupları, denebilir ki Namık Kemal'in tek eğence kaynağıdır: Kemal, "Bu hafta mektubunuzu alamadım; pek ziyâde canım sıkıldı; çünkü burada hususîyle devr-i beliyyât içinde mektuptan başka bir eğencem yok." der (Tansel, 1967 b: 137).

Özellikle ailesinden uzak olmaya bir türlü alışamaması, en kötü olayları bile ailesine kavuŐmak için bir fırsat olarak görmesi ailesine duyduğu özlemin gizli bir göstergesidir: "Burada da bir Şiddetli fırtına zuhûr etmiŐti. (...) Elhamdülillâh zelzele olmadı; fakat fırtınamıza havalanmıŐ zelzele desek caiz idi. Evi yerinden kapacak da, İstanbul'a doğru götürecekt zannettim..." (Tansel, 1967:150). Burada bilinçaltında İstanbul'a yöneliŐ olduğunu görüyoruz. O Şiddetli fırtına neden İzmir'e değil de ya da Midilli'ye yakın Anadolu'nun herhangi bir kentine değil de İstanbul'a uçmaktadır. Çünkü en kötü olayda bile İstanbul'a ulaşma özlemi vardır. Sürgün nedir? AlıŐkanlık mı alışamamak mı, kabulleniŐ mi, reddediŐ mi, fırsat mı engel mi? Nedir sürgün? Sürgün herhalde sürgündeki kişinin sözleridir. Onu nasıl etkiliyorsa, ona ne hissettiriyorsa odur. Sürgün yeri kabullenilecek bir yer midir? Yani insan yaşadığı Őehrin çoğu özelliğini bilir. Ne zaman kış ne zaman bahar başlar? Ne kadar sürer? Bunları bilmek biraz da oralı olmak değil midir? Sürgün yerine yavaş yavaş alıŐan Namık Kemal, sürgünde geçen bir hayatın kanıtları gibi Midilli'nin geçen senesi ile bu senesini, hatta Magosa ile Midilli'nin havalarını bile karŐılaŐtırmaktadır.

Ülkenin politikasını sürgünde mektuplarla bildirmekte, eleştirmekte, gereğini söylemektedir. Siyasi meselelerde ileri görüşlü olduğunu görmekteyiz. Namık Kemal, ülkenin gündemiyle o kadar meşguldür ki Türk-Rus harbinin bozgunla sonuçlanması, İngiliz donanmasının boğazdan içeri girmesi gibi olayları düşünmekten beyninin adeta eridiğini söylemektedir.

Mektuplarında aile büyüklerine ve vatan savunmasında yer alanlara ayrı bir değer verdiği görülmektedir. Bu değeri vermeyenlere ise kızmaktadır. Damadı Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı mektubunda aile hayatı ve vatan savunmasına verdiği değer açıkça görülmektedir:

Güya babanın oğlu olduğuna canın sıkılıyor imiş gibi fetanetine yakışmaz bir hallerde bulunuyorsun. Kimse dünyaya gelişinin tarzından memnun değildir. Kimse kendinden büyüğünü terbiye edemez; halbûki bi-çâre baban da mektep görmemiş ise askerlik etmiş, bin belki yüz bin kere canını muhataraya atmış bir zât... Gayeti yirmi sene sonra dünyaya gelip de Osman Paşalara, Muhtar Paşa'lara sınıf arkadaşı olamamış o kadar... (Tansel, 1967 b: 67-68).

Bir mektubunda devlette hiçbir şey yapmadan maaş almak ne zor şeymiş demektedir. Bunun ahlakını bozacağından bahsetmektedir. Başka bir zaman ise Midilli'deyken beş bin kuruşluk maaşını alamadığı aylarda maddi sıkıntılar yaşadığı anlaşılmaktadır. Maaşının nasıl, neden kesildiğine yönelik şüpheleri bulunmaktadır. Neyse ki babası Mustafa Asım Bey böyle zamanlarda imdadına yetişmiştir.

Midilli mektuplarının birçoğunda Türk-Rus harbine değinen Namık Kemal, Rus harbi dolayısıyla hicrete mecbur kalmış Hüseyin adlı muhacir bir çocuğu askeri rüştiyelerden birine yerleştirmek için ilişkilerini kullanmakta, tanışlarına durumdan bahsetmektedir. Savaşlardaki ordunun kahramanlıklarını duydukça gururlanmaktadır.

Sanki savaşın içerisindeymiş gibi heyecanlanmaktadır. Yine Türk-Rus savaşına ilişkin hükümetin ufak bir hatasını veya mağlubiyetini gördüğü kumandanları azletme gibi sakat bir siyaset sürdürdüğünü söylediği mektubunda muzaffer olmamız için nereye hangi kumandanın atanması gerektiği konusunda dahi fikrini bildirmektedir. Mektuplarında bu konuyla ilgili dikkat çeken diğer bir husus ise çeşitli komutanların resimlerini istemesidir. Resimler gönderilmezse darılmaktadır. Bu resimleri yazmayı tasarladığı Türk-Rus Harbi Tarihi için istemektedir.

3.4.2.4.5. Midilli Sürgününün Edebî Faaliyetlerine Etkisi

Namık Kemal'in edebi yönünün ilk örneklerini, şikâyetçi bir görüntü çizmediği Midilli için yaptığı tasvirlerin güzelliğinde sık sık görmekteyiz.

Namık Kemal, sürgünde yazı yazmakla çok fazla meşgul olduğunu belirtmektedir. Hatta cumartesi sabahı gelen postanın aynı günün akşamına gitmesinden dolayı mektupları yetiştirip gönderemediğini ifade eder. Kızına yazdığı bir mektupta şunları söyler:

Âlâ, fakat mektubumun kısalığına niçin nazire yapıyorsun? Sen bir bana mektup yazıyorsun; benim bin yere yazılacak yazım var. Orada kâğıdımı pazartesi nihayet salı günü alıyorsun; posta perşembe günü kalkıyor. Ben burada mektubunu cumartesi sabahı alıyorum; posta, cumartesi akşamı gidiyor (Tansel, 1967 b: 50).

Sürgünde yazdığı mektuplar adeta onun dili olmuştur. Katılmadığı birçok yerlere mektupları aracılığıyla katılmaya çalışmakta, fikirlerini mektupları aracılığıyla bildirmekte, edebî eserleri mektupları aracılığıyla değerlendirmektedir. Yazdığı mektupların her biri aslında tarihi ve edebî bir vesika niteliği de taşımaktadır.

Özellikle Ahmet Midhat Efendi ile olan münasebetinde gördüğümüz üzere edebiyatçılığına ve bilgisine toz kondurmamaktadır. Edebi gücünü göstereceği yer de yine mektupları ve sürgünde yazacağı eserleridir. Bazı mektuplarında edebi yazıları takip ettiğini ve onlara cevap yazdığını görmekteyiz. Yeni yazılanları takip etmekte ve onları mektupları aracılığıyla eleştirmektedir. Hatta bazen kendisi cevaben yeni lakırdılar yazmaktadır. Beğendiği eserleri yine mektupları aracılığıyla açıklamaktadır. Onlara cevaplar yazmakta ya da bazı yazar dostlarının bu beğendiği eserlere cevap yazmasını istemektedir.

Her şeye olduğu gibi Midilli'nin havasının mektuplarına ve eserlerine etkisine de değinmektedir. Midilli'de havaların çok sıcak olduğunu ve eserlerini de tatil etmeğe mecbur olduğunu söyler. Namık Kemal'in edebiyatına Midilli'nin havasının olumsuz ancak sükûnetinin olumlu katkısı olduğu muhakkaktır. Bir mektupta başka bir eğlencesi olmadığını ve şiirlerle uğraştığını söylemekte, çocukken yazdığı bir beyiti düzenleyip ilaveler yaparak güzel bir gazel haline getirmek istediğini ifade etmektedir. Uzakta olmak sanki onu eser vermeye zorlamaktadır. Uzakta olması belki daha hassas düşünmesine böylece daha nitelikli eserler meydana getirmesine imkân sağlamaktadır. Mektuplarında bitmek üzere olan, üzerinde çalıştığı eserler daima başköşededir. Günün olayları ise bir yandan Namık Kemal'in yaratıcılığını teşvik ederken bir yandan da zihnini meşgul ettiğinden yazılarına engel olmaktadır.

Anadolu ve Rumeli'deki ordularımızın yenilgisinin onu psikolojik yönden etkilediğini daha önce söylemiştik. Bu etki edebi eserlerine de yansımaktadır. Savaşlarda alınan yenilgilerin verdiği üzüntüden dolayı *Celâl* adlı tiyatro eserini yazmaya ara verdiğini görmekteyiz. Yaşanan bu süreçte yazı yazmanın ötesinde rahat uyku bile uyuyamadığını söyler.

Bir mektubunda *Celâleddin Harzemşah* adlı tiyatro eserinin önsözünün değişmesi gerektiğinden bahsediyor. Çünkü Türk-Rus harbine dair bahisler bulunduğunu ve harbin neticesinin bu fikirlerin değiştirilmesini icap ettiğini söylemektedir. Midilli’de küçük bir tiyatro olduğundan bahsetmektedir. Bu tiyatro salonu ihtimaldir ki onun tiyatro eserleri vermesi için bir vesile olmuştur. Tiyatrodan, sahne tozundan uzak olmaması onu tiyatro eseri yazmak konusunda olumlu etkilemiş olsa gerektir. *Celâleddin Harzemşah*’ın karakterleri Namık Kemal’in kafasında kim bilir ilkin o sahnede gezinmiş, hareketlerini sözlerini ilkin yine sadece Namık Kemal’in duyacağı sesle orada söylemişlerdir.

Mektuplarında yazarlarla atışmalarına da rastlıyoruz. Midilli’de mektupları vasıtasıyla tartıştığı başlıca edebiyatçı Ahmet Midhat Efendi’dir. Birbirlerine gönderdikleri mektuplar da gayet sanatlı bir söyleyişle günlük dilden uzak yazılmıştır. Bu mektuplarda adeta iki edebiyat büyüğünün atışmasını izleriz. Yalnızca bir mektubunda yıldızı çok barışmasa da Türk- Rus harbine dair vesikalari barındırdığı için *Züppedü’l Hakayık* adlı eseri beğendiğini ve tavsiye ettiğini söylemektedir. Burada Namık Kemal’in bir tarihçi gözüyle olaylara baktığına şahit oluyoruz. Belki de Midilli’de onun hakkında yazdığı tek övgü bundan ibarettir. Diğer mektuplarda hep isteksiz bir tavır sergiliyor.

Ahmet Midhat’la arasındaki münakaşada aciz görünmemek için sürgünde olması ve birçok şeylerden mahrum olmasına rağmen hiçbir vakit görmediği bir rahat içinde olduğunu söyler.

Ahmet Midhat’ın kendisi için kullandığı ifadelerle karşı yazdığı mektuplarda onu sarhoşlukla, saçmalar yazmakla, çıldırması, aklının başında olmaması gibi ağır ithamlarla suçlamaktadır. Hele Ahmet Midhat’ın Said Bey’e sokak ortasında dayak atmasını çok acayip bulmakta, bu konudaki hiçbir açıklamasını anlamlı bulmamaktadır.

Ayrıca Ahmet Midhat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* adlı eserini şarlatanlık olarak değerlendirmektedir.

Herhalde Midilli'de yazdığı en uzun mektubu da yine Ahmet Midhat Efendi'ye yazmıştır. Bu mektup tam on dört sayfadır.

Abdülhak Hâmid'e Ahmet Midhat Efendi hakkında malumat verirken şunları söyler:

Midhat, senin *Üss-i İnkılâb*'da göremediğin derecelerde edepsizdir. Kendine -düelloya dâvet olunmuş adamlara yazılmayacak kadar çirkin bir mektup yazdım. Ona, cevâp geldi. Cevâba cevap olarak, câhil, edepsiz, müfterî, yalancı, şarlatan olduğunu sarâhat-i lafziye ile tasrih ederek bir mektup daha yazdım...(Tansel, 1967 b: 382).

Namık Kemal'in *Cezmi* adlı romanının zihnen tasarısını Midilli adasında yaptığı anlaşılıyor. "Zihinde bir büyük roman tertib olunuyor" derken *Cezmi*'den bahsediyor olmalıdır.

Midilli'de ahablarıyla tartıştığı bir diğer husus da Latin alfabesinin kullanılmasının imkânı problemidir. Namık Kemal bunu olanaksız görmektedir. Bu olanaksızlığın başlıca sebepleri de harf sayıları, işaretler, Latin alfabesinde harflerin soldan sağa yazılması olarak sıralanabilir. Ona göre Müslümanlığı kaldırmadıkça Latin alfabesine geçmenin mümkünü yoktur. Bir köylü, çocuğunu mektebe gönderir ise önce namaz surelerini öğrenmesi içindir diye durumu açıklamaya çalışmaktadır.

3.4.2.5. Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal

19 Temmuz 1877'de ikamete memur edildiği Midilli'ye giden Namık Kemal, iki yıl beş ay süren sürgün hayatının hemen ertesinde 18 Aralık 1879'da Midilli

Mutasarrıflığı görevine getirilmiştir. 15 Ekim 1884'te bir sonraki görev yeri olan Rodos'a tayin edildiğine göre dört yıl on ay Midilli Mutasarrıflığı görevini icra etmiştir. Tüm bu tespitlerle birlikte Namık Kemal'in Midilli'de kaldığı toplam süre yedi yıl üç ayı bulmuştur (Tansel, 1973: 39).

Namık Kemal her ne kadar bu sürenin yaklaşık beş yılını resmî bir görevle geçirmiş olsa da kendisi için öngörülen mutasarrıflığın Midilli'de olması bir tesadüf değildir. Bu görevdeki amaç, hükümet tarafından gerek fikrî ve siyasî sahadaki önderliği, gerekse edebiyat çevresindeki hâkimiyetiyle her zaman dikkat edilmesi gerekenler listesinin en başında yer alan Namık Kemal'i İstanbul'dan mümkün olduğunca uzak tutmaktır. Dolayısıyla her ne kadar Namık Kemal'in sürgün cezası sona ermişse de o Midilli'de ikamete mecbur tutularak şartları eskisine oranla iyileştirilmiş başka türlü bir sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmıştır. Aradaki tek fark yaşanılan durumun adının sürgün olarak konulmamasıdır.

Talihine rıza göstermeye başlayan Namık Kemal bu adada daha önceleri fikir sahibi olduğu idarî işleri yoluna koymakla zamanını geçirmeye başlar.

Kendisini Magosa zindanından Midilli Mutasarrıflığı gibi önemli bir makama yükselten kişi, II. Abdülhamid'dir ve Namık Kemal'in Abdülhamid'e kendisine yardımları dolayısıyla çok sayıda teşekkür mektubu gönderdiği tespit edilmiştir. 1881'de *Celaleddin Harzemşah* piyesini bitiren Namık Kemal, bu eseri Sultan Abdülhamid'e takdim edince padişah tarafından rütbe-i bâlâ ile lutuflandırılmıştır. En yüksek rütbe ile lutuflandırılan Namık Kemal, 2 Ekim 1881 tarihinde padişaha bir teşekkür mektubu yazmıştır (Tansel, 1973: 17-18).

II. Abdülhamid'in Namık Kemal'e lutfu bununla bitmez. 8 ve 15 Ağustos 1881 tarihli gazetelerin ifadesiyle kendisine ikinci Rütbe-i Osmânî nişanı da verilmiştir (Tansel, 1973: 27). Namık Kemal'in padişaha hitaben yazdığı mektuplarda gösterişli

ifadeler ve terkiplerle sultana hitap ettiği görülür. Sultan Abdülhamid'e sadakatini daima vurgulayan Namık Kemal, padişahından emir almadıkça onun devlet adamlarının aleyhinde söz söyleyemeyeceğini ifade eder.

Namık Kemal'in II. Abdülhamid'e bu dönemde göndermiş olduğu mektuplardaki bu üslup padişaha duyulan saygıyla birlikte biraz da mektupların ele geçmesi korkusuydur. Sultana saltanatlı ifadelerle bezenmiş mektup göndermenin zorunlu olduğunun farkındadır.

Gerek kendisinin Midilli'den şikâyetleri gerekse de ada halkının Namık Kemal'in çarşı ve pazarları kapattığından, içkiye düşkünlüğünden, resmi günlere önem vermediğinden, açtığı tiyatrodaki kendi eserlerini oynattığından ileri gelen rahatsızlıkları neticesinde Sultan Abdülhamid'e gönderdiği 25 Mart 1882 tarihli mektupta istifa etme isteğini dile getiren Namık Kemal'in bu isteği de padişah tarafından reddedilmiştir¹⁴ (Tansel, 1973: 19).

Yazar, Midilli Mutasarrıflığı döneminde kendisine oldukça uzak hissettiği Midilli halkının yersiz şikâyetlerinden öylesine bunalmıştır ki Midilli Mutasarrıfı olacağına, meselâ Yemen, Bağdad dâhilinde bir kazanın Kaymakamı olmayı yeğlemiş ve böyle bir görev değişikliğinin kendisine yapılacak iyiliklerin en büyüğü olacağını belirtmiştir (Tansel, 1973: 19).

---

¹⁴ Mutasarrıflık görevi sırasında Sultan Abdülhamid tarafından daima korunan Namık Kemal, Yeni Osmanlılar Cemiyeti içerisinde II. Abdülhamid'in en değer verdiği kişidir: "Kemal Bey benim mağdurlarım arasında sayılır. Belki biraz da öyledir (...) Kendilerine Yeni Osmanlılar dedirten birkaç kişi arasında en çok gözümün tuttuğu, Kemal Bey'dir." (Bozdağ, 2006:53).

3.4.2.5.1. Mutasarrıflık Yıllarında Sağlık Durumu

Midilli Mutasarrıflığı'nın ilk günlerinde Magosa'da olduğu gibi şiddetli bir sıtmaya ve kurdeşene yakalanan Namık Kemal bu şikâyetinden ötürü doktor tavsiyesi ile Gelenbe Kaplıcaları'na dahi gitmiştir. Rahatsızlıklarının özellikle yaz aylarındaki yüksek sıcaklıklarla dayanılmaz boyutlara ulaştığını söyleyen Namık Kemal, gündüzleri boğulmak derecesine geldiklerini geceleri ise iki üç saat uyku uyumanın bile imkânsız olduğunu belirtir. Yaz aylarında sıcaktan bunalan Namık Kemal, kış aylarında özellikle de Ocak 1884'te şiddetli soğuk almadan ileri gelen göğüs nezlesi ve mide rahatsızlığını uzunca bir müddet İstanbul'daki ailesinden saklamak zorunda kalır.

Menemenli Rif'at Bey'e gönderdiği 26 Ocak 1884 tarihli mektubunda ise öksürüğün zatürree boyutuna ulaştığını ancak hekimlerin yardımıyla keyifsizliğinin yavaş yavaş ortadan kalktığını söyler.

Ancak 2 Şubat 1884'te babası Mustafa Âsım Bey'e gönderdiği mektupta soğuk algınlığı zannettiği hastalığın artık tamamen zatürreeye çevirdiğini haber verir. Sıtma, zatürree gibi mühim hastalıklarla uğraşmak zorunda kalan Namık Kemal, Midilli'de baş gösteren kolera salgını nedeniyle de oldukça zor günler geçirir. Hastalıklardan yorgun düşen Namık Kemal, bir taraftan da burnundan oluk oluk akan kanla mücadele eder.¹⁵

¹⁵ Oğlu Ali Ekrem Bolayır hatıralarında, babası Namık Kemal'i pek ziyâde denizin tuttuğunu, Bahriye Nazırı'nın Eser-i Nüzhet adlı vapuru Kemal için tamir ettirdiğini ancak son anda bu vapuru Sakız'a göndererek Midilli emrine Aynalıkavak adlı küçük, dar bir vapur verdiğini ve bu olay yüzünden Namık Kemal'in Bahriye Nazırı'na şiddetli bir yazı kaleme aldığını söyler. Bahriye Nazırı'nın gönderdiği cevabı okuyan Namık Kemal'in burnundan kan boşandığını hatırlayan Ali Ekrem şunları söyler: "Babamın hiddet edince burnundan kan geldiğini hepimiz bilirdik; lâkin bu def'a kan o kadar çok geldi ki az kaldı Kemal'i öldürecekti. Doktorlar yetişerek seylân-ı demi güc hâl ile durdurdular." (Tansel, 1973:326).

3.4.2.5.2. *Mutasarrıflık Yıllarının Aile Hayatına Etkisi*

Namık Kemal, Midilli'den kızına ve oğluna gönderdiği mektuplarda şakacı bir üslup benimseyerek onların yaşlarına uygun ifadeler kullanmaya özen göstermiştir. Çocuksu bir üsluba sahip olan bu mektuplar Namık Kemal'in yaklaşık on yıl önce ayrıldığı çocuklarının artık büyümüş olduklarını tasavvur edememesi ile ilgili olabilir. Midilli Mutasarrıflığı döneminde kızı Feride'ye yazmış olduğu birçok mektupta Namık Kemal torunu Fıtnat'ın diliyle konuşur. Kızına yazmış olduğu bir mektupta kullandığı dil şöyledir: "Çiçicik mektubu çiçicik Fıtnat'a verdik; sevinci seyretmeli idi. Güle güle bayılıyordu. Tim yazmıştan tutturdu; Çiçik Alasını söyledik. Ne memnuniyet, ne safâ, ne oynamak..." (Tansel, 1973: 225) Namık Kemal, torunu Fıtnat'ta Feride'nin hayalini görür gibidir. Oysaki Feride büyümüş evlilik çağına gelmiştir. Oğlu Ali Ekrem de Avrupa'da tahsil yapacak yaşa gelmiştir. Hatta Namık Kemal oğlu Ali Ekrem'in askerlik tahsili için Almanya'ya gönderilmesine müsaade buyrulmasını rica eden bir arızayı da Sultan Abdülhamid'e takdim etmiştir.

Namık Kemal kendisi Midilli'deyken kızı Feride'yi Menemenli Rif'at Bey'le evlendirir.

Kızı ve damadına muhabbeti öylesine güçlüdür ki Rif'at Bey'in Midilli veya Sakız'da bir vazifeye nakli ile yakından ilgilenir. Özellikle Midilli'ye nakil işi hakkında Sami Paşazâde Halim Bey'le görüşen Namık Kemal, Rif'at Bey'in İstanbul'daki memuriyetinden istifa edip Midilli'ye taşınmakta çok da aceleci davranmamasını ister. Neticede Halim Bey'in talep edilen Midilli Reji Nazırlığı yerine Rif'at Bey'e Reji Komiserliği verilebileceğini ifade etmesi üzerine Namık Kemal ve Rif'at Bey başka yerde verilecek bir görevdense teklif edilen Reji Komiserliği görevini kabul ederler.

Uzun yıllar devam eden sürgünlük hayatında eşi Nesime Hanım'a özel mektup gönderememiş olmasını ilk defa 12 Nisan 1882'de oğlu Ali Ekrem'e gönderdiği mektupta açıklar. Asıl mektup, eşi Nesime Hanım'a yazılmak gelirse de mektuplarının incelendiğinden emin olan Namık Kemal, eşinin adının başkalarının ağzında dolaşmasını istemez. Bu yüzden sürgün yıllarında ve mutasarrıflık döneminde ailesine yazdığı tüm mektuplarda eşine yalnızca selâm göndermekle yetinir.

3.4.2.5.3. Mutasarrıflık Yıllarındaki Edebî Faaliyetleri

Midilli'deki Mutasarrıflığı döneminde Magosa ve Midilli'deki sürgün devresine oranla resmî işlerinin çokluğundan dolayı edebiyatla pek fazla meşgul olamamıştır. Kendini bir anda idarî yazışmalar arasında bulan Namık Kemal, 28 Mayıs 1881'de Recâizâde Mahmut Ekrem'e gönderdiği bir mektupta edebiyatla çok fazla ilgilenmediğini, tarih ve felsefe okuduğunu ve bol bol resmî evrak yazdığını söyler. Her ne kadar kendini edebiyattan uzaklaşmış hissetse de asıl beslendiği kaynağın edebiyat olduğunun farkındadır. 2 Nisan 1881'de damadı Menemenli Rif'at Bey'e gönderdiği mektupta yer alan ifadeler bu açıdan dikkat çekicidir. Söz konusu mektupta edebiyatın nefsi için ikinci bir vatan olduğunu vurgular, adına Kemal dedilerse bunun vatan ve edebiyat sayesinde olduğunu söyler.

Midilli Mutasarrıflığı döneminde daha çok tarih ve tenkit türünde eserler veren Namık Kemal, Midilli sürgününün aksine bu dönemde şiirle pek fazla ilgilenmemiştir. Resmî işlerinden fırsat bulduğu zamanlarda kaleme aldığı şiirlerinin büyük bir bölümünü tamamlamadan bazı kıt'aları ve beyitleri dostlarına gönderen Namık Kemal adeta şiir yazmak istemez. Şiirden uzak durmasında resmî görevinin yoğunluğunun ve vatanından uzak kalmasının vermiş olduğu sıkıntılı ruh halinin de tesiri vardır. 1884'te

Menemenli Rif'at Bey'e gönderdiği mektupta yer alan "Gazellerden hiçbir şey söylediğim yok. Bilmem neye, canım şiir istemez oldu." cümleleri bu tesiri açıklamaktadır (Tansel, 1973: 50). Namık Kemal'in şiire karşı sergilediği bu tavrın nedeni yazmış olduğu yeni tarz şiirleri beğenmemesi de olabilir. Çünkü yine damadına gönderdiği bir mektupta yeni şiirinden verdiği örneklerle ilgili olarak "Ma'mâfih bunların, ben hiçbirini beğenmiyorum. Yirmi yıldan beri aleyhinde bulunduğum edebiyât-ı atıkaya meyledeceğim gibi görünüyor." der (Tansel, 1973: 130). Her ne kadar arzu ettiği yeniliği kendi şiirinde temin edemediğini düşünüyorsa da bu durum onun eski şiire özlem duyduğunu ve ona geri döneceğini ifade etmez. Çünkü Namık Kemal, sürekli destek olduğu Abdülhak Hâmid'le birlikte senelerce uğrunda büyük çabalar harcadığı Edebiyat-ı Cedide oluşumunun ve yeni şiirin mücadelesini yapmış bir isimdir. Servet-i Fünun'un yeni şiirleri Midilli'deki Namık Kemal'in ruhuna çoğu kez coşkunluk vermiştir.

Magosa'dan ayrıldıktan sonra büyük bir yakınlık kurduğu Abdülhak Hâmid, Namık Kemal'in fikrî alanda ve edebiyat alanında kendisine en yakın gördüğü isimdir. Aralarındaki yakınlık o boyutlara ulaşmıştır ki kendisini Midilli'de ziyarete gelen Hâmid'i görünce doğduğu günden beri hasret çeken bir insan gibi hiç durmamacasına ağladığını Rif'at Bey'le paylaşmıştır. Namık Kemal her daim fikir ve sanatta birleştiği Abdülhak Hâmid'i desteklemekten hiç geri durmamıştır. Hâmid, bir ara ciddi bir maddi sıkıntıya düşünce kendisine sandıktan yardım yapılmasına dair tavsiye yazıp Hariciye Nazırı Abidin Paşa'ya göndermiştir. Yine Abdülhak Hâmid'e gönderdiği 24 Ocak 1882 tarihli mektubunda edebiyat için hayatı boyunca birçok kişilerle uğraştığını, kendisine karşı çıkanlardan bazılarının kendisini yenilikçi edebiyatçı olarak nitelendirdiklerini oysaki edebiyatta müceddidlik hakkı varsa bunun sadece Şinasi'ye ya da Hâmid'e ait olabileceğini belirtmiştir. Kemal, kendisinin sadece yeniliğe ulaşmada gönüllü bir aracı

olduğunu söylemekle Hâmid'in şiirdeki gücünün kendisiyle kıyaslanamayacak derecede ileride olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Hâmid'i edebiyattaki yeniliğin en başarılı uygulayıcısı olarak gören Namık Kemal, kendisinin Midilli'de bulunduğu sıralarda Said Bey ve Abdülhak Hâmid arasında başlayan giderek tüm edebiyatçıları etkileyen eski-yeni tartışmalarında edebiyatta batılılaşma ve Hâmid lehinde fikirler beyan etmiştir. Daha bunun gibi birçok olayda verilen destekle gelişen yakınlık iki isim arasında Namık Kemal'in ölümüne kadar devam etmiştir. Aralarındaki iletişimin 1888'e kadar devam ettiği muhaberelelerini aydınlatan vesikalarla sabittir.

Midilli Mutasarrıflığı döneminde daha çok tarih ve tenkit alanında eserler veren Namık Kemal, 27 Ağustos 1881 tarihli mektubunda *Celâleddin Harzemşah* piyesini ve *Cezmî* romanını bitirdiğini ve *Renan Müdâfa'anamesi*'ni ise yazmakla meşgul olduğunu söyler. Ancak iki yıl sonra 6 Kasım 1883'te Rif'at Bey'e yazmış olduğu bir diğer mektupta bu eseri beğenmediğini ve bastırmayacağını ifade eder. Namık Kemal'in eserin basımıyla ilgili isteksizliğinde o dönemde Midilli halkının kendisiyle ilgili bitmez tükenmez şikâyetlerinin büyük tesiri vardır. Ancak bu isteksizliği çok uzun sürmez. Magosa zindanında kaleme aldığı *Zavallı Çocuk* ve *Âkif Bey* piyeslerini İstanbul'dan sonra 1882'de Midilli'de de sahneler. Yaşanılan Türk-Rus Savaşı nedeniyle Ziya Paşa'nın *Harâbât* adlı eserini tenkit amacıyla yazdığı *Tahrîb-i Harâbât* ve *Ta'kip*'i neşredemeyen Namık Kemal, Ziya Paşanın ölümünden sonra esere eklediği medih bölümüyle bu kitapların neşrine karar verir. Yine Midilli'de cemiyet ve insan hayatı arasındaki ilişkileri aydınlatmayı amaçlayan *Hikmetü'l-Hukuk* adlı risaleyi ve *Mecmua-i Siyaset* adlı eseri kaleme alan Namık Kemal *Lisan-i Osmani*'yi de oluşturmaya başlamıştır.

3.4.2.5.3.1. *Cezmî*

Cezmî, *İntibah*'tan sonra Namık Kemal'in kaleme almış olduğu ikinci romanıdır. Edebiyatımızda ilk tarihi roman olma özelliğini taşıyan *Cezmî*, Namık Kemal'in Midilli sürgününde kaleme aldığı bir eserdir. Roman ilk kez 1880 yılında yayımlanmıştır.

Özellikle XIX. yüzyılda dağılma sürecine giren Osmanlı'da dönemin aydınları ortaya koydukları yapıtlarla çöküşe karşı halkı bilinçlendirme ve yüreklendirme yolunu tercih etmişlerdir. Bu aydınların en başta gelenlerinden biri de Namık Kemal'dir. Yeniden dirilişin temellerini geleneksel anlayışta ve tarihte arayan Namık Kemal bu zihniyetle ve Osmanlı tarihine duyduğu ilgiyle gerek tarih gerekse de biyografi alanında çok sayıda eser kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de *Cezmî*'dir.

Namık Kemal *Cezmî* yi yazdığı yılın mayıs ayında Rezaizade Mahmut Ekrem'e gönderdiği bir mektupta eserle ilgili şunları söyler:

Ne yazdığımı, ne okuduğumu soruyorsun. Hiçbir şey yazmıyorum ya da daha açık bir deyişle, memurluktan dolayı resmi belgeler yazıyorum. Tarih okuyorum, felsefe okuyorum. *Cezmî*'yi tamamlamak kolay, ama canım istemiyor. Bununla birlikte yakında bitireceğim (Tansel, 1973: 47).

Cezmî 'yi tamamlama konusunda çok da istekli görünmeyen Namık Kemal'in bu isteksizliğinin altında uzun süren sürgün hayatının vermiş olduğu yorgunluk ve memuriyetin kendisini edebiyattan nispeten uzaklaştırmış olması yatmaktadır.

XVI. yüzyıldaki Osmanlı-İran Savaşı üzerine şekillenen romanın konusu Osmanlı'nın eski ihtişamlı günlerini hatırlatma ve o zamanlara duyulan özlemi canlı tutma amacını gütmüştür. Sürgünde bulunan Namık Kemal, *Cezmî* ile birlikte bir

tarafından Osmanlı'nın eski gücünü hissederken bir taraftan da kendi mazisine özlem duymaktadır.

Namık Kemal baskıya ve zulme karşı tavrını romanda sık sık vurgulamıştır. Dönemin Kırım Hanı Semiz Mehmet Giray hakkında sarf edilen şu cümleler baskıcı yönetim aleyhtarlığını gözler önüne serer: “Cengiz töresinin yenilenmesini İslâm birliğine, kendi baskıcı yönetimini İslâm hilafetinin kalıcılığına tercih ederdi.” (Namık Kemal, 2007 b : 40). Namık Kemal, aynı zamanda esaret ve zulüm ile ilgili olarak İran Şâhına savaşta esir olan Adil Giray'a şu konuşmayı yaptırır: “Esir olduk, şehit olmadık. Esir olduğumuz için de iftihar ediyoruz; çünkü devletimizin hizmeti yolunda böyle bir musibete uğradık.” (Namık Kemal, 2007 b :138). Adil Giray'ın sarf ettiği bu cümleler esasında birebir Namık Kemal'in söylemleridir. O da sürgündür, bir nevi esirdir ve bu musibete sadece vatani için katlanmaktadır. Osmanlı yönetimine karşı sergilenen muhalif tutumun hiçbir engellemeyle son bulmayacağını İran Şahı İsmail için söyledikleriyle duyurmaya çalışır: “Saldırgan Şah İsmail, mezara girmekle karşı koyuşun arkası kesilir, göze mil çekmekle de çekişme sona erer inancındaydı.” (Namık Kemal, 2007 b :53) der. Namık Kemal bu cümlelerle Şâh İsmail'in hükümlerini Sultan Abdülhamid'in baskıcı yönetimine benzetir gibidir.

Romanda çoğu zaman kendi cümlelerini Cezmî'ye söyler. Zaten romanın Adil Giray'dan daha canlı karakteri Cezmî'dir. Hem bir şair, hem de savaşçı olan Cezmî'ye Namık Kemal'in Nev'î aracılığıyla söyletmiş olduğu şu cümle oldukça manidardır: “Hiç kan ile gazel, kaside mi yazılır?” (Namık Kemal, 2007 b :85). Namık Kemal, zulümle, baskıyla ya da uygulanan cezalarla her şeyden evvel düşüncelerin, duyguların ve dolayısıyla sanatın yok edildiğini duyurmaya çalışır gibidir.

3.4.3. AHMET MİDHAT EFENDİ (1844-1912)

3.4.3.1. Ahmet Midhat Efendi'nin Hayatı Hakkında Genel Bilgiler

Adına ister Batılılaşma, isterse modernleşme denilsin Osmanlı tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi de 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan süreçtir. Yaşanan bu süreçte gerek büyük bir okuyucu kitlesine sahip olmasıyla gerekse de çok sayıda eser vermiş olmasıyla Ahmet Midhat çağdaşlarından bir adım önde yer almıştır (Okay, 2002:130).

1844'te İstanbul'un Tophane semtinde dünyaya gelen Ahmet Midhat, Anadolu'dan gelip daha sonraları İstanbul'a yerleşmiş bez ticaretiyle uğraşan ve orta halli bir esnaf olan Hacı Süleyman Ağa'nın oğludur (Okay, 2002:130).

Ahmet Midhat, 6-7 yaşlarındayken ailenin yaşadığı geçim sıkıntısı nedeniyle Hacı Süleyman Ağa tarafından Mısırçarşısı'ndaki bir aktar dükkânına çırak olarak verilir (Okay, 2002:131).

Çok düzenli bir eğitim alamamıştır. M. Orhan Okay'ın ifadesiyle talihi onu ekmeğini taştan sökmeye zorlamaktadır. Dolayısıyla öğrenimi de karşısına çıkacak tesadüflere bırakılmış gibidir (Okay, 2002:131). Bu tesadüflerin ilki, dükkân komşusu Hacı İbrahim Efendi'den dükkânı süpürme karşılığında aldığı okuma-yazma kursları olur. On iki yaşındayken babasının ölümü üzerine ağabeyi Hafız Ağa'nın memuriyet görevinde bulunduğu Vidin'e gider. Burada bir yıl mahalle mektebinde okuyan Ahmet Midhat, İstanbul'a dönünce devam ettiği sıbyan mektebini 1862'de bitirir. Hafız Ağa'nın tekrar Vidin'e tayini ile o da Vidin'e

gider. O dönemde Niş valiliği görevini üstlenen Midhat Paşa Hafız Ağa'yı kendi yanına aldırır. Ahmet Midhat'ın burada aldığı üç yıllık rüşdiye eğitimi, ona Arapça, Farsça, matematik, coğrafya ve tarih alanlarında bilgiler kazandırır. Midhat Paşa'nın Tuna valiliği üzerine Hafız Ağa ve Ahmet Midhat, Rusçuk'a giderler. Kabiliyetleriyle Midhat Paşa'nın dikkatlerini üzerine çeken Ahmet Midhat'a Vilayet Mektûbî Kalemî'nde görev verilir. Midhat Paşa yetenekli bulduğu Ahmet Midhat'a sadece bir memuriyet vermekle kalmaz aynı zamanda kendi ismini de ona vererek büyük bir iltifatta bulunmuş olur (Okay, 2002:131).

Ahmet Midhat'taki cevheri fark eden Midhat Paşa, onun eğitimine büyük önem verir. *Tuna* Gazetesinde 1868'de başladığı muharrirlik, ömrünün sonuna kadar devam ettireceği gazetecilik ve matbaacılık mesleğinin başlangıcını oluşturur (Okay, 2002:133).

1869'da Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği görevi nedeniyle Bağdat'a giden Ahmet Midhat, burada devrin büyük ilim adamlarından Batı kültürü hakkında bilgiler alır. Doğu ilimlerini tahsil eder. Felsefe sahasında dersler alır. Hayatı boyunca eğitime çok fazla önem veren Ahmet Midhat, ilk kitapları olan *Hace-i Evvel* serisi ile *Kıssa'dan Hisse'yi* burada yazar (Ahmet Midhat, 2002:5).

Bağdat Mutasarrıfı olan ağabeyinin ölümü üzerine 1871'de İstanbul'a geri döner. On beş kişiden mürettep ailesini geçindirebilmek için *Ceride-i Askeriyye* muharrirliğine başlar.

Önceleri Tahtakale'de oturduğu evde kurduğu matbaada eserlerini basıp yayımlamaya başlayan ve bir yıl içerisinde matbaacılığı ilerleten Ahmet Midhat, Bâb-ı Âli caddesi üzerinde oldukça büyük bir daireyi matbaaya dönüştürür.

Bu arada içindeki yazma hevesiyle *Basiret* gazetesine katılır. 1873'te Rodos'a sürgüne gitmesine neden olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni bu gazete muharrirliği ile tanımaya başlar.

O, gazetenin halka bilmediğini açıklayan ve ona yeni bilgiler öğreten bir öğretmen olduğuna işaret eder. Ahmet Midhat'ın gazeteciliğe başlaması da gazetelerin bu gücü sebebiyledir. Gazeteyi eğitim için bir vasıta olarak kabul eden Ahmet Midhat, hürriyet fikrinin gazetelerde halkı kışkırtmak için kullanılmasına karşıdır (Ahmet Midhat, 2002: 48).

Basiret gazetesinden kendi işleri ile uğraşmak için ayrılan Ahmet Midhat, daha sonra *Devir* adlı bir gazete için izin çıkartır. Ancak *Devir* uygulanan sansürle ilk nüshasıyla birlikte kapatılır. Sebep, hürriyet taraftarı Midhat Paşa'ya yazılan makaledir. Maarif Nezareti bu makalede “şiddetli bir lisan” kullanıldığı kararına varır. *Devir*'in kapatılmasından sonra Midhat Efendi kardeşi Cevded adına *Bedir* adlı dergiyi çıkartır. Ancak bu dergi de on üçüncü sayısından sonra yine “şiddetli lisan” gerekçesiyle kapatılır (Ahmet Midhat, 2002: 56).

Bu ilk iki gazetecilik girişiminden hayal kırıklığı ile ayrılan Ahmet Midhat Efendi, bu sefer de kalem için bir sâha-i iştilal olmak üzere *Dağarcık* adlı bir fen dergisi çıkarır. *Dağarcık*'ta çıkan “Duvardan Bir Sada” makalesi yüzünden kıyamet gününü inkâr ettiği gerekçesiyle bilhassa da *Basiret* tarafından İslam aleyhtarı olmakla hatta kâfirlikle suçlanır¹⁶ (Ahmet Midhat, 2002: 62-63).

¹⁶ *Basiret* gazetesinin kendisine karşı düşmanca bir tutum sergilediğini ifade eden Ahmet Midhat Efendi, *İbret*'te bir cevap yazısı yayımlar. Bu yazı, *Basiret*'te belirli bir telâş yaratır ve beraberinde ardı arkası kesilmeyen *Basiret* saldırılarına neden olur. Ahmet Midhat Efendi, bu saldırıları şu şekilde yorumlar: *İbret*'in kısm-ı ma'hûdunu dolduran muharrir biz olduk. Hadd-i zâtımızda echelü men-fi'l-arz biz olduk. Ermeni kâtibî biz olduk (...) Hangi birini ta'dât ve tahrir edelim? Güya İstanbul halkı Ahmet Midhat'ı hiç tanımıyorlarmış da tanıtırmak *Basiret* gazetesine vazife olmuş gibi her nüshasında bizim için sütunlar dolar idi (Ahmet Midhat, 2002: 65).

Sonu gelmeyen saldırılar ve Ahmet Midhat Efendi'nin *İbret*'e yazmış olduğu bir yazısında basın kanununu eleştirirken “millet-i metbua” yani “kendisine boyun eğilen millet” ifadesi gibi o günün şartlarına göre oldukça sert sayılabilecek ifadeyi kullanmış olması kendisine Rodos sürgününün yolunu açar.

3.4.3.2. Tutuklanması ve Sürgüne Gönderiliş Gerekçesi

Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sergilenen bir oyunu izlemeye giden Ahmet Midhat Efendi, içeriye giren bir polis memurunun Zabtiye Müşirinin kendisini görmek yönündeki isteğini belirten sözleriyle tiyatrodan ayrılır.

Bâb-ı Zabtiye'ye kendisi adına herhangi bir endişe taşımadan giden Ahmet Midhat, beklemediği bir emirle Hapishâne-i Umumî'ye gönderilir. Hapishâne-i Kebîr'e girdiğinden itibaren tutuklanış sebebini düşünmeye koyulur. Kendinde türlü kabahatler aramaya başlayan Ahmet Midhat Efendi, bir kazaya uğrayabilme ihtimaline varıncaya kadar düşünür. Hatta bir ara tutuklanma gerekçesinin ruhsatsız kitap tab'ı meselesiyle alakasını kurmaya bile çalışır. Sonunda, tutuklanmasına dair tam bir teslimiyetle şunları sarf eder: “Binâenaleyh kendimin fi'l-hakika pek boş bir yere gittiğimi anladım ise de artık iş işten geçtiği gibi dört adama beşinci olmaktan kaçınmak dahi böyle bir acı zamanında rüfekayı bütün bütün zehirleyeceğinden hiç renk vermedim.” (Ahmet Midhat, 2002: 77).

Bir süre sonra Ahmet Midhat, kendi sürgününün gerekçesini öğrenir. Bu gerekçe Yeni Osmanlılar'ın tutuklanmasının genel ve en önemli sebebidir. “Meğer bizi şehzade-i veliahta mensubiyet töhmetiyle nefy etmişler imiş.” diyerek bu gerekçeyi özetler (Ahmet Midhat, 2002: 78).

3.4.3.3. Sürgün Günleri ve Sürgünün Psikolojisine Etkisi

Sürgünün amacı bir bakıma sürgünün psikolojisini etkileyerek onun kişiliğinde bir farklılaşma yaratmaktır. Ahmet Midhat Efendi de daha önceleri ismini bile zor duyduğu hapisane gerçeği ile yüzleşince içine bir ürperti gelir ve kendini adeta yılanlı bir yerde zanneder.

Sürgün cezasının bir diğer amacı da kişiyi sürgün nedenleri üzerinde düşündürerek en sonunda çaresizliği ve hayattaki her şeye karşı kayıtsızlığı temin etmektir. Ahmet Midhat Efendi de sürekli zihnine hücum eden düşüncelerle boğuşurken kendisinde, ne hayatı boyunca mücadelesini verdiği hürriyet fikrinden ne de aydın adam kimliğinden eser kalır. Büyük bir kayıtsızlık hali içerisinde olan Ahmet Midhat Efendi için nefy olmak, nefye gitmek adeta anlamsız sözlerdir.

Belki de nedensizlik içerisinde boğulan Ahmet Midhat Efendi'ye Namık Kemal'in söylediği "Evet, içimizde en çok sana yazık oldu." (Ahmet Midhat, 2002:79). cümlesi bu serüven için oldukça aydınlatıcı bir ifade olarak kabul edilecektir.

Sürgün, sürgün kişiye bir işe yaramama hissini yaşatır. Kişiyi sadece kendisiyle ve yapıp ettikleriyle yüzleştirir. Zaten bu çetin yüzleşme başkaca hiçbir şeyin varlığına müsaade etmez. Bu durum hayatında okumayı ve çalışmayı kendisine düstur edinmiş olan Ahmet Midhat Efendi'yi de oldukça zorlar. Hapis hayatından değil işsizlikten ne yapacağını bilemez hale gelir.

Sürgün süresi "ıslah oluncaya dek" şeklinde belirlenmiş olan Ahmet Midhat Efendi, Ebüzziya Tefvik Bey ve kendisinin hapisane içerisinde gözetim altında

bulundurulmalarına dair kendilerine ulaşan telgraf üzerine oldukça üzülür ama bu ruhi sarsıntının sonunda onu yine tam bir teslimiyet duygusu bekler.

Buldukları hapishanenin Rodos'un en yüksek ve en güzel yeri olduğunu belirten Ahmet Midhat Efendi, hiç kimsenin bir mahkûm olarak buraya gelmemesini arzular ve şunları söyler:

Lâkin ben dua ederim ki siz bu mevkiî göreceksiniz iseniz yalnız bir seyyah suretiyle görünüz. Bizim gördüğümüz surette görmeden Allah dostları değil cidden düşmanları dahi esirgesin. Biz bu mevkie bir mevki-i ferah-fezâ diye girmedik. Bir mahpes bir zindan, bir diriler mezarı diye girdik. Fi'l hakika öyle olduk (Ahmet Midhat, 2002: 86).

Ahmet Midhat Efendi'nin bu duası ve bulunduğu hapishaneyi “diriler mezarı” olarak kabul etmesi onun sürgündeki psikolojisini görmek bakımından oldukça manidardır. Maddeten var olan ancak ruhen mevcut olmayan bu diriler mezarının bir üyesi olmak oldukça zordur. Güçlük sadece bu değildir. Hayattan soyutlanma, insanlardan soyutlanma ve tek başına mücadele edilmesi gereken yalnızlık duygusu sürgünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Sürgün için hasreti çekilen daimi bir mutluluğun artık uzaklaşmış olması kaçınılmazdır. Dünyada en büyük mutlulukları gören adamın, dünyadan en büyük acılarla ayrılacağına inanan Ahmet Midhat Efendi, geçmiş günlerinin aksine artık daimi bir mutsuzluğu gelecekte bekler gibidir (Ahmet Midhat, 2002: 90).

Sürgün, insanı kendi sürgünü üzerinde düşündüren karanlık bir süreçtir. Kimi zaman cılız çığlıklarla isyan edilen kimi zaman da isteksiz bir teslimiyet duygusuyla bağlanılandır. Ahmet Midhat Efendi'nin sürgünün yaratmış olduğu psikoloji hakkında sarf ettikleri bir hayli dikkat çekicidir. Kendi varlığını sadece

kendisi için değil başkaları için de bir muhafaza aracı olarak gören Ahmet Midhat Efendi sürgün karşısındaki aczini anlayınca kendini bambaşka bir hale girmiş gibi hisseder.

3.4.3.4. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi

Erken yaşlardan itibaren tam on beş kişilik bir ailenin sorumluluğunu taşıyan bir insan için elbette ki sürgün başka anlamlar da taşımaktadır. Bir sürgün için belki de kapatılamayacak tek yara, aileye dair olandır.

Aileye dair olan acıları dindirmek için Ahmet Midhat Efendi kendisine farklı uğraşlar bulur, yaşadığını hissetmeye çalışır. Hayatı boyunca ilerlemenin tek yolunun eğitimden geçtiğine inanan Ahmet Midhat Efendi, bazı muhafız çocuklarına okuma yazma öğretir. Bu uğraşların hepsi onun adeta zehir gibi hayatına katılmış tatlı birer şeker zerreciğidir.

Hapishanede geçirdiği her gün, eğitime hizmet etmeye çalışan Ahmet Midhat Efendi, Medrese-i Süleymaniye namıyla tanınan mektebin de ilk tohumlarını burada atmaya muvaffak olur.

Kendisini düzenlemiş olduğu bu okuma yazma kurslarıyla bir ölçüde tatmin etmeye çalışan Midhat Efendi'nin tek çare bulamadığı nokta ailesine duyduğu özlemdir.

Rodos'ta bir bayram günüdür. Âdet gereğince burada suçlular bayramdan bayrama muhafaza altında oldukları halde kale dışına çıkarılır ve gezdirilir. İşte kale dışında akşama kadar dolaştırılan Ahmet Midhat Efendi, kendi mahpusluğunu yargılamaya başlar. Bayram yerindekilerin hürriyetlerini kısıtlayan şeyin kendi özel meşguliyetleri olduğunu kendisinin ise bayram vesilesiyle kale haricine

çıkarılmasına rağmen hâlâ bir mahkûm ve esir olduğunu kuvvetle hissettiğini belirtir.

Kale içinde ve kale dışında hürriyetin sınırlarını çizmeye çalışan Ahmet Midhat Efendi, bayram günü aile hasretini derinden hisseder ve şunları söyler: “Of!..Bin kere, milyon, milyar kere of ki felâketimizi bütün bütün zehirleyen bir şey işte bu familya hasreti idi.” (Ahmet Midhat, 2002: 109).

Aile ile yaşanan saadetin daha sonradan büyük bir felâkete dönüştüğünü zindanda anlayan Ahmet Midhat Efendi, sürgünde ailesinin hatıralarıyla baş başadır. Kendisi Rodos'tayken ailesinden yitip gidenler de olmuştur. Yitirdiklerini Rodos dönüşü öğrenen yazar, sürgünün çaresiz bir ayrılık ve aynı zamanda mutlak bir yitiriş olduğunu fark ederek annesinin ve küçük kızının yaşadıkları özlem nedeniyle öldüklerine inanır ve şunları söyler: “Garabete bakınız ki, familyam içinde en ziyade familyanın evvel ve âhiri bulunan validem ile küçük kızım olduğu halde felâket kendi hükmünü bi-hakkın ifâ etmiş olmak için bu iki kıymettar vücudu dahi elimden almış.” (Ahmet Midhat, 2002: 109).

Ahmet Midhat Efendi artık sadece yalnızlık ve hasreti değil insanın hayatta taşıyabileceği en büyük yüklerden birini de omuzlamıştır. Birilerinin ölüm sebebi olarak kendini görmek. Tüm bunların tek bir sebebi vardır: Yaşanılan felâket, diğer adıyla sürgün.

3.4.3.5. Sürgünün Sağlığına Etkisi

Hayatı boyunca bir kere bile bir yerde üç saat kapalı oturmak zorunda kalmayan ve hiçbir zaman sıkılacak bir vakti olmayan Ahmet Midhat Efendi için hapis hayatı yaşamak her şeyden önce ruhî bir sarsıntıyı da beraberinde getirir.

Psikolojisi olumsuz bir şekilde etkilenen Midhat Efendi'de hastalık belirtileri görülmeye başlanır. Geçmiş günlerde kalan mutluluğun artık ulaşamaz olduğu düşüncesi, onu oldukça üzer hatta bir süre sonra o dereceye gelir ki ayakta dururken kurşun hatta yıldırımla vurulmuş gibi yere yıkılmaya başlar. Neticede doktorlar hastalığının keder hastalığı olduğunu keşfederler (Ahmet Midhat, 2002: 91).

3.4.3.6. Sürgünün Eserlerine Etkisi

Hapishane ortamında Ahmet Midhat Efendi'yi uğradığı felaketten bir nebze de olsun uzaklaştıran onun eğitim faaliyetleri ve edebî çalışmaları olur.

Ahmet Midhat Efendi, sürgün yıllarında yazı yazmaktan ve edebî eserler vücuda getirmekten hiç uzak kalmamıştır. Her sabah kitap sayfeleri cesâmetinde on altı sahife yazı yazan ve güne bu şekilde başlayan Ahmet Midhat Efendi, bu dönemde önemli eserler telif etmiştir. Bunlar *Dünyaya İkinci Geliş*, *Açık Baş* ve *Ahz-ı Sâr* adlı eserlerle birlikte *Kırkambar*'ın ilk on sayısı ve *Hasan Mellah* ve *Hüseyin Fellah* adlı hikâyelerin planıdır.

Kitap yazma amacına her ne kadar sürgünde aile ihtiyacı sebebi eklenmiş olsa da yayımladığı kitapları oldukça ilgi gören Ahmet Midhat Efendi, yazmaya olan tutkusunun her türlü nedenin üzerinde olduğunu düşünür. Çünkü hayatı boyunca o hep yazmıştır.

Övgü dolu sözler ve gösterilen ilgi karşısında acizliğini bir kez daha hisseder. Çünkü tüm bu övgüler ve iltifatlar ona mezarın içinden hissediliyormuş zannı verir. Gönlü çok uzaklarda bir yerde bırakmak zorunda kaldığı edebî ortamı arzular.

Sürgün bir kişinin basılan kitapta kendi adını kullanmasının yasak olduğu bu dönemde, yazılan yazıları kapalı mektuplar içine koyarak İstanbul'a gönderen Ahmet Midhat Efendi, gönderilen bu yazıların kardeşi Cevded'in ismiyle basılıp yayınlanmasını sağlar. Bu sayede hem ailesi İstanbul'da rahat bir yaşam sürer hem de kendisi bir sürgün olarak Rodos'ta tüm ihtiyaçlarını karşılar.

3.4.3.6.1. Hüseyin Fellah

Hüseyin Fellah, Ahmet Midhat Efendi'nin Rodos sürgünündeiken planını oluşturduğu bir eserdir.

Yazar bu romanda geleneksel anlayışa bağlı olarak dinlemiş olduğu masalların, halk hikâyelerinin ve meddah hikâyelerinin birikimlerinden yararlanmıştır. Romanın birçok yerinde meddah gibi okuyucuyla konuşmuş, okuyucunun sorabileceği sorulara cevap vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

Serüveni bol, sürükleyici bir roman olan *Hüseyin Fellah*'taki meddah konuşmalarının Ahmet Midhat Efendi'nin psikolojisini yansıtan ve düşüncelerini barındıran söylemler olduğunu ifade etmek mümkündür. Ayrıca roman kişileri özellikle Mustafa Civelek ve kadın karakter Şehlevend'in konuşmaları Ahmet Midhat Efendi'nin psikolojisinden izler taşımaktadır.

Romana acımasız bir katil olarak kattığı Mustafa Civelek'i romanın ilerleyen bölümlerinde insanın varlığı, düşünceleri, erdemi üzerine derin konuşmalar yapan bir filozofa dönüştürmüştür. Özellikle şeytanlık erbabı insanlarla canını feda edercesine vatani için çaba sarf edenleri karşılaştırdığı şu

cümler memleketin eli kalem tutanlarına gerek idareci anlayışın gerekse de genel olarak insanların yaklaşımını vurgulaması itibariyle önemlidir:

Hakîmler içinde vatana muhabbetle hizmet ve hamiyet olduğunu anlamış, inanmış olan adam vardır ki bu itikadı yolunda sonunda canını dahi feda eylemiştir. Bu davayı şeytanlık erbabı dahi eyler. Ancak sadece kendi şeytanlık garazı ve nefsanî hastalığı için bir âlet etmek üzere eder. İşin encamı geldi mi bu dava üzerinde can fedası şöyle dursun, hatta bu son vazifeyi ifa edenleri dahi saflıkla itham ederler. Sen geberip gittikten sonra vatan nerede kaldı? Sen nerede kaldın? diye alay ederler (Ahmet Midhat, 2003:319-320).

Ahmet Midhat Efendi bu satırlarla özellikle devlet erkânına seslenir gibidir. Bu insanların sadece nefisleri için çalıştıklarını, vatan ve millet uğruna canlarını feda etmek bir kenara dursun, çıkar peşinde koşmadan çalışan insanları saflıkla suçlayıp alay ettiklerini söyler.

Ahmet Midhat Efendi'yi, Namık Kemal'i, Ebüzziya Tevfik'i, Hüseyin Sîret'i sürgüne mahkûm eden hissettikleri hürriyet sevdasıdır. Özellikle özgürlükten, hür düşünceden bahsettikleri için dönemin idari anlayışı tarafından gerçekleştirilen farklı uygulamalarla susturulmaya çalışılmışlardır. Ancak sürgünde dahi eserleriyle konuşan bu isimler yasak kelimeleri kullanmaktan hiç vazgeçmemişlerdir. Yaratmış olduğu Şehlevend karakterinin ağzından kendilerini böyle bir cezaya layık görenlere "Siz intikama kudreti yoktur zannedilen yüreklerini yaktığınız bunca bîçarelerin, gerçekten intikamlarını alacak yok mudur?" diyerek hükümete seslenen Ahmet Midhat Efendi, hürriyet ile ilgili düşüncelerini roman kişisi Mustafa ile aktarmaya devam eder:

Umumi bir nazarla bakılsa gerçi insan hür olarak yaşamak için yaratılmıştır ve bu dünya dahi insanı hür olarak yaşatmaya kâfi olmak üzere yaratılmıştır. Ancak daha medeniyetlerinin başlangıcında insanoğlu bir medeniyet sureti tasavvur eylemiştir ki kendi kendisini bu suretle esaret altına sokmuştur (Ahmet Midhat, 2003:321).

İnsanların kendi kendilerine oluşturdukları esareten kurtulup hürriyeti temin etmelerinin ve yeni bir düzenin kurulmasının bir on bin seneye daha muhtaç olduğunu söyleyerek hürriyet ve özgürlük kavramlarına henüz toplumun hazır olmadığını vurgulamıştır. Bu hayali gerçeğe dönüştürmek için yapılan girişimlerin olumsuzluğuna dikkat çekerek şunları da eklemiştir: “İnsanlığın tamiri için insanlığı yıkmak lazım gelirse, sonra tamire muvaffak olacak insanlık kalmaz ki, tamiri ve yenilenmesi mümkün olabilsin!” (Ahmet Midhat, 2003:321)

Ahmet Midhat Efendi'nin bazen meddah gibi kendisinin konuştuğu bazen de romanda karakterlerini konuşturduğu ve bu yolla düşüncelerini de olay örgüsü içinde paylaştığı aşikârdır. Yazar, roman kişilerinin ayrı ayrı trajedilerini vurgularken karamsar ruh halini okuyucuyla paylaşmıştır. Özellikle sosyal adaletsizlik, talihsizlik, acı, umutsuzluk, bela dillerden düşürülmemiştir.

Şehlevend'in söylediği; “Bir kere bela ile tanışıklık peyda etmiş olan adam nereye gitse belanın onu takip edeceği feleğin koyduğu tabî bir kanun hükmündedir.” (Ahmet Midhat, 2003:14) ifadesi, yazarın uğradığı sürgün felaketini bir yazgı olarak algıladığının ve kabullendiğinin göstergelerindendir.

Yine Ahmet Midhat'in dile getirdiği; “Felaketzede ve mihnete düşmüş olanların ömrü çabuk geçmemişse, mihnet dakikalarının her biri erbabına bir asır kadar geldiğinden neşet eder.” ifadesi, kendisi de bir felaketzede olan yazar için

zaman kavramının normal insanlarınkinden ne denli farklı olduğunu vurgulaması itibariyle önemlidir.

Ahmet Midhat'ın karamsar ruh hali roman kişilerinin karakterlerine yansıdığı gibi romanda kullanılan mekân adlarına da yansımıştır. “Hendekler, Kanlı Burçlar, Kara Cehennemın Kahvesi” bu bağlamda sıralanabilecek birkaç mekân adı olarak dikkat çekmektedir.

3.4.3.6.2. Jön Türk

1908'de yazılan *Jön Türk*, Ahmet Midhat Efendi'nin Rodos'tayken kaleme aldığı bir eser olmamasına rağmen II. Abdülhamid döneminde yaşanan sürgün vakalarını konu edinmesi itibariyle çalışmamızda yer almaktadır.

Romanda Nurullah ve Ceylan komşu çocuklarıdır. Serbest bir şekilde büyümüş olan Ceylan, bir ara Nurullah'la yakınlaşır ancak yapıları ve yetiştiriliş tarzları tamamen farklı olduğundan Nurullah, Ceylan'la evlenmek istemez. Kendisine daha uygun bir eş olarak Ahdiye'yi seçen Nurullah, Ceylan'ın bir oyunuyla saraya jurnal edilir. Ceylan, hem bir Jön Türk, hem de bir hafiye olan babası Kâzım Bey'in dolabındaki yasaklanmış yayınları bir aralık Nurullah'ın odasına koymayı başarmıştır. Bu jurnalle kendini bir anda hapisanede bulan Nurullah, üç ay sonunda Akka'ya on beş yıllığına kalebent olmaya mahkum edilir (Ahmet Midhat, 2003:190).

Ancak Kemal Timur'un da tespitiyle sürgüne gidenler gittikleri yerde birçok sorunla karşılaşmalarına rağmen Nurullah, Akka'dan memnun kalmış hatta ailesini de bir süre sonra yanına almayı başarmıştır. (Kemal Timur, 2008:199)

Bir süre sonra Fransız dostu Mösyö Coen'in yardımıyla İskenderiye'ye kaçan Nurullah, yaşadığı sıkıntılara rağmen buradaki yaşamına da kısa sürede alışmış ve II. Meşrutiyetin ilanı ile da İstanbul'a dönmüştür. Romanın sonunda Ceylan intihar etmiş, Kâzım Bey de tutuklanmıştır. Ahmet Midhat Efendi, bu sonla kendisini de sürgüne gönderen anlayışı ve yönetimi adeta cezalandırmak istemiştir.

Jön Türk romanında Ahmet Midhat Efendi istibdat anlayışı karşısında direnç gösteren bir karakteri sergilemeyi tercih ederken kendi direncini de vurgulamaya çalışmış gibidir.

3.4.4. EBÜZZİYA TEVFİK (1849-1913)

3.4.4.1. Ebüzziya Tevfik'in Hayatı Hakkında Genel Bilgiler

Ebüzziya Tevfik, 10 Şubat 1849'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Gür, 1998:24).

İlk eğitimi hakkında fazlaca bir bilgi yoktur. Var olan belgelere göre Sultan Ahmet semtindeki Cevrî Usta Mekteb-i İbtidâiyyesi'nde öğrenim görmüştür. 1857'de babası Hasan Kamil Efendi'yi kaybettikten sonra tahsilini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Kendisi bu konuyla ilgili olarak, kısa öğrenim hayatı boyunca Türk dilinin önemli büyük eserlerini bile okumaya fırsat bulamadığını ve hiç Arapça ders görmediğini ifade etmiş ve bu ifadelerle düzenli bir eğitim hayatının olmadığını da vurgulamıştır. Ebüzziya Tevfik eğitim hayatı hususunda Tanzimat neslinin birçok yazar ve şairinin yaşadığı kaderi yaşamıştır. Çok fazla Türkçe ders almamış olmasına rağmen bu çalkantılı dönemde yetişmiş diğer şair ve yazarlar gibi kendisini yetiştirmeyi bilmiş ve ilerleyen yıllarda birçok alanda yetkiyle söz söyleyebilecek duruma gelmiştir (Gür, 1998:25).

Öğrenim hayatını yarıda bırakmak zorunda kalan Ebüzziya, Maliye Sergi Kalemi'nde stajyer olarak ilk memuriyetine başlamıştır (Gür, 1998:25). Daha sonraki süreçte bir ara nakledildiği Maliye Kitabet Odası, Ebüzziya Tevfik'in edebiyatla giriştiği ilk münasebeti sağlayarak onun dönemin edebiyat ve basın çevrelerini yakından tanınmasına vesile olmuştur (Gür, 1998:26).

Edebiyatla kurulmuş olan bağ giderek kuvvetlenmiş ve Ebüzziya, ilk yazısını imzasız olarak 16 Ekim 1865'te *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetesinde

yayımlamıştır. Bir istatistik fıkrasına itiraz için yazılmış olan bu yazı, onu uzun bir süre kader ve ülkü arkadaşlığı yapacağı Namık Kemal ve dönemin edebiyat alanındaki en önemli simalarından Şinasi'yle tanıştırmıştır. Bu tanışıklık Ebüzziya Tevfik'in hayatını, geleceğini, edebi kimliğini ve siyasi düşüncelerini derinden etkilemiştir (Gür, 1998:26).

Memuriyeti kendisi için ikinci plana atan Ebüzziya Tevfik, Namık Kemal'in destekleriyle *Tasvir-i Efkâr*'a yazılar yazmış ve baş döndüren bir tempoyla *Tasvir-i Efkâr* matbaası için çalışmıştır (Gür, 1998:26-27).

Dönemin kabiliyetli devlet adamlarından Midhat Paşa'nın matbuat âlemine karşı yakınlığı neticesinde Ebüzziya Tevfik, Şura- yı Devlet'e ikinci sınıf mülazım olarak girmiş dolayısıyla da buradaki siyasi ve edebi çevrelerle daha fazla vakit geçirme imkânı bulmuştur (Gür, 1998:27).

Yazı faaliyetine ağırlık veren Ebüzziya Tevfik, sadece *Tasvir-i Efkâr*'a değil, dönemin önemli mecmuaları *Diyojen* ve *Hakayikü'l-Vekayi*'ye de yazılar vermiştir (Gür, 1998:27).

1872'de Şûrâ-yı Devlet'teki görevinden azledilen Ebüzziya Tevfik, bu görevden azledilişinden sonra edebiyata, basına ve matbaacılığa daha fazla zaman ayırma imkânı bulmuştur. Bu arada *Ecel-i Kaza* adlı piyesi kaleme alan yazar, *İbret* mecmuasında da muharrir olarak göreve başlamıştır. Derginin rejim muhalefeti sebebiyle İzmir'de bulunan Mahkeme-i Kebîre-i Merkeziye başkâtipliğine atanmış ve Midhat Paşa'nın yeniden sadrazam olmasıyla da İzmir'e gitmekten son anda kurtulmuştur (Gür, 1998:27-28).

9 Kasım 1872'de çıkarmaya başladığı *Hadika*, 56. sayısında iki ay süreyle tatil edilince *Cüzdan* adında bir dergi yayımlamış ancak bu dergi henüz ilk sayısında toplatılmakla kalmamış aynı zamanda süresiz olarak kapatılmıştır. Tüm

bu kapatma girişimlerinin neticesinde son olarak 15 Mart 1873'te *Sirac*'ı çıkaran Ebüzziya Tevfik'in hükümeti tehdit eden yazıları ve 1866'da iştirak ettiği Yeni Osmanlıların faaliyetleri *Sirac*'ın kapatılmasına ve kendisinin de sürgüne gönderilmesine neden olmuştur (Gür, 1998:28-29).

3.4.4.2. Ebüzziya Tevfik'in Tutuklanması ve Sürgüne Gönderilme Gerekçesi

Basın hayatının önde gelen simalarından biri olan Ebüzziya Tevfik, yayımlamış olduğu bir makale dolayısıyla hükümetin hedef tahtası olmuştu. Çünkü bu makalenin başlığı Sadrazam Fuat Paşa'nın ünlü sözü "Devlet İstikrarsız Yaşayamaz" ifadesinden oluşuyordu. Söz konusu makale nedeniyle yakalanan yüksek tirajlar yavaş yavaş *Sirac*'ın sonunu hazırlamaya başlamıştı (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:451).

Ebüzziya Tevfik'i sürgüne yaklaştıran neden, sadece *Sirac*'ın tirajları ile ilgili değildi. Padişahın da katılacağı Viyana Sergisi ile ilgili haberin veriliş tarzı da önemliydi. O dönemde padişahın söz edilirken birtakım teşrifat kurallarına uyulması gerekiyordu. Padişaha dair unvanların ve ona mahsus lakapların kullanılması şarttı. Bu arada hürmet ifadesi olarak padişahla ilgili bilgilerin başköşede verilmesi de gerekliydi. Oysa Viyana Sergisi ile ilgili haberlerin başına Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" adlı tiyatro oyununun Osmanlı Tiyatrosu'nda icra edileceğine dair bir haber yerleştirilmişti. Padişahla ilgili haber ise bu bölümün hemen altında şöyle verilmişti: "Padişahın Viyana Sergisi'ni teşrif veya adem-i teşrifleri meşkûk olduğunu *Libertê* yazıyor." (Gür, 1998:243).

Viyana Sergisi haberi adeta bilinçli olarak Sultanı küçük düşürmeye yönelik bir hareket olarak algılandı.

Dönemin şartları düşünüldüğünde biraz aşırıya kaçan bu kural tanımazlık, hükümet tarafından hiç ihmal edilmedi. *Sirâc*'ın son sayısında devlet büyükleri için kullanılan hürmet ifadeleri de bir işe yaramadı ve *Sirâc* kapatıldı. Bu dönemde hükümet aleyhine yayın yapan *İbret* ve *Hadîka* da *Sirâc*'la aynı kaderi paylaşmak zorunda kaldı. Ebüzziya Tevfik, Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Nuri ve İsmail Hakkı Bey'ler 7 Nisan 1873'te tutuklandılar. Namık Kemal Magosa'ya, Ahmet Midhat Efendi ve Ebüzziya Tevfik Rodos'a, Nuri ve İsmail Hakkı Bey'lerse Akka'ya sürgüne gönderildiler.

Ebüzziya Tevfik kendisinin tutuklanıp umumi hapishaneye götürülüşünü ilk anlarda gayet olağan bir durum olarak görmüş ve bu duruma çok fazla bir ehemmiyet vermemiştir ancak kendisini umumi hapishaneye götürmek için gelen polis komiserinin yanından bir an bile ayrılmamış olması Ebüzziya Tevfik'e tutuklanmış olabileceği ihtimalini kuvvetle hissettirmiş ve bu hissiyatında yanılmayan Ebüzziya Tevfik götürüldüğü hapishanede kendisini bekleyen Zaptiye Nazırı'ndan aldığı bilgiyle tutuklandığını tam olarak öğrenmiştir (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:455).

Gazetecilerin çokça alışkın olduğu Zaptiye Nezareti ziyaretleri, bu sefer Ebüzziya Tevfik'i 1155 günlük yani 38,5 aylık Rodos sürgününe mahkûm etmiştir (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:469).

3.4.4.3. Ebüzziya Tefvik'in Sürgün Günleri

Ebüzziya Tefvik'in tutuklandığı gün umumi hapishaneye birkaç saat arayla Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Nuri ve Hakkı Bey'ler de getirilmiştir.

Bir gün sonra tutuklular, Pesendide vapuruna bindirilerek alelacele Çanakkale'ye gönderilmiş, burada birkaç gün beklenildikten sonra asıl sürgün yerlerine kendilerini ulaştıracak Kandiye adlı gemiye nakledilmişlerdir (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:490). Yol güzergâhında ilk durak olarak belirlenen Rodos'a birkaç gün içinde ulaşılmış ve Ahmet Midhat Efendi ile Ebüzziya Tefvik Mabeyn yaveri Bahri Bey tarafından haklarında çıkarılmış olan kararlar birlikte hapishaneye teslim edilmişlerdir.

3.4.4.4. Sürgünün Psikolojisine Etkisi

Aynı kaderi yaşayanların farklı farklı yerlere sürülmüş olmaları sürgünün yalnızlaştırma politikasına hizmet etmiştir.¹⁷ Ancak gurbet hayatının elemelerini hep bir arada oldukları takdirde daha az hissedeceklerinin farkında olan Ebüzziya Tefvik, bu hususta diğer isimlere göre daha şanslıdır. Çünkü aynı kaderi uzunca bir süre paylaşacağı Ahmet Midhat Efendi ile beraberdir.

---

¹⁷ Ebüzziya Tefvik'in sarf ettiği şu cümleler sürgünün psikolojiye etkisini göstermesi ve onun sürgün kişiyi yalnızlaştırma amacını aydınlatıyor olması itibariyle oldukça dikkat çekicidir: "Hepimiz ister bir maksat uğruna, ister hiçbir sebep yokken- ortak bir belaya uğratılmıştık. Hepimizin yaptığı hiçbir oran aranmadan, aynı ölçüde sayılmış ve aynı ceza ile cezalandırılmıştı. Peki, aynı belaya uğratılmış, belirsiz bir sürece sürgüne gönderilmiştik diye yerlerimiz hangi ölçüye göre böyle değişik biçimde düzenlenmişti?" (Ebüzziya Tefvik, 2006 a:502).

Sürgünü her şeyden önce “yalnızlaştırma ve çevreden soyutlandırma” amacına hizmet eden bu cezalandırma usulü, insanları psikolojik açıdan çöküntüye uğratacak birçok kötü sürprizi de sunmaktan uzak kalmaz. Ebüzziya Tefik, Ahmet Midhat ile birlikte kendilerine sürgün cezalarını çekecekleri evin bulunmasından sonra o eve yaptıkları ilk gezi sırasında hapishaneyi görür ve şunları söyler: “Zindan!.. Evet zindan... Bir sürgün için tüyleri ürpertecek müthiş bir kelime. Öyle müthiş bir kelime ki her anlamıyla Ortaçağ zulümlerini dile getirmektedir.” (Ebüzziya Tefik, 2006 a:513). Ebüzziya Tefik her ne kadar o anda en azından zindanda yaşamak zorunda kalmadığı için mutlu olsa da kendilerine bulunan evde sadece bir gün geçirebilmişler ve o sürgünlerin en çok korktukları kadrine uğrayarak Binbaşı Ata Bey’in kendilerine okuduğu telgrafla hapishaneye gönderilmişlerdir. Serasker Hüseyin Avni tarafından çekilen telgrafta Ahmet Midhat Efendi ile Ebüzziya Tefik’in kışlanın münasip bir yerinde korunmaları ve herhangi bir şekilde kaçma ihtimallerini önlemek için iyi korunmalarına dikkat edilmesi özellikle istenmişti.

Kendilerine kalmaları için zindan bahçesinde muhafız subaylarına ait yıkık, dökük bir daire vermişlerdi. Öncelikle bu daireyi kullanılır hale getirmişler daha sonra da büyük bir temizliğe başlamışlardı. Kendilerini epey rahatsız eden böceklerle mücadele etmiş, kükürt ve tütsü yakarak odalarındaki haşereden kurtulmaya çalışmışlardı. (Ahmet Midhat, 2002:87)

Zindan da güya ki imtiyazlı olarak nitelendirilen Ahmet Midhat ve Ebüzziya Tefik, bu ve benzer şekilde uğraşmak zorunda kaldıkları birçok sorun nedeniyle edebiyat ve basın dünyasından uzaklaşma mecburiyetine düşüyorlar ve sürgün de bu şekilde “uzaklaştırma” eylemini tam mânâsıyla gerçekleştirebiliyordu. Yakınlarıyla olan iletişimleri de sürekli kontrol altında

tutuluyor ve karşılıklı gönderilen mektuplar ancak açılıp incelendikten sonra muhatabına teslim edilebiliyordu. Bu sıkı gözetim hali de sürgünleri psikolojik olarak olumsuz yönde etkilemeye yetiyordu.

Sürmeye başladıkları tekdüze hayat, insan olarak onları tatmin etmekten bir hayli uzaktı. Ebüzziya Tevfik, “sıradanlık” kavramının içine giderek yerleştiği sürgün günleri hakkında şunları nakleder:

Sabahları erken güneşin doğuşunu seyretmek için terasa çıkıyor, güneş tepeye vardığı zamanlar içeride serinliyor, akşamları da yemekten sonra yine oraya çıkıp yıldızlı gökyüzünü, uzakta parlayan denizi, tabiatın engin güzelliklerini seyrederek avunmaya çalışıyorduk. Fakat sonu ne olacağı belirsiz bu tekdüze hayat, her şeye rağmen bize ağır geliyordu (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:528).

Hapishane içerisinde değişik uğraşlara ihtiyaç duyan Ebüzziya Tevfik ve Ahmet Midhat Efendi, biraz da aydın insanlar olduklarını unutmamak ve bunun sorumluluğunu hissetmek suretiyle Rodos zindanında ilim ve sanat akademisi kurmuşlardı. Kendilerini zindana hapseden insanlara hâlâ tüm güçleriyle var olduklarını hissettirmeye çalışıyorlardı. Ahmet Midhat Efendi, okuma-yazma kursları verirken; Ebüzziya Tevfik de mahkûmlara hapishanede tanıştığı Hasan Reis adındaki bir yontma ustası vesilesiyle çeşitli nalın ve tütün kutuları yaptırıyor ve bunların hapishanede satılmasını sağlıyordu. Her ikisinin katkılarıyla hapishane gibi bir ortam bir anda ilim ve sanat yuvası haline dönüştü. Elde edilen başarı bu iki sürgünü hem yalnızlıklarından uzaklaştırıyor hem de onlara belli bir süre boyunca tatmadıkları mutluluk duygusunu tattırıyordu.

3.4.4.5. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi

Sürgün yaşamı, bilhassa sürgüne gidenleri aile hayatları itibariyle zorlamayı amaç edinir. Ebüzziya Tevfik, sürgünde her zaman güçlü olmaya çalışsa da bilhassa oğlu Ziya'yı düşündükçe kaderine isyan eden çaresizden farksızdır ve onun çaresizliği en fazla hissettiği anlar ailesini düşündüğü anlardır. Ebüzziya Tevfik Pesendide vapuruna binmeden önce, kendisini uğurlamaya gelen oğlu Ziya'nın Şemsettin Sami'nin kucağında sarf ettiği cümleler oldukça anlamlıdır. Ziya, padişahın babasını çok uzak bir yere gönderdiğini öğrenince çocuk masumiyetiyle babasının elindeki bastonu işaret ederek şöyle der: “Öyleyse o bastonu bana ver de içindeki şişi çıkarıp onun karnına sokayım!..” (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:461).

Sürgünü bilmeyenler için gülümsemeye vesile olacak bu sözler “Sürgün bir baba” olarak Ebüzziya'yı derinden etkilemiştir.

Vapura binen Ebüzziya Tevfik, tarifi mümkün olmayan bir acıyla baş başadır. Oğlu Ziya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Baba Ebüzziya Tevfik'in içinde oğlunu bir daha görebilme umudu bile adeta eriyip gitmiştir. Daha sonra yaşananlara isyanla karışık oğlu Ziya için yazdığı şu satırlar oldukça etkileyicidir:

Bilseydim ki şu kadar yıl, şu kadar ay... Yine de kendimi avutabilirdim. Ama bu benim için de meçhul olduğu gibi, bizzat beni sürgüne yollayanlar için de meçhuldü. Sadece akıllarına ermiş, bir yer bulmuşlar ve vapura bindirip yola çıkarmışlardı (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:473).

Sözleriyle sürgün kişilerin ailelerinin de aynı cezayı, sürgün cezasını çektiğini ifade eden Ebüzziya yaşadıklarından biraz da Namık Kemal'i sorumlu tutar. Namık Kemal'in V. Murat hayranlığının kendilerini bu hallere getirdiğine inanır. Namık Kemal, Pesendide vapurunda oğlu Ziya'dan henüz ayrılan Ebüzziya Tevfik'e teselli verirken Ebüzziya'nın sarf ettiği cümlelerde belirli bir kızgınlık hâkimdir:

(...) Sen Avrupa'dayken sadece kızın Feride'yi düşünür, sadece ondan bahseder, sadece onun ayrılık acısıyla yanıp yakılırdın. Ekrem'in yüzünü bile görmemiştin. Onu ancak, baban sana yazdıkça hatırlardın. Senin o zamanki Feride'n ne ise benim de şimdi Ziya'm odur (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:484).

Sürgüne doğru giden vapurun içinde bulunanlar hem "sürgün" hem de "baba"dır. Her ikisinin birden bir adamdaki mevcudiyeti ise tam anlamıyla felakettir. Bu felaketi uzunca bir müddet tek başına yaşayan Ebüzziya Tevfik, 6 Temmuz 1874'te ailesinin Rodos'a gelmesiyle çocuklar gibi şenlenir. Kıyıya yaklaşan sandalın içinden oğlu Ziya'nın "İşte beybabam!" nidasını işiten Ebüzziya Tevfik bu sesle adeta yeniden dünyaya gelir. Duyduğu sesi dünyanın en aziz, en tatlı sesi olarak nitelendiren Ebüzziya Tevfik sevincini şu cümlelerle açıklar:

O ses ki yankıları bir yıldan fazladır bir saniye olsun kulaklarımdan eksilmemişti. Kulaklarımdan demek de yetmez, kalbimin derinlerinde çınlayıp durmuştu. O sesin bir eşi ve benzeri şu yeryüzünde daha yoktu. O ses tekti ve o ses dünyada bir başkası tarafından taklit edilemezdi (Ebüzziya Tevfik, 2006 a:613).

Sürgünün geri kalan kısmında kimi zaman zindanda kimi zaman da ailesinin yanında bulunan Ebüzziya Tefvik, ailesinin gelişiyle günlerini önceki döneme nispeten daha rahat geçirmeye başlamıştır.

3.4.4.6. Sürgünün Edebî Faaliyetlerine Etkisi

Ebüzziya Tefvik, sürgün olarak geçirdiği yıllarda hem aydın bir kişi olarak mahpuslara el sanatlarını öğretmişti hem de bir taraftan kitap okumayı ve yayın faaliyetlerini devam ettirmişti. O dönemde bir mahkûmun kendi adını kullanarak kitap çıkarması mümkün olmadığından bu faaliyetleri “Ziya’nın babası” anlamına gelen “Ebüzziya” lakabını kullanarak sürdürmeye çalışıyordu (Gür, 1998:29).

Rodos’ta iken can sıkıntısını yenmek için bir ara Hâfız-ı Kütüp Abdullah Efendi’nin *Dürretü’l Gavvâs Evhâmi’l Havâs* adlı eserini okuduğunu belirten Ebüzziya Tefvik, bir de vaktiyle okuduğu *Bir Milyon Galat* adlı Fransızca bir eserden etkilenerek bizim edebiyatımızda yazı dilindeki yanlış kullanılan kelimeleri incelemeye koyulduğunu söyler (Gür, 1998:29).

Sürgünden döndükten sonraki yıllarda edebiyattan ziyade basın ve matbaacılık hayatındaki başarısıyla dikkatleri üzerine çeken Ebüzziya Tefvik’in Rodos’tayken yazdığı eserler şunlardır: *Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniyye* (1879) adlı Osmanlı nesrinin tekâmülünü gösteren antoloji, *Habîbe Yahut Semâhât-ı Aşk* (1874) adıyla Victor Hugo’nun *Angelo Tyran de Padoue* isimli piyesinden adapte ve *Üç Yüzlü Bir Karı* (1877) adıyla Paul de Kock’tan Ahmet Midhat’la yaptığı çeviri (Gür, 1998:30).

3.4.4.6.1. *Ecel-i Kazâ*

Ecel-i Kazâ, 1872’de basılan telif bir tiyatro örneğidir. Ebüzziya Tevfik’in ilk kitabıdır. Yine Ebüzziya’nın ilk ve tek telif tiyatrosudur. Ayrıca Türkiye’de Türk halkına karşı oynanan ilk telif eserdir (Gür, 1998:144). İçerisinde Ebüzziya’yı sürgüne gönderen idari anlayış ile ilgili ipuçları bulunduğu için bu bölümde incelenecek eserlerin ilki olacaktır.

Ecel-i Kazâ o devirde çok seyirci bulan bir tiyatro eseridir. Devrine göre çok yüksek bir fiyattan satılmasına rağmen kısa zamanda tükenmesi, *Vatan Yahut Silistre* gibi o dönemde büyük ilgi gördüğünü göstermektedir. Oyunun ilk tiyatro eserlerinden olması, bazı yanlışlıklar yapılmasını bize olağan göstermektedir. Örneğin oyunun beş perde olduğu halde altı perde şeklinde yazılması büyük bir hatadır (Ebüzziya Tevfik, 2006 b: 21).

Eserde oyun kişileri birlikte olamama, mutlu olamama gibi korkular duymaktadırlar. Her ne kadar Ebüzziya Tevfik’in sürgün döneminden hemen önce kaleme alınmış bir eser olsa da yaşanan endişeleri ve duyulan korkuları dile getirmiş gibi görünmektedir. Oyun kişilerinin bu sıkıntılarına sebep olan, başka bir oyun kişisi olan ve devleti temsil eden Laz Murad Paşa’dır. Diğer karakterlerin Laz Murad Paşa için söylediği kötü sözler, sanki Ebüzziya Tevfik’in sürgünde kendisini sürgüne gönderenler için söylediği sözlerdir.

Ebüzziya Tevfik, yalnız sözlerle değil yarattığı bazı karakterlerle de ideallerine ulaşma arzusundadır. Bunu idealindeki din adamını canlandırdığı Hulusi Efendi karakterinde görebiliriz.

Eserin sürgünle ilişkisi konusunda; eserde “romantik aşk”ın bir araç olduğunu düşündürebilecek ipuçları vardır. Erzurum Valisi Lâz Ahmet Paşa’nın müstebit bir idareci oluşu, buna karşı koymaya çalışan şahsiyetlerin bulunuşu, “romantik aşk” vesilesi ile hürriyet-istibdat mücadelesine yönelik bir mesaj verilmek istendiğini düşündürmektedir. Nitekim bizden önce de aynı hususa işaret edenler olmuş, meselâ bir kaynakta şu tespit yapılır:

Eserin konusu, müstebit bir idareci olan Erzurum Valisi Lâz Ahmet Paşa’nın idare ettiği vilayet halkı kadar, aile fertlerini de baskı altında tutması üzerine kurulmuştur. Paşa’nın kızı hürriyet fikirlerini temsil eder, babasına karşı (istibdada karşı) mücadele halindedir (Ebüzziya Tevfik, 2006 b: 22).

Oyun içerisinde Lâz Murad Paşa, üstesinden gelebilecek durumda iken; ileride daha çok zaman alacağını düşündüğü bir kişiyi-Pertev’i ortadan kaldırmayı, etkisizleştirmeyi düşünmektedir. Belki de Lâz Murad Paşa’nın sözünü ettiği ortadan kaldırmak, Ebüzziya Tevfik için sürgüne gönderilmek anlamına gelmektedir. Bu mesajı vermek için, tam sürgün ruhuna uyan bir düşünce olduğundan aşağıdaki satırları yazmıştır: “PAŞA: Bırak efendim... Ben hakîm değilim, hâkimim... Şimdiden habîsi öldürüp de fırsat vermemek elimde iken zâhir ef’âlimi size haklı göstermek için bırakayım da hem başımıza belâ çıkarmasın, hem yine bugün istemediğimiz şeye yarın uğrasın.” (Ebüzziya Tevfik, 2006 b: 88).

3.4.4.6.2. *Habîbe Yahut Semâhat-ı Aşk*

Ebüzziya Tevfik’in tiyatro ile ilgili ikinci ve son eseri *Habibe Yahut Semâhat-ı Aşk*, Victor Hugo’nun *Angelo Tyran de Padove* (1835) adlı eserinden bir

uyarlamadır. Bu adapte eseri Ebüzziya, Rodos zindanında iken yazmış ve Ağustos 1874'te yayımlatmıştır. Osmanlı Tiyatrosu'nda sahneye konan eser, II. Meşrutiyet'ten sonraki dönemde de birçok defa oynanmıştır (Gür, 1998:163).

Prof. Dr. Zeynep Kerman hazırlamış olduğu doktora tezinde *Angelo Tyran de Padoue* adlı esere yer vermiş ve Ebüzziya Tevfik'in adaptesiyle karşılaştırmıştır. Zeynep Kerman'ın belirttiğine göre XVI. Yüzyıl İtalya'sında geçen olayı Ebüzziya Tevfik anlatırken Türk-İslam tarihine aktarımda bulunmuş, şahısların adlarını, kültürel unsurları ve inançları da değiştirmiştir (Gür, 1998:163).

Romantik dram özelliği gösteren bu adaptenin ne maksatla yapıldığını ise eserin başında yer alan açıklamalardan öğrenmek mümkündür:

(...) Yazar, piyesi ülkede uygulanan zulmü, istibdâtı ve keyfî icraatı gözler önüne sermek için uyarlamıştır. (...) Yalnız şu hakikati göstermek içindir ki hükûmet-i keyfiyeyi adl ve hakka tercih eden ehbâb-ı istibdât velev müslüman olsun fecâyî'e cüretten ve o yolda vesâil-i iblispesendâne istimâlinden bir vakitte ictinâp etmez (Gür, 1998:164).

Adaptedeki amaç, asla tek başına XVI. yüzyıl İtalyası'nda geçen hayali bir vakayı Türk-İslam tarihine aktarmak suretiyle bir facia yazmak değildir. Ebüzziya Tevfik, vakayı istibdat zulmünü anlatmak için uygun bulduğundan bu uyarlamayı tercih etmiş ve *Habîbe Yahut Semâhat-ı Aşk* adlı tiyatro eserini oluşturmuştur (Gür, 1998:164). Tamamen siyasi mesajlı bu tiyatro eserinde, istibdadı oluşturmakla itham edilen Sultan Abdülaziz'in katlinin gerekliliği vurgulanır. Eserin ön sözünün çıkartılarak yayımlanmasına izin verilmiş ve Abdülaziz tahttan indikten sonra da ön sözüyle birlikte baskısı yapılmıştır.

3.4.5. İSMAİL SAFA (1867-1901)

3.4.5.1. İsmail Safa'nın Hayatı Hakkında Genel Bilgiler

“Şair-i mâderzâd” İsmail Safa, 21 Mart 1867’de Mekke’de dünyaya gelmiştir. Babası Trabzon’da tüccarlıkla uğraşan İsmail Efendinin oğlu Mehmet Behçet Efendi’dir. Mekke’de bulunmaları Mehmet Behçet Efendi’nin Hicaz Vilayeti mektupçuluğu dolayısıyladır (Karaca, 1990: 1).

İsmail Safa’nın annesi Ayşe Samiye Hanım ise Fatih Sultan Mehmet’in hocalığını yapan Akşemsettin’in torunlarından. Mehmet Behçet Efendi’nin Ayşe Samiye Hanım’dan İsmail Safa’nın dışında Ahmet Vefa, Hacer Merve ve Ali Kami adında üç çocuğu daha dünyaya gelmiştir. Mehmet Behçet Efendi eşi Ayşe Samiye Hanım’ı Hicaz mektupçuluğundan istifa edip İstanbul’a döndüğü bir sırada 1873 tarihinde kaybeder (Karaca, 1990: 3-4).

Annesinin bu erken vefatının ardından 1879’da da babası Mehmet Behçet Efendi’yi kaybeden İsmail Safa’ya annesizlik ve babasızlık büyük acı verir. Aile hayatında yaşadığı acıların ve büyük kayıpların bundan sonra da ardı arkası kesilmeyecektir. İlerleyen yıllarda verem illeti nedeniyle aile efradından çok sayıda buna benzer acı kayıplar verecek ve bu acılar İsmail Safa’yı gerek mizaç, gerekse de yazın hayatındaki psikoloji itibariyle çokça etkileyecektir.

Anne ve babasının kaybindan sonra kardeşleri Ahmet Vefa ve Ali Kami ile birlikte Darüşşafaka’da öğrenim görmeye başlayan Safa, Behçet Efendi’nin büyük mahdumu olması sıfatıyla çocuk yaşından itibaren kardeşlerinin tüm sorumluluğunu ve

eğitimlerini üzerine alır. Başarılı tahsil hayatından sonra sırasıyla Posta ve Telgraf Nezareti memurluğu görevinde bulunur ve Mülkiye Mektebi'nde edebiyat öğretmenliği yapmaya başlar. İsmail Safa, 1890 senesinde II. Abdülhamid'in, okuyup yetiştiği okul olan Darüşşafaka'yı himayesine almasına çok sevinir. Abdülhamid'in doğum ve cülus yıldönümlerinde ona birçok sayıda kaside, kıt'a ve methiye yazar. 4 Eylül 1890'da dördüncü rütbeden bir kıt'a Mecidî nişan-ı Zîşan ile ödüllendirilir (Günay, 1990:84).

Safa, artık tanınmış bir şair olarak yeni yetişen sanatçıların eserlerine ve yayınlanmaya başlayan dönemin yeni edebiyat dergilerine takrizler yazmaya başlar.

1891'de *Mirsad* dergisi başyazarlığı görevine getirilir. Bu dergide çok sayıda nazım, nesir eserler yayımlar (Karaca, 1990: 22).

3.4.5.2. Siyasi Faaliyetleri ve Sivas'a Sürülmesi

İsmail Safa, şiirlerinde siyasi konulara pek temas etmemiştir. Hatta çoğu zaman Sultan Abdülhamid'i öven mısralarla dolu kasideler de yazmıştır. Yazılan bu kasidelerden birinde şu ifadeler yer alır:

Gelmemiştir gelmiyor. Gelmez adflin âleme

Hak bilir elyak, ehak sensin o taht-ı şevkete

Sen o tâc ü tahta sâhib olduğun günden beri

Mâlik olmuşdur vatan âsâyiş ü emniyette (Karaca, 1990: 11).

Sultan Abdülhamid'e methiyeler düzen İsmail Safa yine de zaman zaman sarayla karşı karşıya gelmekten kendisini alamamıştır.

O ilk kez 2 Ekim 1888'de *Saadet* gazetesinde çıkan, "Gelmeyecek mi?" adlı şiiri nedeniyle sorguya çekilmiştir. Sorgulanmasına neden olan şiir şöyledir:

Gecikti ah dem-i vasl-ı yâr gelmeyecek mi
 Tulva muntazır oldum Nehâr gelmeyecek mi
 Şitadan artık usandım bahâr gelmeyecek mi
 Daha o mevsim-i şevk-u mezâr gelmeyecek mi?

Evet! O git gide kesb-i taravet eyleyecektir
 Bu gülşeni yine tezyine rağbet eyleyecektir
 Bahar olunca mı heyhat avdet eyleyecektir
 Aman şu beklediğim gül'izâr gelmeyecek mi?

Geleydi bir ayak evvel ederdi vadini îfâ
 Hakikaten bilirim bî-vefa değildir o amma
 Gider çabuk gelirim ben demişti gelmedi hâlâ
 Ne kaldı gittiği yerde nigâr gelmeyecek mi

Hayır! O böyle gecikmez gelirdi burada bir iş var
 Muhaldir buna sabretmek intizar ise düşvar
 Bilir ki sevdiğim: El-intizar eşeddü minenâr
 Kolay mı eylediğim intizâr gelmeyecek mi

Gönül! Nedir bu telaşın? Safa! Nedir bu figanım

Kaçıp da gökyüzüne uçmamış ya rûh-ı revanım

Bahar olursa gelir mutlaka o gonca dehanım

Bahar gelmeyecek mi? Bahar gelmeyecek mi? (Karaca, 1990: 80).

Bu şiir yazıldığı dönemde farklı yorumlara sebep olmuş ve içerisinde siyasi unsurlar bulunduğu düşünülmüştür. Tüm bu yorumların neticesinde gazetede yayımlandığının ertesi günü tüm ilgililer mabeyne çağrılmış ve sorgulanmıştır. Sorgulananlar arasında İsmail Safa da yer almıştır.¹⁸

Esasında Safa'ya yapılan bu sorgulama, onun Sultan Abdülhamid'e karşı tavrında değişikliğe sebep olmuşsa da henüz padişah karşısında aktif bir mücadele vermekten bir hayli uzaktır. Ancak bu sorgulama Safa için ilktir. Bunun devamı gelecektir. Nitekim 1891'de başyazarlık görevini üstlendiği *Mirsad* dergisinin yirmi beşinci sayısında Kâmil imzasıyla yayımlanan “Muğber” adlı şiir, Kamil Paşa'nın sadareten azlini hatırlattığı gerekçesiyle derginin kapanmasına neden olur. Safa da Mabeyn'e ikinci kez çağrılıp sorguya çekilir ve ardından serbest bırakılır. Derginin kapatılmasına neden olan şiir şöyledir:

Dağlar, dereleler, bihar muğber

Gelmiş gibi nevbahar muğber

Ümmid-i Visal-i yâr dilde

Lakin yine kalb-i zâr muğber

¹⁸ Şiirin sahibi İsmail Safa iken yanlışlıkla o gazetede çalışan Ahmet Rasim sorguya çekilir. Ahmet Rasim bir sabah erkenden geldiği *Saadet* gazetesinden bir görevli tarafından alınarak Başmabeynci'nin yanına götürülür. Başmabeynci esasında İsmail Safa'ya ait olan “ Gelmeyecek mi?” redifli şiire hiddetlenmiştir. Sonunda şiirin Ahmet Rasim'e ait olmadığını öğrenen Mabeynci, nafiye yere bir başkasının günahını aldığını fark ederek Ahmet Rasim'in gönlünü almaya çalışır (Günay, 1990 :82).

Bilmem ki ne yapmışım ben eyvah
 Karşımda durur nigâr muğberr
 Yârab bu ne iğbirar bizde
 Ben muğber, o şîve-kâr muğber
 Altında yatan semen-ber-âsâ
 Hâk-i siyeh-i mezar muğber (Karaca, 1990: 92).

Safa'nın padişah karşısında tavır almasında zincirin halkaları bu kadarıyla kifayet etmez. Hadiseler ardı ardına birbirini izlemeye devam eder.

Bu sorgulama vak'alarının dışında İsmail Safa, Sultan Abdülhamid idaresini eleştiren hatta bu sebeple 1889'da Avrupa'ya kaçmış olan devlet adamı Damat Celaleddin Paşa'nın oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah'ın özel öğretmenliğini yapar. Damat Celaleddin Paşa'nın hüküm süren idareye karşı tutumu nedeniyle de Safa'nın padişah karşısında tavır almasında onun etkisi vardır, denilebilir (Karaca, 1990:11). Ancak Sultan Abdülhamid tüm bu süreç yaşanırken Safa'yı dolaylı yollardan korumak, yüksek makamlara getirmek de istemiştir. Fakat Safa, muhalif olduğu halde kanaatlerinden ve çevresinden kopmamış, davranışlarıyla duygu ve düşünceleri arasında bir bölünme, çatışma olmasını kabul etmemiştir.¹⁹ Safa'yı sürgüne gönderecek hadiseler bu arada devam eder. Tevfik Fikret başta olmak üzere, zamanın bazı edebiyatçıları, yer yer şairin evinde toplanmakta ve Sultan Abdülhamid'e karşı teşkilatlanmaktadırlar. Gedikpaşa'daki evi saraya muhalif çok sayıda genç aydının karargâhı haline gelir. Ubeydullah Efendi, Hüseyin Sîret, Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret bu karargâhta

¹⁹ Peyami Safa, annesinin amcası Doktor Şefik Paşa'nın Abdülhamid'in kilerci başısı Osman Bey'in damadı olması dolayısıyla Osman Bey'in İsmail Safa ile sarayın arasını bulmaya çalıştığını, onu mücadelesinden vazgeçirebilmek için büyük uğraş verdiğini, nihayetinde İsmail Safa'ya padişah adına teklif ettiği Posta ve Telgraf Nazırlığı görevinin babası tarafından nasıl da tereddüt edilmeden reddedildiğini belirtir (Günay, 1990 :25).

istibdat rejimini tartışan isimler olarak dikkati çekmektedirler (Karaca, 1990: 12). Bilhassa İsmail Safa'nın Tevfik Fikret'le kurduğu yoğun dostluk bağının da şairin saraya ve padişaha karşı tavır almasında ve artık onun siyasi bir kimliğe bürünmesinde etkili olduğu söylenebilir (Karaca, 1990: 12).

Safa, Fikret'i ve şiirlerini çok beğenir. Bir gün kardeşi Ali Kami'ye yazdığı mektupta onunla ilgili görüşlerini belirtirken yalnız Hâmid, Namık Kemal, Ekrem değil, gençlerden de güzel şiir yazarlar olduğunu hele de bunların içinde Mekteb-i Sultani'den mezun olan Tevfik Fikret'in şiirlerinin ayrı bir güzelliğe sahip olduğunu söyler²⁰ (Günay, 1990 :88-89).

Fikret'le *Mirsad*' da başlayan dostluğu günden güne ilerleyen Safa'nın olaylara karşı sergilediği tavır ve siyasi düşünceleri de değişiklik gösterir.

Bu arada süreç hâlâ devam etmektedir. 1314 yılında meydana gelen bir hâdise sonucunda şair bir kez daha sarayın dikkatlerini üzerine çeker. İsmail Safa ve birkaç arkadaşı evde toplandıkları ve padişah aleyhinde görüşmeler yaptıkları gerekçesiyle saraya jurnal edilirler. Bunun üzerine Tevfik Fikret karakola götürülür, sorguya çekilir; İsmail Safa ve Hüseyin Sîret'in evleri ise aranır (Karaca, 1990: 12).

²⁰ *Mensiyyat* adlı eserin önsözünde 'Mensiyyat'ımı Fikret'in teşvikleriyle yayınladığımı ve bu eseri ona ithaf ettiğimi şu mektupla açıklar:

Kardeşim,

Fidanlar yapraklarını güneşe tevcih eder; çimenler şebnemlerini, kuşlar nağmelerini şemaya ref' eyler; nazım-perdazlar da eserlerini vücuda getirir getirmez fikri münevver, hayali ulvî bir şaire göstermek ister. Şu mecmuanın hâvi olduğu âsârın hemen beş parçası yoktur ki ilk okuyan sen olmayasın. Fikrinden istinare ederek, hayalimi takip ile i'tila eyleyerek inşad ettiğim eserleri yine en ziyâde senin teşvikinle işte neşrediyorum. Bunu senin namına ithaf ile iftihar ederim. Şu tuhfe-namede meclûb olduğum fezailinden bahsetmek lazım gelir mi, gelmez mi diye düşündüm; o medayih bugün haiz olduğun hüsn-i sıyete hiçbir şey ilave edemeyeceğini cehm ettim. Zaten zuhur-ı sitâre-manendin az vakitte hüsn-i nuranisini, feyz-i rûhânisini o kadar bâhir göstermiştir ki mahiyet-i ulviyyesi hakkında hele benim gibi bir acizin sözleri zaid kalır. Sanayi-i nefiseden şiir ile resim gibi iki bedia-i hayaliyeye vasita-i tecelli olan ellerini öpmekle iktifa ederim (Günay, 1990 :98).

Yaşanan tüm bu hadiseler mizaç itibariyle de ince bir yapıya sahip olan Safa'yı derinden etkiler. Artık iyiden iyiye Sultan Abdülhamid'in ve sarayın karşısında olduğunu fark eder. Bir dönem II. Abdülhamid için kıt'alar, methiyeler düzen Safa, şiirlerinde onu tenkit etmeye başlar. *Meşveret*'te "Ey Halk Uyan" ve "Sultan Hamid'e" başlıklı şiirleri yayımlanır. Safa'nın bu şiirlerde Sultan Abdülhamid'i şiddetle tenkit ettiği hemen fark edilir. *Meşveret*'te yayımlanan şiirlerin İsmail Safa'ya ait olduğu haber alınınca, Zabtiye Nezareti'ne mensup subaylar şairin evini tekrar ararlar (Karaca, 1990:12).

Artık yavaş yavaş sona yaklaşmaktadır. 1899 yılında şairin adı bir siyasi hadiseye daha karışır ve bu hadise, İsmail Safa'nın yaşamında önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olur.

1899'da Ali Galip (Bey)'in Rumeli Hisarı'ndaki evinde bir araya gelen Hüseyin Sîret, Arnavud İsmail Kemal, İsmail Safa (Beyler) ve Ubeydullah (Efendi), o esnada Boerlerle İngilizler arasında yapılan savaşta İngiltere'nin galibiyeti istenecek olursa Sultan Hamid'in İngilizlere karşı sergilediği düşmanca siyasete karşın İngiliz hükümetinin takdirlerini kazanacaklarına inanırlar ve İngiliz elçiliğine gitmeye karar verirler. Toplanan yetmiş kadar imza ile hazırlanmış olan dilekçeyi İngiliz elçiliğine teslim ederler (Karaca, 1990:13).

İki gün sonra Hüseyin Sîret, Ubeydullah Efendi ve diğer birkaç zat tevkif edilerek Yıldız'da çadır köşkünde sorguya çekilirler. Oradan Beşiktaş karakoluna gönderilerek üç gün hapsedikten sonra bir sabah yine Yıldız'a götürülürler. Sefir Sir Okonor'un teşebbüsüyle Yıldız'da padişah tarafından affedilirler (Karaca, 1990: 13-14).

²¹ Her ne kadar yaşanan bu hadise hakkında İsmail Safa'nın oğlu Peyami Safa ve kardeşi Ali Kami hissi davranarak İsmail Safa'nın İngiliz büyükelçiliğine giderek zengin maden yataklarına sahip Transval adasındaki Güney Afrika ülkesine karşı İngilizlerin kazandığı savaştan ötürü onları tebrik etmeye çalışmasını ve sömürgeyi alkışlamasını masum bir hakaret olarak yorumlamaya çalışsalar da o devirde ve daha sonraları bu olay üzerinde duran birçok aydın ve devlet adamı Transval Savaşıyla ilgili bu hareketin yanlışlığını vurgulamışlar ve sırf Sultan Abdülhamid aleyhtarlığı için sömürgeyi desteklemenin doğru olmadığını savunmuşlardır (Karaca, 1990:15).

Nihayetinde yaşanan bu olay padişah için bardağı taşıran son damla olmuş ve bu hareketten birkaç ay sonra Hüseyin Sîret, İsmail Safa ve Ubeydullah Efendi imparatorluğun çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmişlerdir. Ubeydullah Efendi Taif'e, Hüseyin Siret Adıyaman'a, İsmail Safa da Dahiliye Nezareti'nin 29 Nisan 1900 tarihli yazısı üzerine 2500 kuruş maaşla Sivas'a sürülmüştür (Karaca, 1990:14).

Siyasi manada yaşanan bu çalkantılı dönemde 1892'de Refia Hanım'la evlenen İsmail Safa, 1893'te Selami'nin dünyaya gelmesiyle mürüvvetlerin en büyüğünü yaşar. Ancak yine aynı sene eşi Refia Hanım'ı verem illetinden kaybeder (Karaca, 1990:8).

Eşini de validesi gibi erkenden yitiren İsmail Safa, "Selami'nin Validesi İçin Mersiye", "Tayf-ı Siyah" ve "Yine O" adlı şiirlerinde eşini yâd eder. Oğlu Selami de aynı kendisi gibi küçük yaşta annesiz kalmıştır (Karaca, 1990:39).

---

²¹ Olayın içerisinde yer alan Hüseyin Sîret, yaşananları şu şekilde anlatır: 1899'da – ilmî, mülki ve askeri ricâlden – bazı zevât, meşrûtiyetin iadeten tesisi için teşebbüsatda bulunmaya karar verdiler. Süfera-yı sâbıkadan Ali Galip (Bey)'in Rumeli Hisarı'ndaki evinde Arnavud İsmail Kemal, İsmail Safa (Beyler) ve Ubeydullah (Efendi) ile toplandık. O esnada Boerlerle İngilizler, Afrika'da muharebeye başladıklarından ve İngilizler Kırım muharebesinde bizimle harb ettiklerinden İngiltere'nin muzaffariyeti temennî edilecek olursa Sultan Hamid' in İngilizlere karşı ittihaz ettiği hasmâne siyasete milletin iştirak eylemediği gösterilmiş olacağını ve bu nümayişin İngiltere kabinesince hüsn-i tesir hasil edeceğini İsmail Kemal (Bey) söylemesiyle İngiltere Sefaretine gidilmesi takarrür etti. (...) İki gün sonra ben, Ubeydullah ve diğer birkaç zat tevkif ve Yıldız'da çadır köşkünde istintat edildik. Oradan Beşiktaş karakolhanesine gönderilerek üç gün hapsolduktan sonra bir sabah yine Yıldız'a götürüldük. Sefir Sir Okonor'un teşebbüsüyle Padişah, bizi afvetdi (Karaca, 1990: 13-14).

İkinci evliliğini Server Bedia Hanım'la yapan İsmail Safa'nın bu evlilikten de sırasıyla İlhami, Selma, Ulya ve Peyami adlı çocukları dünyaya gelir.

3.4.5.3. İsmail Safa'nın Sürgün Günleri

Safa'nın Sivas'taki hayatını kardeşi Ali Kami'ye yazdığı mektuplar vasıtasıyla aydınlatmak mümkündür. Kardeşine, sürgündeyken tam 34 mektup gönderir.

1900 yılı Nisan sonlarında jandarma refakatinde vapura bindirilerek İstanbul'dan uzaklaştırılan İsmail Safa, Mayıs ayında Sivas'a ulaşır ve buraya yerleşir. Sürgünde ciddi sağlık problemleriyle uğraşan İsmail Safa 28 Mayıs 1900 tarihli mektubunda Sivas'taki hayatıyla ilgili bilgi verir. Bir komşusuyla ava gittiğini, satın almayı düşündüğü bir atla yolculuk yaptığını, doğal güzelliklerin kendisini etkilediğini, yaşadığı av macerasından sonra avcılığa merak sardığını ve avcılıktaki acemiliğini itiraf eder (Günay, 1990 :56).

3.4.5.4. Sürgünün Sağlığma Etkisi

Zaten 1895'te verem hastalığına yakalanan İsmail Safa'yı Sivas'ın havası özellikle rahatsız eder. Kardeşi Ali Kami'ye yazdığı 22 Kasım 1900 tarihli mektupta çalışmak için çok fazla zamanı olduğunu ancak sıhhatiyle ilgili ciddi sorunlar yaşadığını söyler. Bazen yarım saatlik çalışma sonunda bile başının ağrıdığını, çalışmalardan vazgeçmek zorunda kaldığını belirterek gün ortasında çok uykusuz kalmış gibi bir mindere uzanıp başının altına bir yastık çekip bazen üç saat kadar uyumak zorunda kaldığını yazar.

Bu boş zamanlarını şiir ve edebiyata ait yazılar yazarak doldurmak istediği halde düşüncesini uygulamaya geçiremez. Yavaş yavaş yazmaya da, kendisini ifrattan alamama alışkanlığı dolayısıyla cesaret edemez. Mektup yazmaya gece ikide başladığını saat altıya kadar bununla uğraştığını bu durumun aslında sıhhatine zararlı olduğunu belirtir. Her ne kadar Alaattin Karaca, *İsmail Safa* adlı eserinde, Sivas'ta bulunduğu ilk aylarda, havaların sıcak olmasının da tesiriyle sağlığından pek şikâyet etmez, şeklinde bir yorumda bulunsa da mektuplarındaki satırlar sıhhatinin Sivas'a ulaştıktan itibaren her geçen gün kötüye gittiğine işaret eder.

Yine şair 22 Teşrîn-i Sâni 1316 tarihinde yazdığı bir diğer mektupta sağlık durumuyla ilgili olarak Sivas' ın soğuşundan şikâyet eder ve şunları söyler:

İklim soğuk, ben zayıf, nezle-i müzmine-i sadriyeye müptelâ. O halde ne yapmalı? Yapılacak yok. Sükût, sabır ve tevekkül. Mukadderata teslimiyet, sernüvîşt-i hayatıma intizar! İşte yapılacak şey. Ben bu barit havalide kalırsam serencamım ikiden hali kalmaz. Ya böyle öksürük tıksırıkla arsa boca yaşar giderim yahut bürudetin bir darbe-i tesiriyle Garipler mezarlığına kapağı atarım... (Karaca, 1990: 17).

Bu cümleler, İsmail Safa'nın yavaş yavaş ölüme yaklaştığını hissettiğine delil olan cümlelerdir. Yaşanılanlar karşısında yapılacak tek şeyin sükût, sabır ve tevekkül olduğunu duyurmakla yenilgiyi kabullenmiş gibi görünür. Artık yavaş yavaş çaresizliği en üst noktalara ulaşmaktadır. Nihayetinde Ali Kami'ye yazdığı 10 Şubat 1901 tarihli mektubunda, içinde bulunduğu durumla ilgili şunları söyler: “Şimdi yataktayım, (...) Zayıfım, kalkıp oturamayacak derecede iken sana bak bir alay şey yazıyorum, beni merak etmemekte tibben haklısın. Kuvvetten başka bir şeye ihtiyacım yok...” (Karaca, 1990: 17).

Bu cümlelerde İsmail Safa, ağabey olarak kardeşine hastalığı ve yaşayacağı sonla ilgili olarak teselli vermek gayretindedir.

14 Şubat 1316/ 27 Şubat 1901 tarihli son mektubunda ise, devamlı yattığını ve zaafının son dereceye vardığını bildirir ve bu mektuptan birkaç ay sonra 11 Mart 1317/ 24 Mart 1901'de Sivas'ta vefat eder. O, sürgünde hayatı noktalanmış trajik bir isimdir.

Oğlu İlhami, babasının vefatına sebep olan hadiseler olarak okuldaki sıkıcı havayı, bunu serbest hayatta daha boğucu bir havanın takip etmesini, çocuklarından ikisini kısa aralıklarla kaybetmiş olmasını ve hastalığı bilindiği halde Sivas'a sürgün edilmesini kaydetmektedir (Karaca, 1990: 62).

İlhami babasının vefat anını şöyle anlatır: “Bütün ömrü ıstıraplarla geçen İsmail Safa'nın son nefesindeki âhı hâlâ duyar gibiyim.”²² (Karaca, 1990: 62).

Zaten İsmail Safa bir şiirinde diyor ki:

ŞARKI

Her dem sözüm efsûs ile eyvâh olacaktır;

Dünyada benim son nefesim âh olacaktır;

Derdimden -eminim- o da âgâh olacaktır!

Dünyada benim son nefesim âh olacaktır!

Pûr-giye olan gözlerimi bağlayacaksın,

Kurbân edeceksin de beni ağlayacaksın!

²² Sivas'taki ahşap evin üst katında, genişçe bir odada, iki pencerenin arasındaki yatakta yıllarca süren hastalığı ve ömrünün bütün ıstırapları sona ermiştir. Annem ve oradakiler ağlaşarak sofaya fırladılar. Güneşsiz, soğuk bir gündü. Yatağına bir metre kadar yakın bir koltukta büzülüp kalmışım. Sanki babamın son anına şahit olabilmem için kader beni onunla baş başa bırakmıştı. Sofadan feryatlar geliyordu. O anda bütün ömrümce hafızama yapışıp kalan inanılmayacak bir hadise oldu: Babam yavaşça gözlerini açtı, başını hafifçe kımlatarak sordu:

- Ne var? Ne ağlıyorlar? Sonra başı yatağına düştü. Gözleri kapandı, odada zayıf bir ses, bir nefes dolaştı. Bu onun son âhı idi (Karaca, 1990: 18).

Âhın ne demek olduğunu anlayacaksın:
Dünyada benim son nefesim âh olacaktır!

Sağlıkda Safâ! Böyle gider nâle vü zârım;
Hâk-i siyehe düşdüğü dem cism-i nizârım
Âh olmalıdır fatiha-i seng-i mezarım:
Dünyada benim son nefesim âh olacaktır!

4 Şubat 1307

(*Mensiyyat* s. 35)

Bu dizelerde şairin kendi geleceğini görmüş olması bir hayli ilginçtir. Neticede İsmail Safa, Sivas sürgünüyle tetiklenen amansız hastalığın aman vermediği hisli bir şairdir.

3.4.5.5. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi

Sürülmüşlük duygusu, İsmail Safa'nın sadece sağlığında etkisini göstermez; onun aile hayatını da etkiler.

İsmail Safa ufak yaşlardan itibaren taşıdığı sorumluluk duygusuyla ailesine büyük değer verir. Onun ailesine yaklaşımıyla ilgili olarak oğlu Peyami Safa şunu söyler: “Babam da iki büyük aşk vardı: Biri vatanı öteki de çocukları.” (Karaca, 1990: 40).

Ancak İsmail Safa yaşadığı ıstıraplar yetmezmiş gibi insanoğlunun yeryüzündeki en büyük acısı evlat kaybını da tecrübe eder. Hem de bu felaketi iki kez yaşamak zorunda kalır. İlk olarak kızı Ulya'nın ani ölümüyle sarsılır. Ulya, Sivas

sürgününden birkaç ay önce İstanbul'da çocuklara yaraşır biçimde bir kuşun kanatlarına takılarak ayrılır dünyadan.

Sivas'ta Ali Kami'yle gerçekleştirilen mektuplaşmalar sırasında Ali Kami, oğlu Adnan ve kızı Mesture'nin Safa'nın oğlu Peyami ile kızı Selma'ya selamlarını yazarken yanlışlıkla Selma yerine Ulya der. Mektupta Ulya ismini okuyan İsmail Safa kederlenir. Ve kardeşine yazdığı cevapta evlat acısıyla ağlamaktan mektubu yazamaz hale geldiğini, daha üzerinden iki ay geçmiş olan Ulya'nın vefatını nasıl unuttuğunu sorar ve acısını şu cümlelerle dile getirir:

Yahu, bu evlat acısı! (...) Ulya'cığımızın vücudu büsbütün mahvolacak kadar gaybûbet-i hak-ender-hâkinden zaman geçmedi. Bizim yanımızda değil Edirnekapısı'nda, sana bizden yakın bir yerde medfun kaldığını niçin unutursun? Mümkünse sen bizim vaveyl-i tahassüratımızı Ulya'ya tebliğ et! Mezarlığa bir ziyaret için git de Ulya'cığa de ki: Babacığın, anacığın ağlaya ağlaya başka memlekete uzak yerlere gittiler. Sen şurada yattığın için hiçbir şey duymuyorsun, ey hayat pâre-i câmid! Üç aydan beri senin iki senelik hayat-ı bakiyane-i tufuliyetin içinde ağladığından ziyade gaybubetin için ağlayarak o iki bî-çare, onlar gittiler! (Karaca, 1990: 50- 51).

“Babacığın, anacığın ağlaya ağlaya başka memlekete gittiler.” “O iki bî-çâre, onlar gittiler.” derken olmak istemediği bir yerde yaşamak zorunda olan bir insanın her şeyden önce bir babanın evlat acısını yansıtmaya çalışır. Bu öyle bir sürgündür ki bir babanın yavrusunun mezarını ziyaret etmesini bile ona men eder. İsmail Safa, bu cümlelerle sürgünün ve zorbalığın ne kadar insanlık dışı bir muamele olduğunu vurgulamaya çalışır gibidir.

Yine kardeşine yazdığı bir mektupta İstanbul’da kaybettiği kızı Ulya’nın acısı henüz tazeyken Sivas’ta da beş yaşındaki kızı Selma’yı kaybettiklerini yazar:

Kalbimizde altı ay evvel açılan yara büsbütün iltiyam bulmamıştı. (...)

Selma da yok oldu. Dün saat beşte ruhunu teslim etti. Ne oldu, nasıl oldu? Nasıl hastalığı. On bir gün içinde!.. (...) Ah ne oldu ise oldu:

Selma... O güzel baygın bakışlı pırlanta gibi kızımız Selma, henüz beş yaşında iken Sivas’ın kara toprakları altına gitti. İnallah ve Innâ ileyhi râciûn! Ne yapalım gitti (Karaca, 1990: 16).

Bu satırlarda İsmail Safa, çaresizliğini kabullenmiştir ve Sivas’la ilgili tek ifadesi ise “Sivas’ın kara toprakları”dır. Bu ifadedeki soğukluk, uzaklık ve aslında hissizlik tüm gücüyle kendisini fark ettirir.

Bütün gençliğinde hastalıkla boğuşan annesi, babası ve hayatta en çok sevdiği varlıklar olan iki kızını kaybeden Safa bu acıları çekmekle kalmaz. Sivas’ta kaldığı müddetçe hasta kardeşi Ahmet Vefa’yı da kendine dert edinir.

Ali Kami’nin gönderdiği mektupta, kardeşi Ahmet Vefa’nın tekrar rahatsızlandığını ve hastaneye kaldırıldığını öğrenir. Çok üzülür. İstirap çeker. İsmail Safa sadece evlatları için değil kimsesiz kardeşleri için de endişelidir.

3.4.5.6. Sürgünün Edebî Faaliyetlerine Etkisi

Hayatı hastalığının verdiği ıstırapla geçen ve hep en sevdiklerini yitirme kaderiyle yüzleşmek zorunda kalan Safa, sürgün yıllarında edebiyatla fazla ilgilenmez. Sadece vefatından dört ay önce yazdığı 22 Teşrîn-i sâni 1316/ 5 Aralık 1900 tarihli mektubunda edebî meseleleri ele almakta ve edebiyatımızda orijinal eserlerin kıtlığından, şairlerin artık birbirini taklit etmekte olduklarından şikâyet eder.

Sürgün yıllarında sadece “Hasan Şerif isminde Bir Tıfl-ı Dü Sâlenin Fevtine Mâder-i Mâtem-zedesi Hisârından Mersiye” başlıklı şiiri yazdığını, bunun dışında başka bir şiir yazmadığını vurgulamak gerekir.

Safa'nın bu dönemi verimsiz geçirmesinin en önemli nedenleri başta yaşadığı ciddi sağlık sorunları olmakla birlikte mektubunda da belirttiği gibi edebiyatın artık “taklit sanatı” olduğu yönündeki inancıdır.

Sağlık sorunları ve sürgün psikolojisi ömrünün son günlerinde Safa'yı bir hayli yorar. Artık neredeyse ölümü arzular duruma gelen İsmail Safa, tadacağı ölümün kendisini büyük kahırlardan ve acılardan kurtaracağına inanır. Hatta kendi Kitabe-i Mezar'ını kendisi sürgündeyken kaleme alır:

Kitabe-i Mezarım

Allah

Kurtar beni kahr u şiddetinden

Fevtimde zemin ile zamanın

Toprakta vücudumu bırakma

At haricine şu asümanın

(20 Kanun-i Sani 1308)

Vücudunun toprakta kalmamasını istemesinin nedeni Sivas'ın kara topraklarını bir türlü kabul edemeyişi olabilir. Aynı zamanda gökyüzünü arzularışının nedenini de hayatında bir türlü tadamadığı özgürlüğü ve hürriyeti gökyüzü ile özdeşleştirmiş olması şeklinde açıklayabiliriz.

3.4.6. HÜSEYİN SÎRET (1872-1959)

3.4.6.1. Hüseyin Sîret'in Hayatı Hakkında Genel Bilgiler

Osmanlı'nın dağılış sürecinin kasvetli havası altında boğulan, kurtuluşu özgür ve yeni düşünceler üretmede arayan II. Abdülhamid dönemi aydınları, hareket noktası olarak basını, gazeteyi, dergiyi kullanmayı tercih ediyorlardı. Bu dönem özellikle yeni ve farklı bir edebiyat çığırını olarak adlandırılan Servet-i Fünûn'un da kümelenişinin başlangıcını oluşturuyordu. Dönemin baskı, sansür, jurnal çıkmazlarında realiteden ziyade hayali bir tutumun ön plânda olduğu Servet-i Fünûn edebiyatının ince, hassas şairlerinden biri de Hüseyin Sîret Özsever'dir.

Şehsüvar ailesine mensup olan Sîret'in babası sırasıyla Bursa mektupçuluğu ve Zabtiye Nezareti Mektupçuluğu görevinde bulunmuş Süleyman Mazhar Bey'dir. Babasını genç yaşta 3 Ekim 1875'te kaybeden Hüseyin Sîret'in annesi ise bir Çerkez olan Fatma İclâl Hanım'dır.

Osmanlı siyasî hayatının çalkantılı bir döneminde Mart 1872'de İstanbul'da dünyaya gelen Hüseyin Sîret'e dedesi Hamdullah Paşa'nın adı verilir. Sîret'in bir ablası vardır ve kendisinden sonra bir de üvey erkek kardeşi dünyaya gelmiştir.

Babasını daha küçükken kaybeden Sîret, ilköğrenimini Şehzadebaşı'ndaki Taşmektep'te, ardından da Aksaray'daki Medrese-i Hayriyye'de sürdürür. Bu okullarda iki yıl öğrenim gördükten sonra birçok akranının da devam ettiği Mülkiye Mektebi'ne kaydolar. Sîret için Mülkiyeli olmak oldukça önemlidir. Büyük bir istekle devam ettiği Mülkiye'nin idadî kısmını 1892'de bitirir. Liseden sonra mektebe bir yıl daha devam

eden Hüseyin Sîret, yakalandığı zatürre hastalığı nedeniyle öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalır. Ancak Sîret'in lise yıllarında edebî ve siyasî kimliğinin yavaş yavaş oluşmaya başladığını, şiirle çokça meşgul olduğunu, *İbret* gazetesinde yer alan makaleleri takip ettiğini söylemek mümkündür.

Yakalandığı hastalıktan kurtulmasına rağmen Mülkiye'ye devam etmez ve iki yıl süreyle Kadıköy'deki Fransız Frerler Mektebi'ne gider. Bu okuldan da öğrenimini tamamlamadan ayrılan Hüseyin Sîret için tahsil hayatının son noktasını bu Fransız Mektebi oluşturur.

Sîret, tahsil hayatını noktaldıktan sonra Hariciye mektupçuluğu görevinde bulunan Münir Paşa'nın desteğiyle 1895'te Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî'ne girerek memuriyet hayatına başlar. Kısa bir süre sonra Nafia Tercüme Kalemî'ne geçerek 1900 tarihinde Adıyaman'a sürgüne gönderilene kadar bu kalemdeki memuriyetine devam eder.

Edebî sahada da 1896 yılında dâhil olduğu Servet-i Fünûn dergisinde şiirlerini yayımlar. Çağdaşlarının da anlayışına bağlı olarak meşrutî idare taraftarı olur, baskının ismiyle özdeşleştiği II. Abdülhamid'i tenkit eder. Değişiklik ve yenilik Hüseyin Sîret için vazgeçilmez kelimeler oluverir. Asıl adı Hamdullah Sîret olan ve şiirlerini de "H(e) Sîret" imzasıyla yayımlayan şair, Tevfik Fikret'in arzusuyla isminin Hüseyin olarak değiştirilmesine itiraz etmez.

3.4.6.2. Tutuklanması ve Adıyaman'a Sürgüne Gönderilmesi

Hüseyin Sîret, ilk tutuklanma hadisesini 1898'de Tevfik Fikret'le birlikte yaşar. Bu tutuklanmanın sebebini İsmail Safa'yı tanıyan ve askerî kâtiplerden Necatî isminde birinin Saraya vermiş olduğu şu jurnal açıklar:

Gizli bir cemiyet, uydurma bir cenaze tertip edecek; zamanın ulemâsıyla Tefvik Fikret, İsmail Safa ve Hüseyin Sîret bu tabutu takip ederek Yahya Efendi Dergâhı'na gidecek ve burada sembolik olarak, II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine Sultan Murad'ı geçirecekler (Karataş, 1989: 13).

Saraya verilen bu jurnal üzerine Tefvik Fikret ve Hüseyin Sîret'in evleri aranır. Evlerde bulunan kırmızı kapaklı kitapların 'kan ve ihtilal'i çağrıştırdığına inanılarak her iki şair de tutuklanır. II. Abdülhamid dönemi şüpheli tavrının nihayetsiz olduğu fark edilince yaşanan bu tutuklanma hadisesinin kaçınılmazlığı dikkatlerden kaçmaz (Karataş, 1989: 13).

Tefvik Fikret ve Hüseyin Sîret'in ilk tutuklanma hadiseleri Fikret'in bu beyti söylediği gecenin sabahında son bulacak, ancak her ikisi de gözaltında tutularak dışarıda hapis hayatı yaşamak zorunda kalacaklardır.

Yaşanan bu hadisenin ardından Transval Savaşı'yla ilgili olarak Servet-i Fünuncuların dolayısıyla da Hüseyin Sîret'in başından geçen İngiliz elçiliğine mektup sunma hadisesi şairi sürgün etmeye yetecektir.

Servet-i Fünûncular İngilizlere Transval Savaşı'yla ilgili olarak kendilerinin savaştan zaferle ayrılmalarını arzu eden bir mektup yazarlarsa bu girişimin meşrutiyete kavuşmayı kolaylaştıracağını ve İngilizleri Türklerin değişime hazır olduklarına ikna edebileceğini düşünüyorlardı.

Hüseyin Cahit'in hatıralarındaki ifadeye göre elçiliğe ulaştırılacak mektubu Tefvik Fikret kaleme aldı. Yazılan mektup seçkin dostlara teker teker imzalatılarak, dolaştırıldı. Bu arada büyük bir aksilik yaşandı. Unutkanlığıyla ve dalgınlığıyla tanınan İsmail Safa, mektubu bir gün Mahmut Paşa çarşısı dolaylarında düşürdü. Mektubu kaybetmekten doğan endişeyi Hüseyin Cahit şu cümlelerle aktarır:

Servet-i Fünûn, büyük bir yürek çarpıntısı ve kaygı içindeydi. En önemsiz bir olayı bir sözü bile jurnal etmek için fırsat bekleyen hafiyelerden biri bunu ele geçirirse Servet-i Fünûn'un külünü havaya saçacakları kesindi. Ve hafiyeler o kadar çoktu ki, dilekçenin yalnızca yitirilip elden çıkması hiç umut edilmezdi (Yalçın, 2002: 148).

Ancak beklenen olmamıştı. Namuslu bir adamın eline geçen mektup, Servet-i Fünûn dergisine gelinerek Tevfik Fikret'e 'başınıza bir bela getirebilir' cümlesiyle iade edilmişti.

Elçiliğe sunulacak mektubun altında 29 kişinin imzası vardı. Bu imza sahipleri içinde en mühim olanları şunlardır: Hüseyin Sîret, İsmail Kemal, İsmail Safa, Mehmet Rauf, Tevfik Fikret, Samipaşazâde Sezai, Hocasâde Mehmet Ubeydullah, Ekrem. Sunulacak mektubun altında Hüseyin Cahit'in imzası yoktur. Âli Paşa'nın damadı olan Nâzım Paşa aynı zamanda Hüseyin Cahit'in sınıf arkadaşı Âli'nin de babasıydı. Hüseyin Cahit, özgür düşüncelere sahip olması itibarıyla büyük saygı beslediği bu zata konuyu sorunca Nâzım Paşa, Hüseyin Cahit'e: "Bir evlat niteliğinde sana bunu imza etmeyi öğütlemem der." (Yalçın, 2002:149). Nâzım Paşa'nın söylediklerini Hüseyin Cahit derhal Tevfik Fikret'e anlatır. Ancak her şey için artık çok geçtir. Mektup, elçiliğe 20 Kasım 1899 tarihinde takdim edilir. Gerçekleştirilen bu takdimde Hüseyin Sîret ile birlikte İsmail Safa, Zühavîzâde Cemil Sıtkı, Ubeydullah Efendi ve bilhare ayandan iken idam edilen Abdülhamid Zehavî ile gençlerden sekiz on kişi hazır bulunur. Mektubun elçiliğe sunulması büyük ses getirir. Hükümet, kısa sürede bu mektup işini öğrenir. Padişah, mektupta imzası bulunanların sorgulanmasını, mektubu elçiliğe götürülenlerin ise tutuklanmasını emreder.

İngilizlerin yine arkalamasıyla İsmail Kemal'in hemen cezalandırılmasından vazgeçilir. Ancak tutuklananlar arasından bazı kişiler sürgüne gönderilir. İsmail Safa,

Ubeydullah Efendi ve Hüseyin Sîret bu isimler arasındadır. Her üçü de tutuklanarak Yıldız'da Çadır Köşkü'nde sorguya çekilirler. Üç gün Beşiktaş Karakolu'nda kalırlar. Her ne kadar İngiliz elçisinin devreye girmesi ile serbest bırakılsalar da daha sonradan yaşanan olayın büyüklüğüne dikkat edilerek yeniden sorgulanırlar. Sorgulama sonunda İsmail Safa Sivas'a, Hüseyin Sîret Adıyaman'a, Ubeydullah Efendi ise Taif'e gönderilirler.

Yaşanan bu olay daha sonraki yıllarda çok sayıda aydın, yazar ve devlet adamı tarafından tekrar tekrar gündeme getirilip değerlendirilmiştir.²³

Meşrutiyet fikrine körü körüne bağlanan Hüseyin Sîret'e Adıyaman'a gitmeden önce zamanın mabeyn kâtiplerinden Cevat Bey aracılığıyla Selânik mektupçuluğu teklif edilir. Her ne kadar bu teklif edilen memuriyetin adı sürgün olmasa da içeriği sürgündür. Çünkü sürgün ya da memur adı önemli değil, amaç sadece kişiyi İstanbul'dan uzaklaştırmaktır. Sergilemeye çalışılan politikanın farkında olan Hüseyin Sîret, bu teklifi geri çevirir. Mazeret ise "resmî yazışmalardan anlamamak" tır. Padişah, Sîret'in bu cevabını büyük bir saygısızlık olarak nitelendirir ve bu teklifi geri çevirme hadisesinin hemen akabinde 1 Mart 1900 tarihinde şair, o zamanlar kaza olan Adıyaman'a tahrirat kitabetine gönderilir. Bu tarihten itibaren Sîret, tam on dört yıl süren bir gurbet hayatı yaşayacaktır.

---

²³ Hüseyin Cahit, hatıralarında olayı 'boşboğazlık' olarak nitelendirirken, Ali Kâmi ve Peyami Safa ise mektup olayına adı karışarak Sivas'a sürülen ve bir daha İstanbul'a geri dönmenin nasip olmadığı İsmail Safa'nın oğulları oldukları için hissi davranmışlar ve Boerlerle yapılan Transval Savaşı'nda İngilizleri desteklemenin masum bir hareket olduğunu ileri sürmüşlerdir.

3.4.6.3. Hüseyin Sîret'in Sürgün Günleri

Annesinden, eşi Berrin Hanım'dan ve kızı Hüceste'den ayrılarak Anadolu'nun Adıyaman kazasına gitmek zorunda kalan Hüseyin Sîret, vapurla Samsun'a oradan karayoluyla Malatya'ya ve Malatya'dan da Adıyaman'a geçmiştir.

Sîret, şartlar ve yolda harcanacak uzun süre nedeniyle ailesini yanında götüremez ve hayatının bir buçuk yıllık dönemini Namık Kemal gibi te'dip amacıyla gönderildiği Adıyaman kazasında geçirmek zorunda kalır. Zaten içli bir şair olan Sîret, Adıyaman'daki hayatında ardı arkası kesilmeyen sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalır. Onun için artık sürgün: "Anadolu'nun ücra bir köşesinde, girdbâd-ı istibdâd ile berg ü bârı savrulmuş çıplak bir fidan gibi kimsesiz, mütevekkilâne yaşamak; doğduğu yerden, ailesinden dostlarından uzak kalmaktır." (Karataş, 1989: 21).

O dönemde küçük bir kasaba olan Adıyaman Sîret'in ifadelerine göre şöyledir:

Hükümet konağı, ota örülmüş sair evler arasında kırmızı kiremitleriyle, soba borusu ile başına fes geçirmiş bir adama benziyor.

(...) Kasabanın havası vahimdir. Hıfzısıhha doğalı bu yerlere ayak basmamış (...) Bulduğum yer bir kaza ancak benim için ecel-i kaza olmak üzere aranıp bulunmuş (Karataş, 1989: 21).

3.4.6.4. Sürgünün Psikolojisine Etkisi

Hüseyin Cahit tarafından, dünyaya düş görmek ve düş kırıklıklarına uğramak için gelmiş bir kişi olarak nitelendirilen Hüseyin Sîret'in İstanbul hayatına karşın çorak ve bereketsiz olmakla suçladığı Adıyaman kazasını 'ecel-i kaza' diyârı olarak

adlandırması hiç de tuhaf değildir. Sîret'in ölüme eş değer tuttuğu sürgün günlerini yorumlaması da elbette ki yaşadığı acının izlerini taşıyacaktır.

Hamdullah Suphi de *Leyâl-i Girzân*'a dair yazdığı bir yazıda Hüseyin Sîret'in yaşamak zorunda kaldığı çevreyi tasvir edişi itibariyle oldukça dikkat çeker:

Etrafdaki yüksek dağlar, yaz güneşlerinin altında ısınıyor, yanıyor, sokaklara akan lağımlar cehennemî bir hararet içinde bütün beldeyi bir hava-yı müteaffinle kaplayıp boğuyor, masalarda söylenildiği gibi yorganınızın ayakkabılarınızın içinde akrepler, çıyanlar çıktığını görüyorsunuz. (Odalarımızın pencerelerini örtmek için hatta cam bile yok) Yerliler yarı çıplak, sefil, hakîr, dimağları simsiyah bir karanlıkla meşbû, başka bir zamanın başka mahlûkları (Karataş, 1989: 22).

İstanbul'da doğmuş, orada yaşamış, büyüklerin tabiriyle İstanbul'un suyunu içmiş, havasını teneffüs etmiş bir insan için, kapkaranlık dimağlarla dolu mahlûklar dünyasında yaşamak, tadılabilecek acıların en büyüğü olsa gerektir. Ne yazık ki sürgün öncesi ve sürgünle birlikte yaşanan arasında bu akıl almaz uçurum arttıkça sürgün amacına ulaşmış sayılacak ve ıslah etme politikası tam anlamıyla uygulanmış olacaktır.

Sürgündeyken yaşadığı sıkıntıları, büyük boşluk ve yalnızlık halini bir şair olarak dizelere döken Sîret, "Gece Yarılarında" adlı şiirinde adeta içini açar:

Hücrem basık tavanlı, soğuk mesken-i siyah

Mücrim miyim, nedir acaba ettiğim günah?

Rahip hayatı sürmedeyim burada daima

Sıkmakta ruhumu bir sükûnetli inziva

Bir makberin sükûnu içinde boğulmuşum

İnsan değil bu lânedeki besbelli baykuşum (Karataş, 1989: 21).

Neden sürgünde olduğu sorusuna tam olarak cevap veremeyen Hüseyin Sîret, yaşadığı yalnızlığın, bulunduğu ortama hâkim olan sonsuz sessizliğin ruhunu sıkımsakta olduğunu ve tüm bu özellikleriyle mezarda bulunan ölüden farksız yaşadığını ifade eder. Hüseyin Sîret de Namık Kemal gibi sürgünde kendisini bir ölü olarak nitelendirir.

3.4.6.5. Sürgünün Aile Hayatına Etkisi

Ayrılık, bir sürgünün kaderinde yegâne yazılı olandır. Sürgün tüm sevdiklerinden ve kendini sevenlerden ayrıdır. Bununla birlikte onu evlattan ayrı olmaktan daha fazla yaralayacak bir özlem söz konusu değildir. Hüseyin Sîret de kızı Hüceste'yi henüz bebekken ardında bırakmıştır. Sürgünde her an kızının hayalini büyütürken avunmaya çalışan hem şair, hem baba, hem de sürgün Hüseyin Sîret, “Nevay-ı Hicran” adlı şiirinde Hüceste'ye seslenerek şunları söyler:

Uzak uzak, mütevekkil yabancı bir köyde

Kenara şöyle atılmış, garip, bî-sâye,

Ki berg ü bârı perişan, nihâl-i giryânım.

Duyulmuyor ve duyulmaz enin-i hicrânım.

Araştırır beni öksüz yuvamda bî-vâye

Garip yavrum ile bir hayal-i pejmürde.

Diyor musun “Baba gel! Gel! Kızım her akşam sen

Senin hayal-i yetûminle ağlıyorken ben?

Güneş batar dağılır ufka hep tahayyül-i şam,
 Bütün menâzırı tazlîl-i hüzn eder sakîn;
 Uzakta bir oviden çingirak sedası gelir;
 Akın akın sürüler hepsi avdet etmededir.
 Koyunları dağılan bir çoban gibi dalgın
 Ne beklerim böyle yolun üstünde her akşam?

Arar mısın beni bilmem, Hüceste, yavrum sen,
 Senin hayâl-i yetîminle ağlıyorken ben?

Siyah bir gece orman sükûn içinde uyur
 Cenah-ı muzlimi altında küçük hane
 Yukarıda pencereden hasta bir ziyâ-yı fütûr,
 Batar, çıkar görünür, sanki sitâre-i dûr
 Konuşmak istiyorum ben o dâr-ı hiercâna,
 Bırak, yeter beni ey iftirak-ı mel 'un, dur..

Görür müsün beni rüyâda bazı yavrum sen,
 Senin hayâl-i yetîminle uykusuzken ben?.. (Karataş, 1989: 97-98).

Sürgün hem yaşayan hem bekleyen için çetindir. Sadece sıkıntılar, buhranlar içinde olan sürgün değildir, sürgünün uzaklarda bıraktıkları da acılarla yoğrulmayı öğrenmelidir. Hüseyin Sîret'in zevcesi Berrin Hanım ise acıyla yoğrulmaya daha fazla gücü yetemeyenlerdendir. Ayrılık acısıyla yakalandığı çağın vebasını verem bu zavallı, talihsiz kadını her gün biraz daha pençeleri arasına almış, sonunda onu büyük ve sonsuz

karanlığa çekmeyi başarmıştır. Yaşanan bu acı olayla gurbette sevdiğini kaybetme yazgısını da yaşayan Sîret, zevcesinin ardından kaleme aldığı “Ölümünden Sonra” adlı mezar taşı kitabesiyle sonsuz ayrılığın kederini duyurur:

Âh o gözler bana tevcîh-i nigâh etmeyecek,
 O dudaklar gece mehtâb ile söyleşmeyecek,
 Ayrılan ellerimiz bir daha birleşmeyecek;
 Aramızdan acı bir bâd-ı hazan esti bugün,

Ey nihâlınden dağılmış, dökülen nazlı çiçek!” (Karataş, 1989: 23).

Bir buçuk yıla yakın Adıyaman’da sürgün hayatı yaşayan Sîret, bu sefil hayattan kurtulmanın tek yolunun Avrupa’ya kaçmak olduğunun farkındadır. Çünkü o dönemde Abdülhamid’den hoşlanmayanlar, onu eleştirenler Avrupa’yı bilhassa da Paris’i kendilerine yurt olarak görüyorlardı.

Bu kaçış isteğini eyleme döken Sîret, yaya olarak gittiği Mersin’deki İngiliz Konsolosluğu aracılığıyla Paris’e ulaşır. Yeni bir gelecek ümidiyle gittiği Paris, onun içindeki gurbet duygusunu yavaş yavaş köreltecek yerde daha da kuvvetlendirir. İlk olarak Paris’te daha önceleri İstanbul’da tanımış olduğu Jön Türklerle buluşur. Hatta bu yenilikçi gençlerin gerçekleştirdikleri I. Jön Türk Kongresi’ne katılanlardan biri de kendisidir. Avrupa’da çeşitli gazetelerde yazılar yazan Sîret, ancak 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanıyla yurda dönebilir. Yurda dönen Sîret bu arada Yegâne Hanım’la ikinci bir evlilik yapar. Bu evlilikten Emine Reyhan ve Mehmet Şehsüvar adlı iki çocuğu dünyaya gelir. Sîret, İttihat ve Terakkî rüzgârından nasipleneceğini düşünür. Ancak onun için her şey gerçekleşmemiş bir hayal olmaktan ileriye gidemez. Eylül 1908 tarihinde Bursa mektupçuluğuna tayin edilen şair, Bursa İdadîsi’nde edebiyat

öğretmenliği görevinde bulunur. Bir süre sonra görevinden azledilen Sîret, İstanbul'a döner ve 1912 yılına kadar hiçbir resmi dairede görev üstlenmez. Bu yıllarda Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne yakınlığı bilinen Sîret, 21 Temmuz 1912'de yeni hükümetin başa gelmesiyle Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü'ne atanır. Bu görevinden de dört ay gibi kısa bir süre sonra kendi isteğiyle ayrılır. Hemen sonra Hazine-i Evrâk Müdürü olur. Ancak 23 Ocak 1913'te İttihatçılar Bâbîâlî'ye baskın yapınca bu görevi son bulur. İttihatçılar Sîret'in evini ararlar. Tekrar sürgüne gönderilme endişesi taşıyan şair, bir Rus vapuruyla Marsilya'ya kaçmak zorunda kalır. Marsilya'dan sonra Nice'e giden Sîret, kaderini yaşamaya devam eder ve daha sonra vatana biraz daha yakın olduğu Selânik'e geçer. Boş ve avare bir şekilde tüketilen uzun yıllardan sonra Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde İstanbul'a yeniden döner. Yurda döndükten sonra Nigarın Hanım'la üçüncü evliliğini yapar ve bu evlilikten de Mübin adında oğlu dünyaya gelir. Bundan sonraki hayatında İdadîlerde edebiyat öğretmenliği görevini sürdüren Sîret, üç önemli dönemin-II. Abdülhamid, Meşrutiyet, ve Cumhuriyet- canlı tanığı olarak uzun ve bedbaht bir hayat serüveninin ardından 27 Şubat 1959'da İstanbul'da vefat eder.

3.4.6.6. Sürgünün Edebî Faaliyetlerine Etkisi

Servet-i Fünun şairleri dönemin sosyal ve siyasi atmosferi nedeniyle daha çok ferdî temalara yönelmiştir. Şair Hüseyin Sîret de yaşadığı onlarca çalkantılı olayla birlikte şiirinde genellikle kendi duygusal evrenini açıklamaya çalışmış ve yaşanan gerçekliklerden uzak durmayı tercih etmiştir. Servet-i Fünûn şairlerinin genel olarak işledikleri aşk, tabiat, yalnızlık temalarına şiirlerinde sık sık yer veren Hüseyin Sîret'in gurbet şiirleri de oldukça başarılıdır.

Bir buçuk yıla yakın bir süre Adıyaman'da sürgün hayatı yaşayan ve Avrupa'da uzun yıllar adeta bir kaçak hayatı sürmek zorunda kalan Hüseyin Sîret'in özellikle gurbet temalı şiirlerini incelemek onun büyük yalnızlığına ışık tutmaya ve sürgün psikolojisini bir nebze de olsun aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Çünkü yaklaşık olarak on beş yıl sürgün hayatı yaşayan bir şairin gurbetten, yalnızlıktan bahsetmemesi mümkün değildir. 1900'den sonra kaleme aldığı şiirleri daha çok gurbeti ve hasreti ele alır. "Ayrılık" ve "İşte Üç Yıl" bu hususta isimleri zikredilmesi gereken ilk örneklerdir:

Mendil elimde, gittiğin akşam selamladım;
Baktım uzak ufuklara, ardından ağladım.

Gönlüm, gözüm veda-ı nîgahınla dopdolu,
Her akşamüstü bekliyorum gittiğin yolu.

Kıldın peyinde bir kuru yaprak bu düşkünü,
Hicrinle sonbahar gibi yağmurlu her günü.

Yollarda tozlu bir ağacın sayesinde ben,
Mâzîme ağlayıp örerim gölgeden kefen.

Mehcûrunum elemzede gönlüm bugün bilir,
Sevmek nedir, sevilme nedir, ayrılık nedir.

Ben söylesem, inanmayacaksın, melâlimi;
Sor gizli, gördüğün gece mehtâba hâlimi.

Yalnız bıraktığın oda hicrinle bir ölü,

Her şey odanda sanki hayalinle örtülü,

Kalmış sedîr-i nâzının üstünde yastığın,

Âgûş-ı intizârını açmış yataklığın.

Her yerde hatıranı gönlüm, gözüm taşır;

Senden uzak düşen, sana rûhen yakınlaşır.

Seyr eyle öldüğüm gece, ey rûhumun gülü

Göklerde keheşân olacak kalbimin külü (Karataş, 1989: 101).

Sevgiliden ayrılma temasını işleyen bu şiirde Hüseyin Sîret'in kendisine dair yaptığı benzetmeler mühimdir. Bitmez tükenmez yalnızlığıyla kendini mevsimlerden sonbahara benzeten Hüseyin Sîret, geçmiş yaşantısını düşündükçe şu anki haliyle kendini kefene bürünmüş bir ölüye eş değer tutar. Yalnızlığını sadece kendi de evrende yalnız olan mehtâbın anlayabileceğine inanan şair, ayrılığı en iyi bilenlerden olduğuna inanır. Sürgün psikolojisinde en önemli kavramlardan biri de yalnızlıktır. Sürgüne bunu hissettirdiğiniz müddetçe uyguladığınız sürgün cezası başarıya ulaşmış sayılır. Sürgün Hüseyin Sîret'in yaşadığı yoksunluk hissi "İşte Üç Yıl" adlı şiirde kendini açıkça ele verir:

İşte üç yıl bugün tamam oldu,

Eşk-i hicrânla gözlerim doldu;

Ne gelen var, ne bir haber, ne selam,

Ne de bir tesliyet veren mektub.
Bense gam yüklü eski bir meczûb,
Ayrılık illerinde bî-ârâm.

Düşerim, kalkarım; sefil, aç, tok;
Hep nasibim kucak kucak boşluk;
Gündüzüm bir kefen, gecem makber.

Ben bu tâbût-ı arz içinde bu gün,
Tozlu bir nâ'ş-ı gurbetim ki bütün
Geçmişim bir avuç gubâr-ı heder.

İntizar öyle uzun bir yoldur...
Ona baktıkça gözlerim yorulur;
Daima bir ümide aldanarak.

Ta uzaklarda bir bulut yahut
Serseri bir kuş uçsa ben mes'ûd
Olurum bir dakika, aldanmak:

Tatlı bir meyve-i dıraht-ı elem,
Ona gafletle el süren âdem,
Ayrılır cennetinden arza düşer.

Ayrılık: Bir derin, siyah uçurum...

Ona baktıkça, âh, korkuyorum,

Üstü nisyânla örtülü ekser.

En fenâ ayrılık gönülden uzak,

Yani menfâ-i kalb ü fikr olarak

Yaşamaktır; felâket-i müdhiş!

Yarı ölmekmiş, anladım, gurbet.

Hele bilsen bu hâl-i mensiyyet,

Ölmeden büsbütün gömülmekmiş (Karataş, 1989: 97-98).

En yaman ayrılık kalp ve fikir olarak sürgünde yaşamaktır, diyen Hüseyin Sîret, yaşanan bu cinsten ayrılığı müthiş bir felâket olarak nitelendirir. Hayatında kucak kucak boşluk hisseden şair, ‘Gündüzüm bir kefen, gecem makber’ diyerek kendini yine kefenlenmiş bir ölüye benzetir. Ölmeden büsbütün gömüldüğüne inanan şair için sürgün amacına ulaşmış gibidir.

Hüseyin Sîret’in 1937’de çıkardığı üçüncü şiir kitabı *Kıvılcımlı Kül*’de de ayrılık temasına yer verdiği görülür. Avrupa yıllarında kaleme alınmış “Ayrılık Gecelerinde” şiirinde artık yalnızlık hissini dayanılmaz boyutlara ulaştığı fark edilir:

Aylar değil, yıllar geçti, ufuklarım karardı;

Dilde ümid fidanının yaprakları sarardı;

Bazı gece mehtâb gelir hatırımı sorardı;

Kimstesizlik başucumda beni bekler yapayalnız...

Daldan düşmüş bir yaprağım yol üstünde düşünür.
 Gündüzleri bir gölgeyim, eteğinde sürünür,
 Akşamüstü yavaş yavaş garipliğe bürünür,
 Ardında ben kaybolurum, gün batınca, habersiz.

Ne yıldız var, ne bir ışık, karanlık kaplıyor;
 Hain gece yüreğime kara hançer saplıyor;
 Yolda ateş böcekleri gözyaşları topluyor,
 Besteleriz zulmetleri dertli ishak ikimiz... (Karataş, 1989: 105).

Yaşadığı büyük ayrılığın üzerinden aylar değil, yıllar geçen şair yine sonbahar rengine bürünmüş ve ümidin yeşili rengini hazan rengine çalmıştır. Kendisini bekleyen yine mehtâb ve uçsuz bucaksız kimsesizliktir.

Zaten Servet-i Fünûn şairi olarak aşırı duyarlılığa sahip olan Hüseyin Sîret, yaşadığı uzun süreli sürgün hayatıyla da melankolik bir havaya bürünmüştür.

Turan Karataş'ın Hüseyin Sîret'le ilgili olarak hazırlamış olduğu çalışmada, Sîret'in bazı şiirlerinde kullanmış olduğu 'Dul Kadın' ifadesi üzerinde durulur. Çocuk yaşta babasını kaybeden Hüseyin Sîret, dul kalan annesinin yanında büyür. Adıyaman'a sürgüne giderken kendisini bir ölüden farksız gören Hüseyin Sîret, eşinin de bu sürgün hayatı yüzünden dul kaldığına inanır. Dolayısıyla "Menekşe" adlı şiirinde dul kadınları 'mor menekşe'lere benzeten şair, onlara karşı beslediği acıma hissini ifade etmeye çalışır. *Leyâl-i Girîzân*'da yer alan şiir şöyledir:

İşte bir mor menekşe, hercâî,
 Derenin kuytu bir kenarında
 Münzevî, mest-i hüzn-i temaî
 Kuş bile ötmüyor civarında.

Çehre-i laciverd-i âb-ı hazân
 Bir temevvücle ansızın buruşur,
 Suya daldıkça muttasıl giryan
 O çiçek bir hayal ile konuşur:

Duyulur bir tazallum-ı mübhem...
 Ooh! Ey hâtırât-ı mağmumem!
 Ağlarım yâd edip onu ekser...

Nerde bir mor menekşe görsem ben,
 Zıll-ı matemle pîş-i çeşmimden
 Taze bir dul kadın hayali geçer (Karataş, 1989: 95).

Hüseyin Sîret'in annesi ve eşinden yola çıkarak sahip olduğu bu 'dul kadın' ifadesine karşı duyduğu hassasiyet ve onlara karşı beslemiş olduğu acıma hissi bir ölçüde kendini suçlu hissetmesinin de bir sonucudur. Çünkü sadece sürgün kişi sürgün cezasını çekmez. Ailesi, sevdikleri ve onu sevenler de sürgün hayatıyla cezalandırılırlar. Sîret'in bu 'dul kadın' ibaresine duyduğu yakınlık biraz da yaşanılanlardan kendini sorumlu hissetme yükü dolayısıyladır. Sürgün cezasının sürgünde oluşturmak istediği yegâne unsur sürgün kişinin gerçekten de kendini suçlu hissetmesidir. Hüseyin Sîret "Menekşe"deki dizeleriyle esasında olmayan suçunu itiraf eder gibidir.

Hüseyin Sîret'in yaşamış olduğu sürgün psikolojisi sadece şiirlerinde kendini hissettirmez. Nesir türünde kaleme alınmış "Anadolu Notları" özellikle Adıyaman'daki hayatına dair izlenimleri ihtiva etmesi itibariyle oldukça önemlidir. Bu notlarda Adıyaman'daki sosyal hayatın kuruluşuna ve cılızlığına işaret eden Sîret, yönetici kesim ve memurlar hakkındaki intibalarını da samimi bir dil ve sade bir uslûp kullanarak paylaşmaya çalışır. Yöneticilerin insafsız tutumlarıyla memurların rüşvete yatkınlıklarını dile getirir. Beş yazıdan oluşan notları Anadolu'nun yaşantısına ışık tutması itibariyle bir hayli önemlidir. Köy edebiyatının da ilk örnekleri arasında kabul gören bu notların içeriği, üslûbu ve gayesi hakkında Hüseyin Sîret şunları söyler:

Üslûbu bir köylü kıyafetine benzer, kaba fakat millîdir. Şayet eserin bir meziyeti var ise o da samimiyetidir. On dokuz ay köylülerin manzara-ı puşîdesine karşı sakın sakın dökülen sıcak gözyaşlarıyla yazılmıştır.

Bu mektuplar köylülerin hâlini musavver, köylülere ait; o köylüler ki toprakların göğsünü tırmalaya tırmalaya toplayabildikleri mahsûlatıyla bizleri besliyor (...) Eserim köylülerin hâli gibi, perişan ruhu gibi giryandır... (Karataş, 1989: 49).

3.4.7. SÜRGÜNÜN DÖNEM ŞAİR VEYAZARLARINA ETKİLERİNE DAİR GENEL DEĞERLENDİRME

Sürgün, tezde incelenen şair ve yazarların edebî faaliyetlerini farklı şekillerde etkilemiştir. Kimi sürgüne odaklanıp asıl kimliği olan edebiyatı ihmal etmiş ya da etmek zorunda kalmış kimi de onu bir direniş aracı olarak görmüş ve edebî faaliyetlerini artırmıştır. Sürgün, söz konusu isimlerin edebî kişiliklerinde farklılıklar oluşturduğu gibi ortak özellikleri de temin edebilmiştir. Bu açıdan tezimize konu edindiğimiz ve mercek altına aldığımız yazarların sürgün dönemindeki edebî faaliyetlerine tekrar değinmek sürgünün etkilerini daha iyi yorumlamak adına yararlı olacaktır.

Örneğin, Ebüzziya Tevfik, sürgün yıllarında yayın faaliyetlerine devam ettiği ve birçok sayıda çeviri kaleme aldığı gibi memleketin aydını olmak sıfatıyla gönderildiği hapisanede boş durmamış ve mahkûmlarla geliştirdiği iyi ilişkilerle onlara çeşitli el sanatlarını da öğretmiştir. *Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniyye* adlı antolojiyle birlikte, *Habîbe Yahut Semâhât-ı Aşk ve Yüzlü Bir Karı* adıyla iki çeviri piyese de imza atmıştır.

Sürgün sürecini edebî faaliyetlerle ve eğitimle ilgili çalışmalarla değerlendiren Ahmet Midhat Efendi ise yazı yazmaya olan düşkünlüğünü Rodos'ta da devam ettirmiştir. Günde en az on altı sayfa yazı yazan yazar, bu dönemde *Dünyaya İkinci Geliş*, *Açık Baş*, *Ahz-ı Sar* gibi eserlerle *Hasan Mellah* ve *Hüseyin Fellah* romanlarını kaleme almıştır. *Kırkambar* dergisinin ilk on sayısını da sürgünde hazırlayan Ahmet Midhat Efendi, Ebüzziya Tevfik'e nazaran sürgün sürecini edebî açıdan daha verimli geçirmiştir. Ancak her zaman içinde yer almak istediği edebiyat ortamını arzulayan yazar, oluşturmuş olduğu eserler ve gerçekleştirdiği eğitimle ilgili faaliyetler karşısında halkın gösterdiği ilgi ve saygıyla sürgündeki acizliğini hissetmekten de kurtulamamıştır.

Şair İsmail Safa, 1900 yılı Mayıs ayında gittiği Sivas sürgününde uzun bir süre mücadele ettiği verem yüzünden ciddi sağlık problemleri yaşamış ve dolayısıyla da edebiyatla fazla ilgilenememiştir. Zaten yaklaşık bir yıl kadar sonra da Mart 1901’de sürgün yeri olan Sivas’ta vefat etmiştir. Sürgün cezası hayatına mal olan İsmail Safa, belki de çalışmamızda incelediğimiz isimlerin içinde sürgün döneminde edebî kimliğini ön plana çıkaramayan yegâne isim olarak dikkati çekmektedir.

Her ne kadar Magosa sürgünü Namık Kemal’i hem fiziksel hem de ruhsal olarak olumsuz etkilemişse de yazar edebî faaliyetleri ve ortaya koyduğu eserlerle bu dönemi tezimize konu edindiğimiz diğer isimlerden çok daha verimli geçirmiştir. Bu sürgün dönemine yazarın en verimli dönemi demek hiç de yanlış olmayacaktır. Özellikle bu süreçte kaleme aldığı tiyatro eserleri büyük ses getirmiştir. Özellikle *Gülnehal*’i kaleme alan yazar, ardından *Âkif Bey*’i, *Zavallı Çocuk*’u ve *Kara Belâ*’yı yazmıştır. İlk romanı *İntibah*’ı Magosa’da tamamlayan Kemal, planını hazırladığı *Cezmi*’ye ise burada başlayıp Midilli’de bitirebilmiştir. İstanbul’daki edebiyat ortamından uzak kalmanın vermiş olduğu üzüntüyü Ahmet Midhat Efendi gibi çok fazla hissetmeyen Namık Kemal özellikle bu dönemde kaleme aldığı birçok eleştiri yazısıyla edebiyat ortamının içinde bilakis yer almıştır. Hatta çoğu zaman onun tartışmalara yön verdiği de görülmüştür. Özellikle o dönemde edebiyatın tartışılmaz konularından biri olan eski-yeni mücadelesinde yeni şiirin tarafında yer alan Namık Kemal, eski şiirin savunucusu olarak nitelendirdiği Ziya Paşa’yı şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. *Tahrib-i Harâbât*, bu açıdan edebiyat tarihimiz için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. *Tâkib-i Harâbât*’ın hazırlığını da burada yapan Namık Kemal kendilerini sürgüne gönderen anlayışı sahip oldukları en büyük güçle kalem gücüyle aciz bırakabileceklerine inandığı için edebî çalışmalara büyük önem vermiştir. Aynı zamanda bu çalışmalar onun sürgün psikolojisini de olumlu yönde etkilemiştir.

Otuz sekiz aylık Magosa sürgününün ardından Midilli'ye sürgüne gönderilen Namık Kemal, Midilli'de de yazı yazmakla çokça meşgul olmuştur. Edebi yazıları takip eden yazar, onlarla ilgili eleştiri kaleme almayı hiç ihmal etmemiştir. Midilli'de de mektupları aracılığıyla tartıştığı isim Ahmet Midhat Efendi olmuştur. Ahmet Midhat Efendi'nin yazmış olduğu çoğu eseri şarlatanlık ürünü olarak kabul eden Namık Kemal'in yıldızı bir türlü bu yazarla barışmamıştır.

Midilli sürgününün ardından aynı yere mutasarrıf olarak tayin edilen Namık Kemal'in yürüttüğü resmî görev itibariyle 1879-1884 yılları arasında Magosa ve Midilli'deki sürgün dönemine nispetle edebiyatla çok fazla ilgilenmediği görülmüştür. Bol bol resmî evrak yazan Namık Kemal, burada daha çok tarih ve tenkit türünde eserler vermiştir. Abdülhâk Hâmid ile ölümüne kadar sürdürdüğü yakın dostluk da bu Midilli Mutasarrıflığı döneminde başlamıştır. Sürgün döneminde çok farklı türlerde eserler ortaya koyan Namık Kemal, verimliliğiyle dikkatleri üzerine çekmiş isimlerin başında yer almaktadır.

Yaklaşık on beş yıl sürgün hayatı yaşayan Hüseyin Sîret, Servet-i Fünun şairi olması sıfatıyla da şiirlerinde daha çok ferdî temalara eğilmiştir. Özellikle çalışmamızda ayrılık, gurbet, hasret temalı şiirlerine eğildiğimiz Hüseyin Sîret sadece şiirlerinde sahip olduğu psikolojiyle ilgili ipuçları vermemiş, nesir türünde kaleme aldığı ve köy edebiyatının ilk ürünü olarak kabul edilen "Anadolu Notları"yla da sürgün yeri olan Adıyaman'a dair izlenimlerini aktarmıştır.

Sürgünün sadece edebî faaliyetlere olan etkilerini yorumlamak oldukça gerekli ancak tek başına yeterli değildir. Bu ceza yönteminin kişilerin psikolojilerine, aile hayatlarına ve sağlıklarına olan etkilerinin farklılığının ya da benzerliğinin de sorgulanması gerekir.

Sürgünün kişiyi yalnızlaştırma, uyum sağlayamama, çevreden soyutlama ve sıradanlık hissini yaşatma gibi insan psikolojisini derinden sarsan amaçları, konu edindiğimiz yazar ve şairlerin hepsini olumsuz yönde etkilemiştir. Kişiyi kendi sürgün gerekçesini düşünmeye sevk eden ve böylelikle de çoğu kez bir çıkmaza sürükleyen sürgüne karşı en fazla mukavemeti 1873'te memleketinden ayrılan ve öldüğü 1888 tarihine kadar bir daha memleketine geri dönüp orada yaşama imkânına sahip olamayan Namık Kemal göstermiştir. Magosa'ya Kâğıthâne'ye gittiği gibi gittiğini söyleyen, sürgün geçirdiği ilk gece zindanın Paris otellerinden farkını göremeyen ve bize meşhur "Altıda bir, üstü de birdir yerin" mısraını hatıra bırakan Namık Kemal'in sürgün macerasının ilerleyen dönemlerinde direncini yitirmesine rağmen asla tam bir teslimiyet tablosu sergilemediği açıktır.

Sürgüne az ya da çok direnç gösteren isimlerin dışında bir de sürgün macerasının tam anlamıyla trajediye dönüştüğü bir şahsiyet vardır ki ismi özellikle telaffuz edilmelidir. Gerek sağlık problemleriyle gerekse de aile çevresindeki ardı sıra gelen acı kayıplarla derinden sarsılan İsmail Safa sürgüne karşı hiçbir şekilde direnememiş tek isim olmakla birlikte sürgünde hayatını kaybeden bir insan olarak da oldukça trajiktir.

Sürgünün direnişten belki de hiçbir şekilde bahsedilemeyecek noktası ise aileye dair olandır. Sürgüne giden isimler aile konusunda bilhassa da evlât konusunda aynı hassasiyete sahip olmuşlardır. Ancak yine Namık Kemal, bu sürgün sürecinde ailesiyle paylaşımları en fazla olan kişi olmuştur. Bu paylaşımı kolaylaştıran en önemli unsur ise aileye gönderilen mektuplardır. Namık Kemal'in yazmış olduğu mektuplarla ailesinin kendisine dair meraklarını nispeten dindirdiği, karşılıklı özlemi azaltmaya çalıştığı ve bu yolla ailesini de çoğu zaman rahatlattığı dikkatlerden kaçmamıştır.

4. BULGULAR

Edebiyat tarihimizi eksiksiz bir şekilde aydınlatmanın yolu, onu oluşturmuş olan tüm unsurları ayrıntısıyla incelemekten geçer. Sadece edebiyat tarihimizin değil siyasi ve sosyal geçmişimizin en önemli dönemlerinden biri olan 1870-1908 yılları arası, gerek tarihsel boyutu gerek yönetim anlayışının sosyal ve içtimai hayata etkisi ve daha pek çok sıralanabilecek özelliği ile tarih ve edebiyat alanında yapılacak çalışmalar için de zengin bir kaynak vasfı taşımaktadır.

Edebiyat tarihimizin Tanzimat sonrası bilhassa II. Abdülhamid dönemi denilince, dikkatlerden kaçırılmaması gereken ana olgularından biri de hiç kuşkusuz bu dönem sürgün hadiselerinin edebiyata yansımalarıdır. Yönetim anlayışının basına yaklaşımı, neticede ardı sıra cereyan eden sürgün vakaları ve yaşanan tüm bu siyasi ve psikolojik süreçlerin edebiyata olan yansımalarının ayrıntılarıyla incelenmesi 1870 sonrası dönemin eksiksiz anlaşılmasına ışık tutacak ve elde edilen bilgiler de edebiyat tarihimizin doğru bir şekilde anlatılmasını kolaylaştıracaktır.

Bu bağlamda Sultan Abdülaziz'in saltanatının son yıllarıyla birlikte II. Abdülhamid döneminin tarihsel atmosferini edebî dokudan ayırmadan çalışmayı şekillendirmeye karar verdik. Öncelikle dönemin tarihsel arka planını mercek altına aldık. Karakter özellikleriyle de dikkat çeken Sultan Abdülhamid'in kişiliğinin yürüttüğü siyasete, dönemin siyasi atmosferinin de kişiliğine etkilerini aydınlatmaya çalıştık. Dönemin basın hayatı hakkında bilgi verdik. Mutlakiyetçi yönetim anlayışına karşı sergilenen muhalif tutumların sürgün hayatlarla neticelenen sürecine ışık tutmaya çalıştık. Geçmişte yaygın şekilde uygulanan ceza yöntemlerinden biri olan sürgünün dönem şair ve yazarlarının psikolojilerine, sağlıklarına, aile hayatlarına etkilerini alt

başlıklar halinde ele alarak öncelikle bu ceza yönteminin insani boyutunu vurguladık. Sonra edebiyattaki yansımalarına eğildik. Sürgün yıllarında oluşturulmuş eserlerde sürgünün etkilerini belirlemeye çalıştık. Bu şekilde söz konusu şair ve yazarların eserlerini daha sağlıklı ve ayrıntılı çözümlemelere kavuşturmuş olduk. Eserleri şimdiye kadar belki de hiç fark edilmemiş ayrıntılarıyla, farklı bir bakış açısıyla incelemeye çalıştık.

Genel bir başlık altında sürgünün dönem şair ve yazarlarına etkilerinin farklılıklarını ve benzerliklerini vurgulayarak çeşitli değerlendirmelerde bulduk.

Bu incelemelerden sonra söz konusu dönemdeki basın hayatıyla ilgili çeşitli karikatürleri de çalışmaya ekledik.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

1870-1908 dönemi sürgün edebiyatı üzerinde yaptığımız bu çalışmada ilk olarak dönemin tarihsel arka planı hakkında bilgiler verdik. Akabinde, tezimizde incelediğimiz dönemin yazar ve şairlerinin sürgüne gönderilmelerinde en önemli etken olan basın hayatı hakkındaki tespitlerimizi paylaştık.

İstibdat döneminde uygulanan sansür, kurulan hafiyelik teşkilâtı ve imparatorluk sınırları içinde yaşayan her vatandaşı muhbir kılığına sokan jurnalcilikle ilgili bilgi verdikten sonra keyfî sansür uygulamaları ve basın üzerinde uygulanan baskıcı tavır nedeniyle hükümet kararıyla sürgüne gönderilmiş olan şair ve yazarları belirledik. Sürgün ve sürgün psikolojisi hakkında verilen genel bilgilerden sonra belirlediğimiz yazar ve şairleri doğum yıllarına göre sıralayıp incelemeye başladık. Söz konusu yazar ve şairlerin gerek sürgünde yazmış oldukları mektupları gerekse de sürgünlerine dair hatıralarını ana kaynaklar olarak tespit ettik. Bu kaynaklar ışığı altında sürgünün psikolojilerine, aile hayatlarına ve sağlık durumlarına etkisi ile ilgili bilgileri paylaştık. Çoğu zaman bu tespitlere tezimize konu edindiğimiz aydınların bilakis kendilerinin sarf etmiş oldukları cümleleri kanıt gösterdik. Ardından bu isimlerin sürgünde oluşturdukları eserlerde sürgünün izlerini sürmeye çalıştık. Neticede gördük ki, sürgüne gidenler kimi zaman sahip oldukları psikolojiyi eserlerine aktarırken kimi zaman da yaşadıklarını görmezden gelme yolunu tercih etmişlerdir. Kendilerini sürgüne gönderen siyasi düşüncelerini hükümet tarafından affedilme ümidiyle ve kendilerine verilecek yeni bir sürgün cezası endişesiyle çoğu zaman eserlerinde dile getirmekten çekinmişlerdir. Hatta meşruti bir yönetim arzusuyla hareket eden aydınların bazılarının,

bir süre sonra yaşadıkları endişe nedeniyle yönetime saygılarını ifade etmekten uzak durmadıkları görülmüştür.

İncelediğimiz şair ve yazarların edebiyat alanındaki verimliliklerinin en üst düzeyde olduğu yılların uzun süreli sürgün cezalarıyla geçirilmiş olduğu düşünülürse bu durumun edebiyata kazandırdıkları ve belki de kaybettirdikleri daha büyük bir önem arz edecektir. Sürgün ve sürgün edebiyatı üzerine yapılan bu tarz çalışmalar geçmişte kişilerin düşüncelerinden ötürü baskı altında yaşadıklarını, tutuklandıklarını hatta sonu gelmez manevi işkencelere katlanmak zorunda kaldıklarını ve geçmişimizde farklı düşünmenin yasak olduğunu vurgulaması itibariyle günümüz insanlarını da ilgilendirecek ve etkileyecektir.

Edebiyatımızın inkâr edilemeyecek gerçeklerinden biri olan sürgün macerasının ayrıntılarıyla incelenmemesi öncelikle bu cezayı hayatlarının büyük bir gerçekliği olarak çekmek zorunda kalan edebiyatçılarımızı tam olarak anlamamıza engel olacağı için girişmiş olduğumuz bu çalışma, geçmişteki yazın hayatımızın belli bir dönemine ışık tutarak bu dönemi günümüze aktarmayı sağlayacaktır.

Sürgün şair ve yazarlar tarafından sergilenen direniş mücadelesi, edebiyatın yüksek ideallerle daha da zenginleşebileceğine dair inancı kuvvetlendirecektir.

1870-1908 yılları arası sürgün ve sürgün edebiyatını konu edindiğimiz bu çalışma dışında konuyla ilgili yapılacak başka çalışmalar, daha geniş bir zaman dilimi içinde yaşanan sürgün olaylarının edebiyata yansımalarını inceleyebilir. Sadece sürgün döneminde oluşturulmuş eserlerde değil sürgün sonrasında oluşturulan eserlerde sürgünün etkileri geçmişten günümüze ayrıntılı bir şekilde aydınlatılmaya çalışılabilir. Yalnızca romanda şiirde değil başka edebî türlerde de sürgünün etkileri incelenebilir. Oluşturulan bu tarz çalışmalar bir taraftan tarihimizi diğer bir taraftan da edebiyatımızı farklı yönleriyle tanımamıza yardımcı olabilir.

6. KAYNAKÇA

- Acehan, Abdullah (2008), “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*.
- Ahmet Midhat (2002), *Menfa*, Yayına Haz.: Handan İnci, İstanbul: Arma Yayınları.
- Ahmet Midhat (2003), *Hüseyin Fellah*, Haz.: Recep Şükrü Güngör, 2. bs., İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ahmet Midhat (2003), *Jön Türk*, Haz.:Kâzım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Andaç, Feridun (1996), *Sürgün Edebiyatı Edebiyat Sürgünleri*, 1.bs., İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Arai, Masami (2000), *Jöntürk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, 2. bs., Çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2003), *Türkiyede Çağdaşlaşma*, 5. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozdağ, İsmet (2006), *Sultan Abdülhamid’in Hatıra Defteri*, 2. bs. İstanbul: Emre Yayınları.
- Ebüzziya Tevfik (2006 a), *Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*, Haz.: Şemsettin Kutlu, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Ebüzziya Tevfik (2006 b), *Ecel-i Kaza*, Haz.: Âlim Gür, 2.bs., Konya: Tablet Yayınları.
- Georgeon, François (2006), *2. Abdülhamit*, Çeviren: Ali Berktaç, İstanbul: Homer Yayınları.
- Günay, Ali Sultan (1990), *İsmail Safa Hayatı, Şahsiyeti ve Edebi Eserleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Gür, Alim (1998), *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkısı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karaca, Alaattin (1990), *İsmail Safa*, 1. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karataş, Turan (1989), *Hüseyin Sîret-Hayatı ve Eserleri Üzerine Monografik Bir Çalışma-*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Kudret, Cevdet (1977), *Abdülhamid Devrinde Sansür*, 1. bs., İstanbul: Milliyet Yayınları.

Kuntay, Mithat Cemal (2007), *Üç İstanbul*, 6. bs., İstanbul: Oğlak Yayınları.

Mardin, Şerif (2007), *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Namık Kemal (2005), *Âkif Bey*, İstanbul: Umut Matbaacılık.

Namık Kemal (2006 a), *İntibah*, Ankara: Elips Yayınları.

Namık Kemal (2006 b), *Zavallı Çocuk*, İstanbul: Umut Matbaacılık.

Namık Kemal (2007 a), *Gülnehal*, Haz: Kemal Bek, 1. bs., İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.

Namık Kemal (2007 b), *Cezmî*, Haz: Zeki Çakılalan, 1. bs., İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.

Okay, Orhan (2002), "Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikayesi", *Kitaplık*, S.: 54.

Özön, Mustafa Nihat (1997), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sultan Abdülhamid (1999), *Siyasi Hatıratım*, Haz: Ali Vehbi, 6.bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2003), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. bs., İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Tansel, Fevziye Abdullah (1967 a), *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, I. Cilt (C.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tansel, Fevziye Abdullah (1967 b), *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, II. C., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tansel, Fevziye Abdullah (1973), *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, III. C., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tansel, Fevziye Abdullah (2005), *Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hamid*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Timur, Kemal (2008), *Meçhule Yolculuk-Türk Romanında Sürgün*, Kayseri: Laçın Yayınları.

Topuz, Hıfzı (2003), *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi

Yalçın, Hüseyin Cahit (2002), *Edebiyat Anıları*, Haz.: Rauf Mutluay, 3.bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

EKLER

Ek-1 KARİKATÜRLER

(Özön, 1997: 17)

(Özön, 1997: 29)

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Tokat'ta doğdu. İlköğrenimine Alparslan İlköğretim Okulu'nda başlayıp Fatih İlköğretim Okulu'nda devam etti. Ortaöğrenimini ise Gaziosmanpaşa Lisesi'nde tamamladı. 2000 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ni kazandı ve 2004 yılında üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Aynı yıl Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde Tezsiz Yüksek Lisans yaptı. 2005 yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde Yeni Türk Edebiyatı alanında Yüksek Lisans eğitimine başladı. Aynı sene Ardahan'ın Damal İlçesi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel İlköğretim Okulu'nda Türkçe öğretmeni olarak göreve başladı. 2007'den bu yana ise Eskişehir Merkez İlçesi Adalet İlköğretim Okulu'nda Türkçe Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.